

Організація з безпеки та співробітництва в Європі Бюро з демократичних інститутів і прав людини

166/2024

ВЕРБАЛЬНА НОТА

Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДПЛ) ОБСЄ висловлює свою повагу до делегацій держав-учасниць ОБСЄ та, відповідно до п. 7 Московського документу 1991 року, має честь передати спостереження місії експертів, створеної в рамках Московського механізму за ініціативою 45 держав-учасниць ОБСЄ після проведення двосторонніх консультацій з Україною, разом з описом заходів, які Україна запровадила або має намір запровадити з цього питання.

БДПЛ користується цією можливістю, щоб повторно надати делегаціям держав-учасниць ОБСЄ запевнення у своїй найвищій повазі.

Варшава, 19 квітня 2024 р

[Підпис]
Печатка
«БЮРО ОБСЄ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ІНСТИТУТІВ І
ПРАВ ЛЮДИНИ
ОБСЄ S/N: 032-2011»

Делегаціям держав-учасниць ОБСЄ

У РАЗІ НЕВІДПОВІДНОСТІ АНГЛІЙСЬКА ВЕРСІЯ МАЄ ПЕРЕВАЖНУ СИЛУ.

ЗВІТ ПРО ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВАВІЛЬНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ СВОБОДИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

професори Вероніка Білкова, д-р Сесілія Геллествейт та д-р Еліна Штейнерте

ЗМІСТ

I.	Загальні зауваження та резюме.....	1
II.	Вступ і мандат	4
III.	Обсяг мандату та методологія.....	5
A.	Обсяг мандату.....	5
B.	Методологія	6
B.	Застосовні міжнародно-правові стандарти.....	9
1.	Зобов'язання ОБСЄ	9
2.	Міжнародне гуманітарне право	10
3.	Міжнародне право прав людини.....	11
4.	Міжнародне кримінальне право	15
5.	Інші міжнародно-правові стандарти	16
IV.	Огляд фактичної ситуації	16
A.	Кількість українських цивільних осіб, свавільно позбавлених волі Російською Федерацією	17
1.	Свавільне затримання під час війни, що триває.....	17
2.	Гетерогенний характер категорії «свавільно позбавлені волі цивільні особи».....	18
3.	Система реєстрації цивільного населення України, позбавленого волі РФ.....	20
B.	Практики, пов'язані зі свавільним позбавленням волі цивільного населення України Російською Федерацією.....	21
1.	Незаконно анексований Крим.....	21
2.	Лінія фронту.....	22
3.	Початкова окупація.....	23
4.	Тривала окупація.....	24
B.	Процес свавільного позбавлення волі цивільного населення України Російською Федерацією	25
1.	Місця позбавлення волі	25
2.	Процедура фільтрації.....	25

3.	Затримання з міркувань безпеки або кримінального процесу.....	26
V.	Позбавлення волі українських цивільних осіб Російською Федерацією.....	28
A.	Підстави для позбавлення волі	29
1.	Підстави для позбавлення волі за МГП та МППЛ.....	29
2.	Передбачувані підстави для позбавлення волі мирних жителів України Російською Федерацією.....	33
B.	Правові гарантії проти свавільного позбавлення волі.....	39
1.	обов'язок інформувати осіб, позбавлених волі, про причини такого позбавлення 40	
2.	Обов'язок надати особам, позбавленим волі, можливість оскаржити законність затримання	43
3.	Наявність періодичних переглядів	45
4.	Інформаційні зобов'язання	46
5.	Гарантії справедливого судового розгляду	49
6.	Спеціальні гарантії для вразливих осіб та осіб, які користуються привілеями та іmunітетами за міжнародним правом	49
7.	Заборона колективного позбавлення волі.....	51
8.	Заборона позбавлення волі без зв'язку із зовнішнім світом, та насильницьких зникнень	52
B.	Висновки	53
VI.	Поводження з українськими цивільними особами, яких позбавила волі Російська Федерація	56
A.	гуманне поведження та заборона катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання	56
1.	Позасудові вбивства.....	57
2.	Катування та жорстоке, нелюдське та таке, що принижує гідність, поведження або покарання в МГП та МППЛ	58
3.	Поводження в момент затримання	60
4.	Поводження під час початкової фази тримання під вартою.....	60
5.	Поводження на початкових стадіях позбавлення волі	62
6.	Умови позбавлення волі та поведження з ув'язненими.....	63
7.	Сексуальне насильство	64
8.	Заборона контактів із зовнішнім світом.....	65
9.	Відмова в медичній допомозі.....	66
B.	Гарантії справедливого судового розгляду	66
1.	Гарантії, пов'язані з судовим органом.....	67
2.	Гарантії, пов'язані з обвинуваченнями.....	68
3.	Гарантії, пов'язані з провадженням	70
4.	Гарантії, пов'язані із захистом та правовою допомогою	71
B.	Інші гарантії належного поведження	72

Г.	Висновки	73
VII.	Звільнення з свавільного позбавлення волі та засоби правового захисту	74
А.	Підстави для припинення свавільного позбавлення волі цивільних осіб	74
1.	Звільнення за відсутності підстав для позбавлення волі.....	75
2.	Звільнення під час військових дій чи окупації.....	76
3.	Звільнення після закінчення бойових дій	77
Б.	Засоби захисту порушеного свавільним позбавленням волі права.....	78
1.	Форми захисту порушеного свавільним позбавленням волі права.....	78
2.	Засоби захисту порушеного свавільним позбавленням волі права цивільного населення України.....	80
В.	Висновки	81
VIII.	Відповідальність за порушення МГП та МППЛ, а також за потенційні воєнні злочини та злочини проти людяності.....	82
А.	Підзвітність за МГП.....	82
1.	Зобов'язання держав за МГП.....	82
2.	Механізми підзвітності в рамках МГП	84
Б.	Підзвітність відповідно до МППЛ.....	85
1.	Зобов'язання держав за МППЛ	85
2.	Механізми підзвітності в рамках МППЛ	86
В.	Підзвітність відповідно до МКП	90
1.	Зобов'язання держав за МКП	90
2.	Механізми підзвітності в рамках МКП.....	91
IX.	Загальні висновки.....	91
X.	Рекомендації	94
А.	Російській Федерації.....	94
Б.	Україні	96
В.	Іншим державам	97
Г.	Міжнародним організаціям	97

Додаток 1: Лист Постійному Представнику Російської Федерації при ОБСЄ

Додаток 2: Лист до Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Відні

Додаток 3: Відповідь Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Відні

I. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ ТА РЕЗЮМЕ

29 лютого 2024 року, делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ після консультацій з Україною задіяли Московський механізм відповідно до пункту 8 Московського документа. Вони звернулися до Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДПІЛ) з проханням звернутися до України із запитом, чи запросить вона місію експертів для дослідження випадків свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб Російською Федерацією. За результатами розгляду цього запиту, 14 березня 2024 року Україна утворила місію, до складу якої увійшли три експертки – професор Вероніка Білкова (Чеська Республіка), доктор Сесілія Геллествейт (Норвегія) та доктор Еліна Штейнерте (Латвія).

Мандат Місії полягав у тому, щоб: *«спираючись на попередні висновки, встановити факти та обставини, пов'язані з можливими порушеннями відповідних зобов'язань ОБСЄ, порушеннями та зловживаннями правами людини, порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також можливими випадками воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що пов'язані із свавільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією або є наслідком цього; а також збирати, узагальнювати та аналізувати цю інформацію з метою надання рекомендацій, а також надання інформації відповідним механізмам підзвітності, й національним, регіональним або міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому».*

Місія використовувала звіти, підготовлені трьома попередніми Місіями експертів, утвореними відповідно до Московського механізму в березні й травні 2022 року та в березні 2023 року. При підготовці своєї доповіді, Місія використовувала декілька методів встановлення фактів і спиралася на різні джерела, в основному на письмові матеріали, інтерв'ю та свідчення, а також на матеріали, які надходили спеціальним каналом електронної пошти, утвореним БДПІЛ з цією метою. 18-24 березня 2024 року, троє експертів здійснили візит до України, де зустрілися з представниками різних державних органів України, громадянського суспільства, потерпілими та свідками, а також відвідали місця в Київській області (переважно в Бучі та Ірпіні), де впродовж тимчасової російської окупації навесні 2022 року тримали цивільних українців.

Місія встановила, що починаючи з весни 2014 року, велика кількість цивільних українців була свавільно позбавлена волі Російською Федерацією – яка діяла безпосередньо через свої державні органи або, у 2014-2022 роках, через своїх проксі-агентів у так званих Донецькій та Луганській народних республіках. Хоча в контексті триваючого міжнародного збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією встановлення точної кількості таких цивільних осіб унеможливлене, Місія дійшла висновку, що вона є великою, і може вимірюватися тисячами. Свавільне позбавлення волі цивільного населення України почалося в незаконно анексованому Криму навесні 2014 року, і швидко поширилося на підконтрольні так званим народним республікам райони Донецької та Луганської областей. З початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, ця практика поширилася на всі території, які потрапили під тимчасову окупацію Російської Федерації. Хоча конкретні умови тримання під вартою дещо різняться від регіону до регіону, загальна схема свавільного позбавлення волі Російською Федерацією великої кількості українських цивільних осіб як на початковому, так і на більш тривалих етапах тимчасової окупації, залишається незмінною і, схоже, є визначальною рисою політики Російської Федерації на тимчасово окупованій території. Міжнародне гуманітарне право (МГП) та міжнародне право прав людини (МППЛ) встановлюють правові підстави, що дозволяють сторонам конфлікту позбавляти свободи цивільних осіб, які належать до іншої сторони конфлікту. Однак Місія дійшла висновку,

що щодо переважної більшості українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією, ці підстави не були дотримані, а тому позбавлення волі було свавільним. Хоча в більшості випадків позбавленням волі цивільним особам офіційно не повідомлялося про наявність жодних підстав для їх затримання, найпоширеніші причини, схоже, пов'язані з: (а) підозрою у підтримці Збройних сил України та/або приналежності до Збройних сил; (б) підозрою у підтримці України та/або запереченні російської «спеціальної військової операції»; (в) потенційною причетністю до або підтримкою міжнародного тероризму та/або екстремізму; г) метою примусу до колабораціонізму; ґ) метою залякування населення тимчасово окупованих територій. Деякі з цих причин є явно незаконними (причини (б), (г) і (ґ)). Інші можуть бути законними ((а) і (в)), але лише тією мірою, якою це дозволяється згідно із суворими умовами інтернування цивільних осіб, викладеними в статтях 43(1) і 78(1) Женевської конвенції IV (ЖК IV) і підтверджені документами МППЛ, за якими таке затримання є винятковим і тимчасовим. Місія також нагадує, що практика інтернування цивільних осіб як військовополонених є незаконною, оскільки з ними потрібно поводитися як з цивільними особами відповідно до ЖК IV. Більше того, затримання ніколи не може ґрунтуватися на інших, прихованих мотивах, таких як переслідування або репресії. Однак, схоже що саме це відбувалося в багатьох випадках. Місія дійшла висновку, що в переважній більшості випадків затримання Російською Федерацією українських цивільних осіб не має законних підстав, і як таке, є свавільним позбавленням волі.

Крім того, для того, щоб бути законним і несвавільним, кожен випадок позбавлення волі повинен відбуватися із дотриманням певних процесуальних гарантій, що впливають як з МПП, так і з МППЛ. До них належать: а) обов'язок інформувати осіб, позбавлених волі, про причини затримання, б) обов'язок надавати особам, позбавленим волі, можливість оскаржити законність затримання; в) періодичний перегляд підстав розбавлення волі; г) інформаційні зобов'язання; ґ) гарантії справедливого судового розгляду; д) заборона колективного тримання під вартою; е) заборона тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, та насильницьких зникнень. Особливі гарантії також повинні бути надані особам, які належать до вразливих груп або особам, які користуються привілеями та імунітетом згідно з міжнародним правом.

Місія дійшла висновку, що українським цивільним особам, яких Російська Федерація позбавила волі, послідовно відмовляють у цих гарантіях. Переважній більшості затриманих цивільних осіб ніколи не повідомляється про підстави їх затримання, і вони не мають можливості оскаржити законність затримання ані на початковому етапі, ані в будь-який момент після цього. Також, схоже, російською владою не було здійснено жодного періодичного, регулярного перегляду законності цього затримання. Крім того, російська влада послідовно не виконує інформаційні зобов'язання, що впливають з ЖК IV та Додаткового протоколу I (ДП I). Ніщо не вказує на те, що мандат Російського національного інформаційного бюро (НІБ) поширюється на цивільних осіб, які утримуються під вартою, і що регулярний канал зв'язку щодо цивільних затриманих було утворено або безпосередньо між сторонами конфлікту, або через третього суб'єкта (Держави-покровительки, Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Центральне агентство з розшуку (ЦАР) тощо). Російська Федерація також, схоже, не надає особливих гарантій особам, які належать до вразливих груп, таких як діти або особи з інвалідністю, а також особам, які користуються привілеями та імунітетами згідно з міжнародним правом. Вона зневажала і продовжує зневажати особливий статус трьох співробітників Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ, свавільно утримуючи їх під вартою вже майже два роки і піддаючи їх суду за діяльність, здійснену під час роботи на СММ.

Більше того, незважаючи на те, що свавільне позбавлення волі саме по собі є серйозним порушенням МППЛ та МПП, Місія також встановила, що це порушення сприяло іншим серйозним порушенням цих двох міжнародно-правових інститутів. Українські цивільні

особи, затримані Російською Федерацією, зазнавали катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, сексуального насильства та інших форм серйозного жорстокого поводження. Їх тримали під вартою у вкрай жорстких умовах, їм було відмовлено у контактах із зовнішнім світом, що перетворило їхнє позбавлення волі на тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом та насильницькі зникнення. Місія також зафіксувала випадки позасудових убивств свавільно затриманих українських цивільних осіб. Іншим позбавленим волі цивільним особам було відмовлено в основних гарантіях справедливого судового розгляду в рамках кримінального переслідування. Вони були засуджені відповідно до законодавства, яке, по-перше, взагалі не повинне було застосовуватися до них, а по-друге, їхні процесуальні права, а також право на захист і правову допомогу, не були дотримані. Місія нагадує, що відмова у основоположних гарантіях справедливого судового розгляду сама по собі робить будь-яке затримання, пов'язане з кримінальним переслідуванням, свавільним.

Ґрунтуючись на цих висновках, Місія має обґрунтовані підстави вважати, що переважна більшість випадків затримання українських цивільних осіб Російською Федерацією не відповідає законним підставам для тримання під вартою, передбаченим МГП та МППЛ, або відбулася з порушенням процесуальних гарантій, встановлених цими міжнародно-правовими інститутами, або не відповідає обом цим критеріям одночасно. Таким чином, вони прирівнюються до свавільного позбавлення волі як за МГП, так і за МППЛ. Українські цивільні особи, які зазнали такого свавільного позбавлення волі, мають право на негайне та безумовне звільнення. Місія зазначає, що їй вдалося встановити лише вкрай обмежену кількість випадків, коли українська цивільна особа, свавільно позбавлена волі, була звільнена, як правило, без надання будь-яких пояснень, російською владою. МГП та МППЛ також встановлюють чітке право на захист порушеного права для всіх тих, хто був свавільно позбавлений свободи. Це право включає право потерпілого та його родичів на ефективний засіб правового захисту, включаючи припинення порушень, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення. Місія не змогла встановити жодних доказів дотримання Російською Федерацією цих прав.

Насамкінець, Місія відзначає, що практика свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб мала масовий характер і носила ознаки систематичної, послідовної, цілеспрямованої поведінки, спрямованої саме на цивільне населення України. Це змушує Місію дійти висновку, що є обґрунтовані підстави вважати, що як воєнний злочин *«незаконного позбавлення волі»*, так і злочин проти людяності, який полягає у *«позбавленні волі або іншому тяжкому позбавленні фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права»*, були вчинені особами, причетними до свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб, у тому числі військовослужбовцями збройних сил Російської Федерації або представниками окупаційної влади. Органи системи правосуддя, що діють на національному або міжнародному рівні, повинні визначити конкретних осіб, які мають бути притягнуті до кримінальної відповідальності на цих підставах.

Крім того, Місія нагадує, що згідно з міжнародним правом держави зобов'язані поважати та забезпечувати повагу до МГП; мають обов'язок поважати, захищати та реалізовувати права людини; а також обов'язок запобігати, припиняти, розслідувати та переслідувати воєнні злочини та злочини проти людяності. Такі зобов'язання поширюються не лише на сторони конфлікту, але й на всі інші держави, пов'язані застосовними документами МГП, МППЛ або міжнародним кримінальним правом (МКП), або відповідними нормами звичаєвого міжнародного права. Існують різні правові та інституційні механізми (такі як інститут Держав-покровительок, МКЧХ, ЦАР, Робоча група з питань свавільних затримань (РГСЗ), Робоча група з питань насильницьких або недобровільних зникнень

(РГННЗ) або МКС), які можуть і повинні бути використані для припинення практики свавільного позбавлення волі громадян України Російською Федерацією, відшкодування збитків, та понесення винними особами покарання за свої дії в найближчому осяжному майбутньому.

У світлі цих висновків Місія сформулювала рекомендації, адресовані Російській Федерації, Україні, іншим державам та міжнародним організаціям. Серед них Місія хотіла б виокремити наступні рекомендації:

- а) негайно та невідкладно припинити практику свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб та беззастережно звільнити всіх затриманих;
- б) терміново забезпечити або сприяти безпечному звільненню, поверненню до місця проживання, розміщенню в третіх країнах або репатріації свавільно затриманих українських цивільних осіб;
- в) забезпечити українським цивільним особам, позбавленим волі, процесуальні гарантії, передбачені МППЛ та МГП, та забезпечити, щоб з усіма затриманими українськими цивільними особами поводитися з повагою до притаманної їм гідності, щоб вони утримувалися в гуманних умовах та щоб їм надавалися повні гарантії справедливого судового розгляду;
- г) забезпечити негайний, безпечний і безперешкодний доступ МКЧХ до всіх об'єктів, де утримуються українські цивільні особи, як на тимчасово окупованих територіях, так і в Російській Федерації; і
- г) забезпечити право осіб, які зазнали свавільного позбавлення волі, та їхніх родичів, на ефективний засіб захисту порушеного права, включаючи припинення порушень, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення.

II. ВСТУП І МАНДАТ

29 лютого 2024 року делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ (Албанія, Андорра, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія та Сполучені Штати Америки) після консультацій з Україною задіяли Московський механізм відповідно до пункту 8 Московського документа. Вони звернулися до Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ) з проханням звернутися до України із запитом, чи запросить вона місію експертів для дослідження проблеми свавільного позбавлення Російською Федерацією свободи українських цивільних осіб. За результатами розгляду цього запиту, 14 березня 2024 року Україна створила місію, до складу якої увійшли три експертки – професор Вероніка Білкова (Чеська Республіка), доктор Сесілія Геллествейт (Норвегія) та доктор Еліна Штейнерте (Латвія).

Мандат Місії полягав у тому, щоб: *«спираючись на попередні висновки, встановити факти та обставини, пов'язані з можливими порушеннями відповідних зобов'язань ОБСЄ, порушеннями та зловживаннями правами людини, порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також можливими випадками воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що пов'язані із свавільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією або є наслідком цього; а також збирати, узагальнювати та аналізувати цю інформацію з метою надання рекомендацій, а також надання інформації відповідним механізмам підзвітності, й національним, регіональним або міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому»*

Згідно з пунктом 7 Московського документа, Місія експертів мала три тижні на виконання цього мандата. Тому вона представила свій звіт 4 квітня 2024 року. Під час підготовки звіту Місія отримувала адміністративну та матеріально-технічну підтримку від БДППЛ. Експерти хочуть підкреслити, що, відповідно до правил Московського механізму, БДППЛ жодним чином не втручалася в змістовну роботу Місії, яка діяла у повністю незалежний, нейтральний та неупереджений спосіб.

Місія використовувала в своїй роботі звіти, підготовлені попередніми трьома експертними місіями, створеними відповідно до Московського механізму в березні та травні 2022 року, та в березні 2023 року. У перших двох звітах було надано всебічний огляд можливих порушень зобов'язань ОБСЄ, порушень і зловживань міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом, а також можливих випадків воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що сталися протягом перших чотирьох місяців повномасштабного збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною (24 лютого – 25 червня 2022 року).¹ В обох звітах йшлося про свавільне позбавлення волі цивільного населення України, зокрема у розділах, що стосуються поводження із затриманими (Розділ IV.Г.4.С Доповіді ММ I та Розділ IV.А.4 Доповіді ММ II) та права на свободу та особисту недоторканність (Розділ V.В.3 Доповіді ММ I та Розділ V.А.3 Доповіді ММ II). Третій звіт був присвячений можливим порушенням міжнародного права внаслідок насильницького переміщення дітей у межах тимчасово контрольованих або окупованих Росією частин території України та/або їх депортації до Російської Федерації.²

III. ОБСЯГ МАНДАТУ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

А. ОБСЯГ МАНДАТУ

Перед Місією було поставлено завдання зосередити увагу на можливих порушеннях міжнародного права, *«що пов'язані із свавільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією або є наслідком цього»*. Це завдання визначало матеріальні, особисті, територіальні та часові рамки мандата та звіту.

Ratione materiae, Місія зосередила свою увагу на випадках свавільного позбавлення волі, що включає будь-яку форму позбавлення волі, застосовану до особи на будь-який період часу без її згоди, яка не ґрунтується на допустимій підставі для позбавлення волі в міжнародному праві, яка не була застосована в порядку, встановленому законом, або яка іншим чином порушує міжнародне право (включаючи відсутність правової визначеності, невідповідність позбавлення волі умовам необхідності та пропорційності тощо). Свавільне позбавлення волі може відбуватися в різних умовах, в яких особи утримуються під вартою, включаючи затримання з військових міркувань, затримання з міркувань безпеки, адміністративне затримання, примусову госпіталізацію або інші види тримання під вартою. Ключовими елементами свавільного позбавлення волі є недотримання при цьому міжнародних гарантій щодо його законних підстав та процедури.

¹ Вольфганг Бенедек, Вероніка Білкова, Марко Сассолі, *Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні в Україні з 24 лютого 2022 року*, ОБСЄ, Відень, 13 квітня 2022 року (Звіт ММ I); та Вероніка Білкова, Лаура Гуерсіо, Василька Санчін, *Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні в Україні (1 квітня – 25 червня 2022 року)*, ОБСЄ, Відень, 14 липня 2022 року (Звіт ММ II).

² Вероніка Білкова, Сесілія Геллествейт, Еліна Штейнерерте, *Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом та правом прав людини, воєнними злочинами та злочинами проти людяності, пов'язаними з насильницьким переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації*, ОБСЄ, Відень, 4 травня 2023 року (Звіт ММ III).

Ratione personae, мандат Місії полягав у тому, щоб зосередитися на свавільному позбавленні волі цивільного населення України Російською Федерацією. Таким чином, основна увага була приділена громадянам України, чия воля була обмежена *де-юре* або *де-факто* органами влади Російської Федерації і які, водночас, не мають будь-якого іншого статусу згідно з міжнародним правом, зокрема статусу військовополонених. При цьому справи громадян України, свавільно позбавлених волі Російською Федерацією поза контекстом поточного збройного конфлікту (наприклад, щодо громадян України, засуджених в Російській Федерації за звичайне кримінальне правопорушення, вчинене на території Російської Федерації, щодо яких відбулися порушення під час їх тримання під вартою), залишаються поза сферою дії цього мандата. Місія також не займалася справами про свавільне позбавлення громадян України волі іншими суб'єктами, у тому числі українською владою. Нарешті, питання іноземних громадян, позбавлених волі Російською Федерацією у зв'язку зі збройним конфліктом в Україні, також не обговорюються в цьому звіті, навіть якщо вони були затримані разом з українськими цивільними особами.³

Ratione territoriae, Місія досліджувала випадки свавільного позбавленням волі, які мали місце на території України, в межах міжнародно визнаних кордонів цієї країни. Місія взяла до уваги Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 68/262 від 27 березня 2014 року,⁴ в якій наголошується, що «референдум, проведений в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 року, не маючи юридичної сили, не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя»,⁵ і яка закликає держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати будь-яких змін у статусі цих регіонів.⁶ Вона також взяла до уваги Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН ES-11/4 від 12 жовтня 2022 року,⁷ яка застосувала такий самий підхід щодо Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України.

Ratione temporis, Місія досліджувала випадки свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб з боку Російської Федерації, що відбулися починаючи з лютого 2014 року, коли збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною розпочався з тимчасової окупації та незаконної анексії Криму та активної підтримки Російською Федерацією так званих Донецької та Луганської Народних Республік. Звіт було завершено 4 квітня 2024 року, а отже, події, що відбулися після 31 березня 2024 року, не могли бути включені до звіту.

Б. МЕТОДОЛОГІЯ

Місія дотримувалася тієї ж методології, що й попередні місії експертів, створені в рамках Московського механізму щодо України у 2022 та 2023 роках. Вона також ґрунтувалася на підході, викладеному у Посібнику з моніторингу прав людини, виданому

³ Це, наприклад, випадок іспанського гуманітарного працівника Маріано Гарсія Калатаюда, якого окупаційна влада затримала 19 березня 2022 року в Херсоні і з того часу утримує без зв'язку із зовнішнім світом. Навесні 2023 року, російська влада визнала його затримання, але не надала жодних законних підстав для цього. Його доля і місцезнаходження з тих пір залишаються невідомими. Див.: Óscar Gutiérrez, *Rusia encarcela en un limbo a miles de civiles ucranios*, *El País*, 9 agosto 2023.

⁴ Док. A/RES/68/262, *Територіальна цілісність України*, 1 квітня 2014 року.

⁵ Там само, п. 5.

⁶ Там само, п. 6.

⁷ Док. A/RES/ES-11/4, *Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй*, 13 жовтня 2022 року.

Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ),⁸ та методології Мониторингової ініціативи в Україні, розробленій БДПЛ.⁹

При підготовці звіту Місія використовувала декілька методів встановлення фактів, у тому числі кабінетне дослідження, методи дослідження відкритих джерел, онлайн та особисті інтерв'ю, а також виїзди на місце.

По-перше, Місія збирала та проаналізувала різні письмові матеріали. Ці матеріали включали: а) міжнародно-правові документи, особливо застосовні договори з прав людини та міжнародного гуманітарного права, б) правові акти, прийняті окремими державами, зокрема Україною та Російською Федерацією, в) резолюції, прийняті міжнародними органами, г) прецедентне право міжнародних та національних судових та квазісудових органів, г) заяви, зроблені державами, е) звіти, опубліковані міжнародними організаціями, є) звіти, опубліковані неурядовими організаціями, ж) повідомлення ЗМІ та з) наукові тексти. Деякі з цих матеріалів були використані як джерело інформації, інші послужили основою для правового аналізу. Особливе значення мали матеріали, що стосувалися саме свавільного позбавлення волі цивільного населення України Російською Федерацією, такі як дві доповіді УВКПЛ,¹⁰ а також доповіді та інші тексти, підготовлені Незалежною міжнародною комісією з розслідування порушень в Україні (НМКРПУ)¹¹ та доповіді про ситуацію з правами людини в Україні, видані УВКПЛ¹² та БДПЛ.¹³

По-друге, Місія провела понад 40 онлайн- або особистих інтерв'ю з представниками міжнародних та неурядових організацій, правозахисниками, адвокатами, журналістами, науковцями, потерпілими та свідками. Проводячи інтерв'ю з потерпілими та свідками (або будь-якими іншими особами, що становлять інтерес для Місії), Місія застосовувала травма-інформований підхід, керуючись принципами незаподіяння шкоди та інформованої згоди. Місія прийняла свідоме рішення не опитувати дітей та осіб, які мають високий ризик повторної травматизації. Усі інтерв'ю проходили в безпечних місцях або на захищених онлайн-платформах, і нотатки з цих інтерв'ю не були доступні

⁸ Дивись Навчальний посібник УВКПЛ з моніторингу прав людини 2001 року та Посібник УВКПЛ з моніторингу прав людини 2011 року (перегляньте видання), доступний за посиланням <https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/manual-human-rights-monitoring-revised-edition>

⁹ Методологія Мониторингової ініціативи в Україні, 17 липня 2023 року, доступна за посиланням <https://www.osce.org/odihr/548611>

¹⁰ УВКПЛ, *Свавільне затримання, катування та жорстоке поводження в контексті збройного конфлікту на сході України 2014-2021*, 2 липня 2021 року (Звіт УВКПЛ про затримання 2021 року) та УВКПЛ, *Затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну (24 лютого 2022 року – 23 травня 2023 року)*, 27 червня 2023 року (Звіт УВКПЛ про затримання 2023 року).

¹¹ Док. А/РПЛ/52/62, *Звіт Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні*, 15 березня 2023 року (Звіт НМКРПУ 2023); Док. А/РПЛ/55/66, *Звіт Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні*, 5 березня 2024 року (Звіт НМКРПУ 2024); UN Doc. A/РПЛ/52/CRP.4, *Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні*, 29 серпня 2023 р. (Доповідь конференції НМКРПУ).

¹² Наприклад, УВКПЛ «Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки» (24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року), 20 березня 2024 року (Доповідь УВКПЛ з прав людини 2024 року).

¹³ БДПЛ, *Проміжний звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 20 липня 2022 року (Проміжний звіт I БДПЛ); БДПЛ, *Другий проміжний звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 14 грудня 2022 року (Проміжний звіт БДПЛ II); БДПЛ, *Третій проміжний звіт про зареєстровані порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 17 липня 2023 року (Проміжний звіт БДПЛ III); БДПЛ, *Четвертий проміжний звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні*, 12 грудня 2023 року (Проміжний звіт БДПЛ IV).

для будь-яких зовнішніх суб'єктів. Нотатки, включаючи стенограми інтерв'ю, будуть знищені після завершення мандата.

По-третє, в період 18-24 березня 2024 року троє експерток відвідали Україну. Під час візиту вони провели інтерв'ю з представниками органів державної влади України, зокрема Національного інформаційного бюро, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора України, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим, та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Місія також провела зустрічі з представниками міжнародної спільноти та громадянського суспільства, зокрема правозахисниками та адвокатами. Експерти висловлюють подяку українській владі та БДППЛ за допомогу в організації візиту.

По-четверте, Місія отримала майже 80 цінних інформаційних повідомлень спеціальним каналом електронної пошти, утвореним для цих цілей БДППЛ, від широкого кола зацікавлених сторін з усього світу.

Місія застосувала стандарт доказування «наявність розумних підстав вважати» при оцінці фактичних та правових аспектів явища, що розглядається.¹⁴ Цей стандарт вважався дотриманим, коли принаймні два першоджерела, що заслуговують на довіру, незалежно одне від одного підтверджували правдивість певних фактів чи інформації. Місія активно намагалася перевірити та перехресно перевірити всі дані, використані в цьому звіті. Коли це було неможливо, або коли різні джерела надавали різні дані, це зазначається у звіті. Посилання на відповідні джерела інформації включаються до звіту.

Стандарт «наявність розумних підстав вважати» менш суворий, ніж кримінальний стандарт доведення «поза розумним сумнівом». Останній стандарт виконується, коли зроблений висновок є єдиним обґрунтованим висновком, який може бути зроблений на основі представлених доказів.¹⁵ Зважаючи на часові обмеження, а також наявні в розпорядженні Місії інструменти і ресурси, в цьому звіті було неможливо виконати вимоги цього вищого стандарту доказування. Тому Місія утримується від будь-яких звинувачень, пов'язаних із кримінальною відповідальністю конкретних осіб. Встановлення цієї відповідальності є завданням національних або міжнародних кримінальних судів.

Наступного дня після свого утворення, Місія надіслала лист до Постійних представництв України та Російської Федерації при міжнародних організаціях у Відні, в якому запропонувала обом країнам, які найбільше зацікавлені в мандаті Місії, долучитися до співпраці та обміну всією відповідною інформацією, яка є в розпорядженні їхніх національних органів. Листи також містили списки установ, до яких Місія зверталася за інформацією та контактами. Місія з жалем констатує, що в той час, як Україна відповіла на лист і забезпечила свою співпрацю, Російська Федерація залишила лист без відповіді та не забезпечила жодної співпраці. Отже, при з'ясуванні позиції Російської Федерації з питань, що розглядаються в рамках мандату, Місія змушена була спиратися на загальнодоступні джерела, такі як офіційні заяви та російські ЗМІ. Два листи разом із відповіддю Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Відні додаються до цього звіту (див. Додаток I та Додаток II).

Виконуючи свій мандат, Місія зіткнулася з низкою викликів. Найбільш серйозними були короткі часові рамки мандата (три тижні) та обмежені ресурси, доступні Місії. Ці два фактори посилювалися великою кількістю дезінформації та фейкових новин у публічній

¹⁴ Цей стандарт широко використовується в міжнародних документах, див., наприклад, статтю 58 Статуту МТП та статтю 12 КПП.

¹⁵ Див.: Міжнародний трибунал у справі «Прокурор проти Міломира Стакіча» (*Prosecutor v. Milomir Stakić*), справа IT-97-24-A, рішення апеляційного суду від 22 березня 2006 року, п. 219. Дивіться також статтю 66(3) Римського статуту МКС.

сфері. Щоб подолати останню проблему, Місія застосувала дуже ретельний підхід до перевірки наявної інформації та суворо дотримувалася стандарту доказування «наявність розумних підстав вважати», згаданого вище.

В. ЗАСТОСОВНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Перед Місією було поставлено завдання встановити факти та обставини, пов'язані з *«можливими порушеннями відповідних зобов'язань ОБСЄ, порушеннями та зловживаннями правами людини, порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також можливими випадками воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що пов'язані із свавільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією або є наслідком цього»*. Застосовними правовими стандартами є: а) відповідні зобов'язання ОБСЄ, б) міжнародне гуманітарне право (МГП), в) міжнародне право прав людини (МППЛ) та г) регулювання воєнних злочинів та злочинів проти людяності відповідно до міжнародного кримінального права (МКП).

Ці чотири набори стандартів не відокремлені один від одного, й мають важливі перетини та взаємозв'язки. Одне й те саме діяння, таке як катування цивільного затриманого, може водночас становити порушення всіх цих стандартів, породжуючи як відповідальність держави, якій приписується діяння, так і індивідуальну кримінальну відповідальність конкретних осіб, які вчинили, віддали наказ, підбурювали або іншим чином були причетні до цього діяння. Як зазначалося вище, у цьому звіті не робиться спроба ідентифікувати таких осіб, а аналіз, проведений у ньому щодо дотримання згаданого набору стандартів, таким чином, обмежується виявленням дій, які можуть становити собою воєнні злочини або злочини проти людяності, за умови, що відповідальні особи можуть бути встановлені в кримінальному провадженні.

1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ОБСЄ

ОБСЄ, а раніше і держави-учасниці НБСЄ розробили певні зобов'язання, якими вони повинні керуватися в своїй поведінці. Такі зобов'язання були прийняті одноголосно всіма державами-учасницями, включаючи Україну та Російську Федерацію.¹⁶

Московський документ 1991 року в пункті 23.1 містить перелік зобов'язань, пов'язаних із позбавленням волі. Відповідно до цього списку, держави-учасниці зобов'язуються, зокрема, забезпечити, що:

- i) ніхто не буде позбавлений свободи інакше, як підставах і в порядку, встановленому законом;*
- ii) будь-яка особа, яку заарештовано, буде негайно поінформована зрозумілою їй мовою про причину свого арешту і буде поінформована про будь-які обвинувачення, висунуті проти неї;*
- iii) будь-яка особа, яка була позбавлена свободи, буде негайно поінформована про свої права відповідно до національного законодавства;*
- iv) будь-яка особа, заарештована або затримана, матиме право на негайну появу перед суддею або іншою посадовою особою, уповноваженою законом визначати законність її арешту або затримання, і буде негайно звільнена, якщо це є незаконним; /.../*
- vi) будь-яка особа, заарештована або затримана, матиме право без невиправданої затримки повідомити або вимагати від компетентного органу повідомити відповідних осіб за своїм вибором про її арешт, затримання, ув'язнення та місцезнаходження; будь-яке обмеження у здійсненні цього права буде визначене законом та відповідатиме міжнародним стандартам; /.../*

¹⁶ Див. *Зобов'язання ОБСЄ щодо людського виміру, том I, стор. I тематична збірка, 3-тє видання, т. II. Хронологічна копія, том III, ОБСЄ-БДППЛ, Варшава, 2012.*

ix) затримана особа або її захисник матимуть право подати запит або скаргу щодо поводження з нею, зокрема, якщо було застосовано катування або інше жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження, до органів, відповідальних за адміністрацію місця ув'язнення, та до вищих органів влади, а також, у разі необхідності, до відповідних органів, наділених повноваженнями щодо перегляду або виправлення ситуації;

(x) такий запит або скарга будуть негайно розглянуті та на них буде надано відповідь без невиправданої затримки; у разі відхилення запиту чи скарги або у разі невиправданої затримки скаржник матиме право подати її до судового чи іншого органу; ані затримана або ув'язнена особа, ані будь-який скаржник не зазнають шкоди при поданні запиту або скарги;

(xi) Будь-яка особа, яка стала жертвою незаконного арешту або затримання, матиме юридично забезпечене право вимагати компенсації.

У Стамбульській хартії європейської безпеки 1999 року держави-учасниці заявляють, що «з метою посилення захисту цивільного населення під час конфлікту ми шукатимемо шляхи посилення застосування міжнародного гуманітарного права».

2. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Міжнародне гуманітарне право (МГП) – це галузь міжнародного публічного права, яка застосовується саме під час збройних конфліктів. Вона складається з двох основних частин:

- a) Женевське право, яке захищає жертв війни, тобто тих, хто не бере або вже не бере участі у бойових діях і опинився в руках іншої сторони конфлікту (поранені, хворі, особи що зазнали корабельні аварії, військовополонені, цивільні особи на окупованих територіях тощо);
- b) Гаазьке право, яке регулює ведення бойових дій та обмежує засоби та методи ведення війни (військова тактика, визначення цілей, запобіжні заходи тощо).

МГП застосовується як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах і є зобов'язальним для всіх (державних або недержавних) сторін таких конфліктів. Конфлікт між Російською Федерацією та Україною є міжнародним збройним конфліктом. Цей конфлікт розпочався у лютому 2014 року з тимчасової окупації та незаконної анексії Криму та активної підтримки Російською Федерацією так званих Донецької та Луганської народних республік. Він перетворився на повномасштабний збройний конфлікт між двома країнами після російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року.

Україна та Російська Федерація є державами-учасницями чотирьох Женевських конвенцій (1949 р., ЖК), Додаткового протоколу I до цих Конвенцій (1977 р., ДП I) та низки інших договорів МГП. Вони також обмежені правилами звичаєвого МГП.¹⁷

Заборона свавільного позбавлення волі цивільних осіб закріплена у статтях 42 (застосовується до іноземців, які перебувають на території сторони конфлікту) та 78 (застосовується до цивільних осіб на окупованій території) ЖК IV. Затримання медичних працівників та духовних осіб також регулюється статтями 28, 30 і 32 ЖК I та статтями 36-37 ЖК II. Це правило також вважається звичаєвим за своєю природою.¹⁸

МГП містить загальний обов'язок сторін конфлікту гуманно поводитися з усіма цивільними особами та особами *hors de combat*.¹⁹ Цей загальний обов'язок конкретизується низкою заборон, включаючи, зокрема, заборону катувань та

¹⁷ Жан-Марі Генкерте, Луїза Досвальд-Бек (ред.), *Звичаєве міжнародне гуманітарне право, Том I: Правила, Том II: Практика*, Видавництво Кембриджського університету, Кембридж, 2005.

¹⁸ Правило 99 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

¹⁹ Спільна стаття 3 МГП, стаття 75(1) ДП I та правило 87 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження;²⁰ заборону згвалтувань та інших форм сексуального насильства;²¹ заборону захоплення заручників;²² або заборону колективних покарань.²³

Крім того, МГП закріплює конкретні гарантії для осіб, позбавлених волі. Детальне регулювання того, як слід поводитися з такими особами, міститься в Частині III, Розділі IV Закону про інтернування (ЖК IV) (Положення про поводження з інтернованими), Статті 75(4-6) ДП I та Розділі VII Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП (особи, позбавлені волі). Згідно з цією постановою, особи, позбавлені волі, повинні, *серед іншого*, бути поінформовані про причини їх інтернування; бути забезпечені належним харчуванням, водою, одягом, житлом та медичною допомогою; утримуватися в приміщеннях, віддалених від зони бойових дій і які забезпечують їхнє здоров'я та гігієну; записувати свої персональні дані та передавати їх МКЧХ та їхнім сім'ям; мати право приймати відвідувачів, особливо близьких родичів, наскільки це практично можливо. Цивільні особи можуть бути інтерновані лише на підставах, передбачених МГП, і повинні бути звільнені, як тільки причини, що викликали необхідність інтернування, втрачуть актуальність. Вразливі групи цивільного населення, наприклад, діти, користуються певними додатковими гарантіями, тобто вони повинні утримуватися в приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих (за винятком випадків, коли вони розміщені разом з членами сім'ї).²⁴

У разі обвинувачення у вчиненні будь-якого злочину, особи, позбавлені волі, мають право на стандартні гарантії справедливого судового розгляду,²⁵ включаючи принцип законності, презумпцію невинуватості, право на захист, право на допит свідків або захист від повторного судового переслідування за те саме правопорушення (*ne bis in idem*). МГП також надає гарантії від насильницького переміщення та депортації цивільного населення, особливо з окупованих територій та на окуповані території.²⁶

3. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Міжнародне право прав людини (МППЛ) встановлює зобов'язання держав поважати, захищати і реалізовувати права людини для всіх осіб на їх території або під їх юрисдикцією. Основними джерелами МППЛ є універсальні та регіональні договори. Найбільш фундаментальні норми МППЛ також є частиною звичаєвого міжнародного права і носять імперативний характер. МППЛ застосовується як у мирний час, так і під час збройного конфлікту, коли гарантії, надані неабсолютними правами людини, можуть бути тимчасово призупинені (відступ).

Місія нагадує, що обов'язок поважати, захищати і реалізовувати права людини поширюється не тільки на території держав, але й що існує «ряд виняткових обставин, здатних викликати здійснення юрисдикції державою /.../ за межами її власних територіальних кордонів». ²⁷ Однією з таких виняткових обставин є ефективний контроль, що є результатом законних або незаконних військових дій, які держава здійснює безпосередньо або через підпорядковану місцеву адміністрацію над територією поза межами своєї національної території.²⁸ Таким чином, відповідальність за повагу,

²⁰ Спільна стаття 3 МГП, стаття 75(2)(a)(ii) ДП I та правило 90 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²¹ Спільна стаття 3 МГП, стаття 75(2)(b) ДП I та правило 93 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²² Спільна стаття 3 МГП, стаття 75(2)(c) ДП I та правило 96 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²³ Стаття 75(2)(d) ДП I та Правило 103 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²⁴ Стаття 82 ЖК IV, стаття 77(4) ДП I та Правило 120 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²⁵ Стаття 75(4) ДП I та Правила 100-101 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²⁶ Стаття 49 ЖК IV та Правило 129 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

²⁷ ЄСПЛ, «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» (*Al-Skeini and Others v. United Kingdom*), заява No 55721/07, рішення (ВП), 7 липня 2011 року, п. 132.

²⁸ ЄСПЛ, «Лоїзиду проти Туреччини» (*Loizidou v. Turkey*) (попередні заперечення), заява No 15318/89, рішення від 23 березня 1995 року, п. 62; «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*), заява No 25781/94,

захист та реалізацію прав людини, які проживають на окупованих територіях, насамперед, покладається на державу-окупанта, хоча певні залишкові позитивні зобов'язання можуть лягати на територіальну державу.²⁹

Відповідно до висновків, зроблених попередніми Місіями, ця Місія робить висновок, що певні частини території України перебувають під фактичним контролем Російської Федерації з 2014 року.

Це, перш за все, стосується Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, які були незаконно окуповані та анексовані Російською Федерацією з лютого 2014 року. Росія не заперечує, що має юрисдикцію над цими територіями, хоча й помилково стверджує, що вони є частиною її національної території. У справі «Україна проти Росії» (щодо Криму) Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) постановив, хоча й на попередній основі, що «юрисдикція /Росії/ над Кримом має форму або характер «ефективного контролю над територією», а не форму чи характер територіальної юрисдикції».³⁰ Аналогічно, Робоча група ООН з питань свавільних затримань (РГСЗ) у 2021 році, розглядаючи індивідуальну комунікацію щодо затримання, яке сталося в Криму в 2018 році, поклала відповідальність за це затримання на Російську Федерацію «виключно тому, що її влада причетна до затримання», і прийняла Висновок «без шкоди для правового статусу Криму та резолюцій Генеральної Асамблеї».³¹ Примітно, що Російська Федерація взаємодіяла з РГСЗ у відповідь на це повідомлення, тим самим вказуючи на те, що вона бере на себе відповідальність за обставини справи.³² Те, що Російська Федерація несе відповідальність за захист МППЛ в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, також було мовчазно визнано Російською Федерацією та підтверджено Міжнародним судом ООН у справі, пов'язаній із застосуванням одного з документів ООН з прав людини – Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, в тих регіонах.³³

По-друге, Російська Федерація також, починаючи з весни 2014 року, здійснює ефективний контроль над окремими частинами Донецької та Луганської областей. У 2014-2022 роках, контроль значною мірою здійснювався через підпорядковану місцеву адміністрацію так званих Донецької та Луганської народних республік. З 24 лютого 2022 року і, особливо, з моменту незаконної анексії Донецької та Луганської областей 30 вересня 2022 року, ці українські регіони перебувають під безпосереднім ефективним контролем Російської Федерації.

По-третє, деякі інші українські регіони та області протягом коротшого чи довшого періоду також перебували під ефективним контролем Російської Федерації з початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Так сталося з двома регіонами, незаконно анексованими 30 вересня 2022 року, Херсонською та Запорізькою областями, а також деякими іншими регіонами України (особливо в межах Київської, Сумської, Харківської, Чернігівської, Миколаївської та Одеської областей).

рішення (ВП), 10 травня 2001 року, п. 76. Див. також Документ ООН CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, *Загальний коментар No 31, Характер загального юридичного зобов'язання, покладеного на держави-учасниці Пакту*, 26 травня 2004 року, п. 10.

²⁹ ЄСПЛ, «*Ілашку та інші проти Молдови та Росії*» (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*), Заява 48787/99, рішення (ВП), 8 квітня 2004 року, п. 332-352.

³⁰ ЄСПЛ, *Україна проти Росії (щодо Криму)*, заяви No 20958/14 та 38334/18, рішення (ВП), 16 грудня 2020 року, п. 349.

³¹ Док. А/РПЛ/РГСЗ/2021/56, *Висновок No 56/2021 щодо Сервера Мустафасва (Російська Федерація)*, 13 січня 2022 року, п. 72.

³² Там само, п. 57-69.

³³ Міжнародний Суд ООН, *Застосування Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Україна проти Російської Федерації)*, рішення, 31 січня 2024 року, розділ III.

Україна та Російська Федерація є сторонами основних універсальних та деяких регіональних договорів МППЛ. На універсальному рівні вони обидві пов'язані Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (1966 р., МПГПП) і першим Факультативним протоколом до нього (1966 р., МПГПП ФП), Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р., КПК), Конвенцією про права дитини (1989 р., КПД) і Конвенцією про права інвалідів (2008 р., КПІ). Крім того, Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006 р., МКЗНЗ).

На регіональному рівні Російська Федерація є учасницею Конвенції СНД про захист прав людини і основоположних свобод (1995 р., КПЛ), а Україна – Європейської конвенції з прав людини (1950 р., ЄКПЛ). Російська Федерація була стороною останніх міжнародно-правових документів у 1998-2022 роках. Проте, після виключення з Ради Європи,³⁴ країна припинила свої зобов'язання за ЄКПЛ починаючи з 16 вересня 2022 року. ЄСПЛ залишається компетентним розглядати та приймати рішення за заявами, спрямованими проти Російської Федерації, які стосуються ймовірних порушень ЄКПЛ, що мали місце до 16 вересня 2022 року (частина 2 статті 58 ЄКПЛ).

Російська Федерація не відступила від своїх зобов'язань у сфері прав людини за жодним із договорів МППЛ. Це означає, що Російська Федерація пов'язана повним набором зобов'язань у сфері прав людини, що випливають з цих документів. Це підтверджується зауваженнями Комітету ООН з прав людини (КПЛ ООН) щодо Восьмої періодичної доповіді Російської Федерації, опублікованої 1 грудня 2022 року (з посиланням на період 2012-2019 рр.), в якій КПЛ ООН не посилається на будь-які відступи та розглядає повний набір зобов'язань, що випливають з МПГПП.³⁵

Заборона свавільного позбавлення волі впливає з права на особисту свободу, яке гарантується статтею 3 Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ) та статтею 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Стаття 3 Загальної декларації прав людини лише передбачає, що «кожен має право на життя, свободу та особисту недоторканність». Уточнюючи це, стаття 9 МПГПП визначає, що «ніхто не може бути позбавлений /.../ свободи інакше, як на таких підставах і згідно з такою процедурою, які встановлені законом» (п. 1). Стаття 9 також вказує на певні гарантії, яких необхідно дотримуватися, щоб унеможливити себе від свавільного позбавлення свободи. До них належать: а) право бути поінформованим про причини арешту та обвинувачення (у разі арешту); б) право на негайне звернення до компетентного органу та на судовий розгляд протягом розумного строку (у разі кримінального переслідування), в) право на *habeas corpus* (у разі будь-якого позбавлення волі) та г) право на право на компенсацію, що підлягає примусовому виконанню (у разі незаконного арешту).

Зміст цих гарантій та права на свободу та особисту недоторканність, наданих статтею 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, було роз'яснено Комітетом ООН з прав людини у його Загальному коментарі No 35 (2014)³⁶ та у його реакціях на періодичні доповіді та окремі випадки.

Крім того, у 1991 році Комісією ООН з прав людини була створена Робоча група з питань свавільних затримань (РГСЗ).³⁷ Рада ООН з прав людини, яка замінила Комісію у 2006

³⁴ Резолюція CM/Res(2022)2 про припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, 16 березня 2022 року.

³⁵ Документ ООН CCPR/C/RUS/CO/8, Заключні зауваження щодо восьмої періодичної доповіді Російської Федерації, 20 листопада 2015 року.

³⁶ Документ ООН CCPR/C/GC/35, Загальний коментар No 35: Стаття 9 (Свобода та безпека особи), 16 грудня 2014 року (РПЛ GC No 35).

³⁷ Резолюція Комісії з прав людини 1991/42 «Питання про свавільне затримання» від 5 березня 1992 року.

році, продовжила цей мандат, поновивши його на трирічній основі.³⁸ У 1997 році, Комісія ООН з прав людини пояснила, що РГСЗ має завдання *«розслідувати випадки затримання, здійснені свавільно або іншим чином несумісні з відповідними міжнародними стандартами»*,³⁹ і що, отже, терміни «свавільне затримання» та «свавільне позбавлення волі» слід розглядати як синоніми. РГСЗ прийняла широке розуміння термінів «позбавлення волі», стверджуючи, що це відбувається, *«коли особу утримують без її добровільної згоди»*.⁴⁰ Позбавлення волі вважається свавільним, якщо воно підпадає під одну з п'яти категорій, що виділяються РГСЗ: 1) відсутність правових підстав для позбавлення волі; 2) позбавлення волі внаслідок законного здійснення прав людини, захищених міжнародним правом; 3) повне або часткове недотримання міжнародних норм щодо права на справедливий суд; 4) тривале адміністративне затримання шукачів притулку, біженців або мігрантів; 5) позбавлення волі на ґрунті дискримінації.⁴¹ У контексті цієї доповіді особливо важливо також зазначити, що в *Основних принципах та керівних принципах ООН щодо засобів правового захисту та процедур щодо права будь-якої особи, позбавленої свободи, порушити справу в суді*, прямо зазначено, що право порушити справу в суді для оскарження свавілля та законності тримання під вартою та отримати без зволікання належні та доступні засоби правового захисту не підлягає відступу згідно з міжнародним правом і залишається застосовним навіть під час війни та збройних конфліктів.⁴²

ЄКПЛ гарантує право на свободу та особисту недоторканність у своїй статті 5. На відміну від статті 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, стаття 5 не використовує термін «свавільне позбавлення волі», але ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці неодноразово зазначав, що головною метою цього положення є *«надання особі належного захисту від свавільного втручання»*.⁴³ Будь-яке втручання у право на свободу, гарантоване статтею 5 ЄКПЛ, буде або не відповідати одній із законних підстав для позбавлення свободи, зазначених у пункті 1, або здійснюватися без належних процесуальних гарантій. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод СНД 1995 року, яка також захищає право на свободу та особисту недоторканність, значною мірою змодельована за зразком статті 5 ЄКПЛ і має таку саму структуру, хоча перелік матеріальних підстав для законного позбавлення волі та перелік процесуальних гарантій є коротшими.

У своїй резолюції 51/8, ухваленій у 2022 році, Рада ООН з прав людини зазначила, що *«особи, яких незаконно або свавільно позбавляють волі, є вразливими до позасудових вбивств, катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, насильницьких зникнень та інших порушень прав людини та зловживань, таких як сексуальне та гендерно обумовлене насильство»*.⁴⁴ Особи, незаконно або свавільно позбавлені волі, є вразливими і до інших порушень прав людини, таких як втручання в право на приватне і сімейне життя, відмова

³⁸ Останнє оновлення відбулося у 2022 році, повідомляє UN Doc. A/РПЛ/RES/51/8, *свавільне затримання*, 12 жовтня 2022 року.

³⁹ Резолюція Комісії з прав людини 1997/50, *Питання про свавільне тримання під вартою*, 15 квітня 1997 року, пункт 5 преамбули.

⁴⁰ Док. А/РПЛ/36/37, *Звіт Робочої групи з питань свавільних затримань*, 19 липня 2017 року, п. 51.

⁴¹ Док. А/РПЛ/36/38, *Методи роботи Робочої групи з питань свавільних затримань*, 13 липня 2017 року, п. 8.

⁴² Док. А/РПЛ/30/37, *Основні принципи та керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо засобів правового захисту та процедур щодо права будь-якої особи, позбавленої волі, ініціювати провадження в суді*, 6 липня 2015 року, принцип 4.

⁴³ ЄСПЛ, *Селахаттін Демірташ проти Туреччини* (№ 2), рішення (ВП), 22 грудня 2020 року, п. 249. Див. також рішення ЄСПЛ, *Ель-Масрі проти «Колишньої Югославської Республіки Македонія»*, рішення (ВП), 13 грудня 2012 року, п. 230.

⁴⁴ Док. А/РПЛ/RES/51/8, *Свавільне затримання*, 12 жовтня 2022 року, п. 2.

в основних економічних і соціальних правах (наприклад, праві на користування найвищим досяжним рівнем фізичного і психічного здоров'я, праві на освіту, праві на їжу або праві на воду). Всі ці діяння є порушенням МППЛ.

4. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Міжнародне кримінальне право (МКП) забороняє певні діяння окремим людям. У разі вчинення ці діяння, що кваліфікуються як злочини за міжнародним правом, тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність винних осіб, і можуть переслідуватися на національному або міжнародному рівні. Чинне МКП визнає чотири злочини за міжнародним правом: а) злочин агресії, б) злочин геноциду, в) злочини проти людяності та г) воєнні злочини. Оскільки мандат Місії стосується саме злочинів проти людяності та воєнних злочинів, цей звіт обмежує свою увагу цими двома злочинами.

Визначення злочинів проти людяності та воєнних злочинів наведені в Римському статуті МКС (1998 р., зі змінами 2010 та 2017 рр.), а відповідні положення вважаються такими, що відображають норми звичаєвого міжнародного права. Ані Російська Федерація, ані Україна не є державами-учасницями Римського статуту. Проте 9 квітня 2014 року та 8 вересня 2015 року відповідно, Україна двома заявами, зробленими згідно частини 3 статті 12 Римського статуту, визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних на її території, відповідно, в період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року, та починаючи з 20 лютого 2014 року й надалі.⁴⁵

Злочини проти людяності – це насильницькі дії, «вчинені в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, якщо такий напад вчиняється усвідомлено».⁴⁶ До таких діянь належать, зокрема, вбивство, депортація або насильницьке переміщення населення, позбавлення волі або інше тяжке позбавлення фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права; катування; зґвалтування, сексуальне рабство; насильницьке зникнення осіб; або інші нелюдські дії подібного характеру, що умисно спричинили великі страждання або серйозні тілесні ушкодження, та шкоду психічному чи фізичному здоров'ю.⁴⁷ Усі держави, згідно зі звичаєвим міжнародним правом, зобов'язані запобігати злочинам проти людяності та карати за них.⁴⁸ Ані Україна, ані Російська Федерація не включили злочини проти людяності як окрему категорію злочинів до своїх кримінальних кодексів.

Воєнні злочини – це порушення найфундаментальніших правил МГП. Це грубі порушення Женевського права, а також інші серйозні порушення законів і звичаїв війни, особливо кваліфіковані порушення Гаазького права. До них належать, зокрема, умисне вбивство, катування або нелюдське поводження, умисне заподіяння великих страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю, незаконне позбавлення волі або захоплення заручників.⁴⁹ Усі держави, згідно з договірним і звичаєвим міжнародним правом, зобов'язані розслідувати воєнні злочини, ймовірно скоєні їхніми громадянами або на їхній території, і переслідувати підозрюваних. І Україна, і Російська Федерація мають у своїх кримінальних кодексах положення про воєнні злочини, хоча переліки таких злочинів значно коротші, аніж у Римському статуті.⁵⁰

⁴⁵ Декларація України, подана відповідно до статті 12(3) Статуту МКС, 8 вересня 2015 року, доступна за адресою https://www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf

⁴⁶ Стаття 7 Римського статуту МКС.

⁴⁷ Стаття 7 Римського статуту МКС.

⁴⁸ *Чернетка статей про запобігання злочинам проти людяності та покарання за них*, у документі ООН. A/74/10, *Звіт Комісії міжнародного права про роботу її сімдесят першої сесії*, Офіційні записи Генеральної Асамблеї, Сімдесят перша сесія, Додаток No 10, серпень 2019 р., с. 11-21.

⁴⁹ Стаття 8(2)(а) Римського статуту МКС.

⁵⁰ Дивіться статтю 438 КК України та статтю 356 КК РФ.

Важливо нагадати, що злочини проти людяності та воєнні злочини не є взаємовиключними категоріями, і одне й те саме діяння може мати подвійну кваліфікацію. Окрім того, те саме діяння може також породжувати відповідальність держави, якій воно приписується (тобто держави, органи якої *de iure* або *de facto* вчинили відповідне діяння), за порушення МГП та/або МППЛ.

5. ІНШІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

На додаток до правових стандартів, прямо зазначених у мандаті, деякі інші міжнародно-правові стандарти мають значення для цього звіту. В основному це стосується резолюцій і доповідей про захист цивільного населення під час збройних конфліктів, прийнятих в рамках ООН.

Ця тема була включена до порядку денного органів ООН у середині 1990-х років. З того часу Генеральною Асамблеєю ООН, Радою Безпеки ООН та Радою ООН з прав людини було прийнято понад 10 резолюцій, що стосуються захисту цивільного населення під час збройних конфліктів загалом або захисту певних конкретних груп цивільних осіб, таких як журналісти чи гуманітарні працівники, а також 20 доповідей, як загальних, так і з акцентом на ситуацію в окремих країнах, виданих Генеральним секретарем ООН.⁵¹ Хоча в цих джерелах час від часу згадується свавільне позбавлення волі цивільних осіб, жодна резолюція чи доповідь не присвячена обговоренню цієї теми.

Окрім того, свавільне позбавлення волі цивільних осіб обговорювалося в прецедентному праві міжнародних та гібридних кримінальних трибуналів, особливо Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (*Delalić*,⁵² *Kordić & Čerkez*,⁵³ *Prlić*⁵⁴) або надзвичайних палат у судах Камбоджі (справа No 02⁵⁵). Окрім того, у справі, що стосується *дипломатичного та консульського персоналу США в Тегерані*, Міжнародний суд зазначив, що «неправомірне позбавлення людей свободи та фізичне обмеження в умовах скрутного становища саме по собі є явно несумісним з принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також з основоположними принципами, виголошеними у Загальній декларації прав людини».⁵⁶

IV. ОГЛЯД ФАКТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Після нападу Росії на Україну в 2014 році багато українських цивільних осіб були позбавлені волі російською владою. Масштаб і складність цих явищ зросли з повномасштабним вторгненням 2022 року в численних місцях позбавлення волі, насамперед на окупованих територіях України, на території Російської Федерації, а також Білорусі. Окрім хронології, позбавлення волі українських цивільних осіб також слід розглядати з географічної точки зору, оскільки масштаби затримань у Криму після його незаконної анексії в 2014 році були іншими, аніж на тимчасово окупованих територіях, таких як райони Київської, Херсонської чи Запорізької областей. Також очевидно, що переважна більшість цих випадків позбавлення волі є свавільними згідно

⁵¹ Ознайомтесь з документами ООН щодо захисту цивільного населення, доступними за посиланням <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/protection-of-civilians/>

⁵² Міжнародний трибунал у справі «Прокурор проти Делаліча та ін.» (*Čelebići*), справа IT-96-21-A, апеляційне рішення, 20 лютого 2001 року.

⁵³ Міжнародний трибунал у справі «Прокурор проти Кордіча і Черкеза» (*Prosecutor v. Kordić & Čerkez*), справа IT-95-14/2-A, апеляційне рішення, 17 грудня 2004 року.

⁵⁴ Міжнародний трибунал у Гаазі, *Прокурор проти Прліча та ін.* (*Prosecutor v. Prlić et al.*), Справа IT-04-74, Апеляційне рішення, 29 листопада 2017 року.

⁵⁵ ЕССС, справа No 002/19-09-2007/ЕССС/ТС, 27 березня 2019 року.

⁵⁶ Міжнародний суд ООН, *Дипломатичний і консульський персонал Сполучених Штатів у Тегерані (США проти Ірану)*, Рішення, Доповіді Міжнародного суду ООН 1980 р., п. 91.

з міжнародним правом або тому, що вони не ґрунтуються на допустимих підставах для позбавлення волі, або порушують процесуальні вимоги для законного затримання, або з обох цих підстав, які будуть детально проаналізовані в розділі V.

А. КІЛЬКІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ, СВАВІЛЬНО ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Точна кількість українських цивільних осіб, які були або залишаються свавільно позбавленими волі Російською Федерацією, залишається невідомою. У той час як численні зацікавлені сторони наголосили Місії на складності визначення точних цифр у складному контексті війни, що триває, понад 35000 українців наразі внесені до *Єдиного реєстру зниклих безвісти Міністерства внутрішніх справ України як «зниклі безвісти за особливих обставин»*.⁵⁷ 16000 з них зареєстровані як цивільні, решта – військовополонені та діти.⁵⁸ Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини поінформував Місію про близько 1700 випадків свавільного позбавлення волі російською владою українських цивільних осіб починаючи з 2014 року, причому переважна більшість цих випадків припадає на час повномасштабного вторгнення 2022 року.⁵⁹ Цифри в тисячах також були наведені різними суб'єктами громадянського суспільства, які спеціалізуються на свавільних затриманнях українських цивільних осіб, особливо із підтримки жертв та їхніх сімей. Однак для того, щоб зрозуміти ці кількісні відмінності, необхідно розглянути декілька причин, з яких найважливішими є: (а) війна, що триває, (б) неоднорідний характер категорії «цивільних осіб, свавільно позбавлених волі» та (в) система реєстрації українських цивільних осіб, які перебувають під вартою в Росії.

1. СВАВІЛЬНЕ ЗАТРИМАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ, ЩО ТРИВАЄ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну триває вже понад два роки. Триваючі бойові дії та агресивна окупація української території постійно наражають українських цивільних осіб на позбавлення волі агентами, які діють від імені Російської Федерації. Українці, які вже перебувають в ув'язненні, можуть бути звільнені, піддані кримінальному провадженню, обміняні, або можуть померти, в той час як інші українські цивільні особи продовжують утримуватися Російською Федерацією з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом. Тому кількість цивільних осіб, які позбавлені волі Російською Федерацією, постійно зростає.

Внаслідок цього, низька прозорість, яка зазвичай асоціюється зі збройним конфліктом, посилена відсутністю доступу до окупованих Російською Федерацією територій, впливає на достовірність статистики. Загарбницька війна, що триває, також призвела до появи дуже великої кількості зниклих безвісти українців, місцезнаходження яких або невідоме, або офіційно не підтверджене на даний момент. Ситуація ускладнюється ставленням Російської Федерації, оскільки джерела та свідчення, зібрані Місією, в абсолютній більшості свідчать про те, що надана Російською Федерацією інформація про долю цивільного населення України є мізерною, невідповідною та фрагментованою.

Все це означає, що зазначені вище цифри з Єдиного реєстру зниклих безвісти МВС України є лише попередніми, а зацікавлені сторони в Києві поінформували Місію про майже певну перспективу значного збільшення їх розміру, нагадавши, що Єдиний реєстр було запущено лише у травні 2023 року. Однак з численних зустрічей Місії із зацікавленими сторонами в Києві, а також з різних розглянутих звітів стає зрозуміло, що якщо в період між 2014 і 2022 роками кількість українських цивільних осіб, свавільно

⁵⁷ Міністерство внутрішніх справ, Офіс комісії Єдиного реєстру, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

⁵⁸ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁵⁹ Там само.

позбавлених волі Росією, офіційно вимірювалася сотнями, то з моменту повномасштабного вторгнення ця цифра вимірюється тисячами.

Додаткові фактори, пов'язані з війною, також додають невизначеності. Наприклад, недоступною залишається інформація про долю маріупольців в аспекті того, скільки було вбито, а скільки зникло безвісти, і чи хтось із зниклих безвісти був свавільно затриманий. Може бути багато випадків, коли цивільні особи загинули в ув'язненні і їх останки ще не знайдені. Офіс Генерального прокурора України відповідає за проведення компетентних судово-медичних експертиз для обробки та ідентифікації останків, але цей процес є бюрократизованим і повільним.⁶⁰ Цивільні жертви свавільного позбавлення волі та пов'язаних з цим злочинів можуть перебувати за межами України, що ускладнює їх відстеження та фіксацію їхніх справ і свідчень.⁶¹ Окрім того, багато організацій громадянського суспільства, які працюють над цими питаннями на територіях, які наразі тимчасово окуповані Російською Федерацією, були суттєво ослаблені внаслідок повномасштабного вторгнення. В той час як одні активісти вступили до лав ЗСУ,⁶² інші були затримані російськими військами,⁶³ а треті наразі працюють у вкрай обмеженому та небезпечному середовищі. З цих сукупних причин точна кількість цивільних українців, позбавлених волі Росією, залишається невизначеною.

2. ГЕТЕРОГЕННИЙ ХАРАКТЕР КАТЕГОРІЇ «СВАВІЛЬНО ПОЗБАВЛЕНІ ВОЛІ ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ»

Визначення масштабів і характеру свавільних затримань українських цивільних осіб Російською Федерацією ускладнюється ще й різноманітним складом групи, яку називають «цивільними». Хоча інтуїтивно зрозуміло, що українці, які не є членами Збройних сил України, а отже, не комбатантами, підпадають під категорію «цивільних», це не завжди чітко зрозуміло на тлі складних фактів та законів, що застосовуються до нинішнього збройного конфлікту між Російською Федерацією та Україною.

Практика затримання Російською Федерацією осіб в окупованому Криму після 2014 року відбувалася в ситуації повного російського військового контролю, і була методично націленою на сотні цивільних українців певного профілю. Від початку повномасштабного вторгнення в 2022 році, російська практика позбавлення волі розширилася за масштабом і характером, охопивши нові регіони та інші категорії цивільного населення України.⁶⁴ Відтоді, Російська Федерація затримувала цивільних українців у розпал бойових дій та на новоокупованій території десятками (а то й сотнями) тисяч. Таким чином, група українських цивільних осіб, які позбавлені волі Російською Федерацією, є надзвичайно розмаїтою за своїм складом.

Серед українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією з причин, пов'язаних з конфліктом, є журналісти та громадські лідери середньої ланки, які здійснювали свою професійну діяльність у спосіб, який вважався шкідливим для російської окупаційної влади, або українці, які не мають необхідних російських документів на незаконно анексованій території,⁶⁵ цивільні особи, підозрювані в тому, що вони брали участь в українських оборонних зусиллях, коли російська армія вторглася на їхню територію. Наприклад, БДПЛ у 2023 році підтвердив *«практику Російської Федерації щодо переслідування осіб на основі їхньої реальної чи уявної підтримки або допомоги Збройним силам України, за те, що вони раніше були пов'язані або мали родичів*

⁶⁰ Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁶¹ Там само.

⁶² Зустріч із зацікавленими сторонами, Берлін, 16 березня 2024 року.

⁶³ Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁶⁴ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁶⁵ Свідчення 3, 4, 5 і 18 (у матеріалах авторів); Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, зустріч із зацікавленими сторонами, Київ, 20 березня 2024 року.

чи друзів, які служили в Збройних силах України, за відмову співпрацювати з окупаційною владою або за підозрою у проукраїнських чи антиросійських поглядах».⁶⁶ До цієї категорії входять цивільні особи, підозрювані у наданні розвідувальної інформації Збройним силам України (ЗСУ) про місцезнаходження російських військових об'єктів, родичі військовослужбовців ЗСУ,⁶⁷ а також фахівці, пов'язані з українською антитерористичною операцією на Донбасі після 2014 року, зокрема працівники правоохоронних органів або юристи.⁶⁸

Крім того, сюди входять громадяни України, які відмовляються працювати на російську окупаційну владу, наприклад, цивільні службовці, які працюють на Запорізькій атомній електростанції,⁶⁹ цивільні працівники Державної служби України з надзвичайних ситуацій,⁷⁰ персонал пенітенціарних установ⁷¹, працівники місцевої адміністрації⁷² чи вчителі,⁷³ або просто особи, яких звинувачують або підозрюють у виявленні «нелояльності» до окупанта.⁷⁴ До українських цивільних осіб, які позбавлені волі Російською Федерацією, також належать особи, які працювали на міжнародні організації на момент повномасштабного вторгнення, у тому числі троє співробітників Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, яких було затримано та згодом звинувачено у «державній зраді» або «шпигунстві», незважаючи на те, що ОБСЄ чітко дала зрозуміти, що ці співробітники переслідуються за діяльність, безпосередньо пов'язану з їхньою роботою за мандатом ОБСЄ.⁷⁵ Крім того, у 2022 році близько 2000 українських засуджених в українських в'язницях були переведені до Росії, деякі з них були повторно ув'язнені, незважаючи на те, що відбули своє покарання.⁷⁶ Отже, група цивільних громадян України, які позбавлені волі Російською Федерацією, складається з осіб з різних регіонів, періодів та з різними (гіпотетичними) підставами для затримання та подальшого тримання під вартою.

У зв'язку з цим Місія також вважає за доцільне зробити коментар про термінологію щодо «цивільних осіб». Відповідно до правових режимів, що застосовуються до цих позбавлених волі осіб, термін «цивільні особи» не є однозначним, оскільки МГП та МППЛ відрізняються в цьому відношенні. МППЛ не використовує термін «цивільні особи», оскільки будь-яка цивільна особа є просто фізичною особою відповідно до МППЛ. МГП у міжнародних збройних конфліктах (МЗК), навпаки, використовує термін «цивільне населення» у двох своїх галузях – Гаазькому праві (правила щодо засобів і способів ведення війни) та Женевському праві (захист жертв війни). Мандат цієї Місії стосується виключно Женевського права. Усі українці, як учасники бойових дій, так і цивільні, які не беруть або вже не беруть участі у бойових діях та опинилися в руках ворожої влади, є «жертвами війни» за термінологією Женевських конвенцій.⁷⁷ У той час

⁶⁶Проміжний звіт БДППЛ IV, *op. cit.*, п. 43.

⁶⁷ Зустріч із зацікавленими сторонами ZMINA, Київ, 20 березня 2024 р.

⁶⁸ Об'єднання родичів політв'язнів Кремля задокументувало в Запоріжжі 110 випадків затримання людей РФ або підконтрольними Росії підрозділами, 17 з яких працювали в АТО. Зустріч із зацікавленими сторонами, Київ, 20 березня 2024 р.

⁶⁹Доповідь УВКПЛ *про права людини* 2024 р., *op. cit.*, параграф 96.

⁷⁰ Там само, п. 105.

⁷¹ Там само.

⁷²Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, параграф 672; Офіс Генерального прокурора України, *Незаконне позбавлення волі цивільних осіб*, Брифінговий документ, поданий Місії, 31 березня 2024 року, с. 7.

⁷³Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, параграф 672; Офіс Генерального прокурора України, *Незаконне позбавлення волі цивільних осіб*, Брифінговий документ, поданий Місії, 31 березня 2024 року, с. 7.

⁷⁴ Офіс Генерального прокурора України, *Незаконне позбавлення волі цивільних осіб*, Брифінговий документ, поданий Місії, 31 березня 2024 року, с. 3.

⁷⁵ Свідчення 7, 21 і 39 (у матеріалах авторів).

⁷⁶ Свідчення 39 (у матеріалах авторів).

⁷⁷ Див. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та Про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (курсив додано).

як позбавлені волі комбатанти мають статус військовополонених, позбавлені волі цивільні особи кваліфікуються як «захищені особи» відповідно до ЖК.⁷⁸ Щоб уникнути термінологічної плутанини, у звіті використовується термін «цивільні особи».

3. СИСТЕМА РЕЄСТРАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ, ПОЗБАВЛЕНОГО ВОЛІ РФ

Останнє ускладнення для точного встановлення статистичних даних полягає в системі реєстрації та інформування про наявність цивільних українців, позбавлених волі Російською Федерацією, незалежно від того, чи було це результатом свавільного затримання чи ні. Згідно із зібраною інформацією та свідченнями, отриманими Місією, хоча з українського боку система все ще дещо фрагментована, з російської сторони вона відсутня, і обмежена законними зобов'язаннями конфіденційності в МКЧХ. Як наслідок, кількість «підтверджених» цивільних українців, які утримуються Російською Федерацією, значно варіюється від одного джерела до іншого.

Декілька українських відомств працюють над реєстрацією та веденням списків українських цивільних осіб, які вважаються зниклими безвісти, у тому числі тих, хто перебуває під вартою, що призводить до поширення списків, які складаються за різними критеріями та методологіями як щодо непідтверджених, так і щодо підтверджених випадків. Таким чином, оціночна або непідтверджена кількість українських цивільних осіб, які перебувають під вартою в Росії, різниться за інформацію від різних відомств.⁷⁹ У спробі впорядкувати цифри, як уже зазначалося вище, з 1 травня 2023 року було запущено *Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин*.⁸⁰ У вересні 2023 року, Міністерству внутрішніх справ було доручено вести цей Єдиний реєстр, для цього було утворено окремий спеціальний Секретаріат.⁸¹ Списки від різних відомств наразі збираються в цьому Єдиному реєстрі. Щотижня до списку додається майже 2000 імен.⁸² Тим не менше, процес виконується вручну і, отже, є повільним.⁸³ Кілька співрозмовників повідомили спостерігачам, що вони очікують, що поточна кількість зниклих безвісти (35000) зросте, підкресливши попередній характер наданих поточних цифр.⁸⁴

Секретаріат, відповідальний за Єдиний реєстр, визначає поточну кількість зниклих безвісти цивільних осіб на рівні 8717. З них 2108 – неповнолітні, а 1686 – «незаконно позбавлені волі».⁸⁵ З цих 1686, МКЧХ підтвердив 868, а 818 були підтверджені іншими джерелами. За методологією місії ООН, загальна кількість цивільних осіб, позбавлених волі росіянами, становить 1784 особи.⁸⁶ За даними Офісу омбудсмена, у період з 2014 по 2022 роки 375 осіб з Криму, Луганська чи Донецька були "незаконно позбавлені волі або незаконно засуджені". 95% були засуджені та отримали тривалі терміни ув'язнення.⁸⁷ Після повномасштабного вторгнення Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини зареєстрував 1700 цивільних українців, "незаконно позбавлених волі або засуджених" Російською Федерацією.⁸⁸ Серед них є люди з інвалідністю та жінки.⁸⁹ Нинішня кількість українців, "незаконно засуджених" РФ, становить 986.

⁷⁸ Дивись статтю 4(1) ЖК IV.

⁷⁹ Зустрічі місії з різними агенціями в Києві, 19 – 22 березня 2024 року.

⁸⁰ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁸¹ Міністерство внутрішніх справ, Апарат комісії Єдиного реєстру, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

⁸² Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁸³ Міністерство внутрішніх справ, засідання Києва, 21 березня 2024 року.

⁸⁴ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁸⁵ Міністерство внутрішніх справ, Апарат комісії Єдиного реєстру, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

⁸⁶ Моніторингова місія ООН в Україні, онлайн-зустріч з Місією, 25 березня 2024 року.

⁸⁷ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ Там само.

Офіс генпрокурора наводить дані про 14600 цивільних українців, які "незаконно позбавлені волі на окупованій території".⁹⁰ Національне інформаційне бюро України (УНІБ) оперує цифрою у 14000 «непідтверджених затриманих цивільних осіб», а кількість підтверджених затриманих становить близько 2000 осіб, майже 900 з яких підтверджено МКЧХ. За даними УНІБ, кількість цивільних осіб, примусово вивезених на тимчасово окуповану територію або депортованих до РФ, становить 120000 осіб, до яких входять позбавлені волі цивільні особи, які були переведені або депортовані до Росії.⁹¹

Окрему категорію осіб, позбавлених волі Російською Федерацією, складають цивільні засуджені, які до лютого 2022 року відбували покарання у різних виправних колоніях Херсонської області. Кількість підтверджених випадків переведення українських засуджених осіб до виправних колоній у Російській Федерації, коливається від 1600 до 2000 осіб, з яких місцезнаходження приблизно 600 було встановлено. 248 осіб були звільнені, з них 230 були повторно заарештовані та піддані імміграційному затриманню.⁹²

Б. ПРАКТИКИ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВАВІЛЬНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Місія змогла загалом виокремити чотири різні ситуації, в яких найчастіше відбувалося свавільне позбавлення волі українських цивільних осіб Російською Федерацією. Ці ситуації демонструють різні закономірності щодо масштабу, складності та цілей практики позбавлення волі. Така практика відрізняється залежно від місця, періоду та інтенсивності бойових дій, і загалом можна розрізнити наступні чотири ситуації: (а) незаконно анексований Крим, (б) лінія фронту, (в) початкова окупація та (г) тривала окупація.

1. НЕЗАКОННО АНЕКСОВАНИЙ КРИМ

Російська Федерація розпочала тимчасову окупацію української території в Криму в лютому 2014 року, коли Автономна Республіка Крим та місто Севастополь були незаконно приєднані до Російської Федерації на основі невизнаного референдуму.⁹³ Російське громадянство було нав'язане всім жителям.⁹⁴ Крим наразі є єдиним регіоном України, який підпадає під політику автоматичного громадянства. Російська Федерація застосовує російське законодавство у *всій повноті* до окупованого Криму. Як вже зазначалося раніше, практика позбавлення волі в Криму відображає прагнення російської влади до примусової інтеграції кримського суспільства в Російську Федерацію.⁹⁵ У той час як окремі території, окуповані та анексовані Російською Федерацією з 2022 року, наближаються до ситуації, схожої на Крим,⁹⁶ практика насильницьких зникнень, як повідомляється, відновилася в Криму після 2022 року.⁹⁷

⁹⁰ Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

⁹¹ Національне інформаційне бюро, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

⁹² Свідчення 39 (у матеріалах авторів); Доповідь УВКПЛ *про права людини* 2024 р., *op. cit.*, п. 149.

⁹³ Детальніше див.: УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)*, вересень 2017 року, параграфи 20-28; та УВКПЛ, *Десять років окупації Російською Федерацією: права людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь*, 28 лютого 2024 року.

⁹⁴ УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)*, 2017, параграфи 55-57.

⁹⁵ УВКПЛ, *Десять років окупації Російською Федерацією: права людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна*, 28 лютого 2024 року.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ КримSOS, зустріч із зацікавленими сторонами, Київ, 20 березня 2024 р.; також КримSOS, *Насильницькі зникнення в Криму під час російської окупації у 2014-2020, 2021 роках*.

Свавільні позбавлення волі в контексті масових політичних протестів проти незаконної анексії Криму були масовими, починаючи з так званої «справи 26 лютого» у 2014 році, коли велика кількість людей була затримана після мітингу проти анексії в Сімферополі. Відтоді, Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини повідомляє про 208 політв'язнів у Криму, уточнюючи, що 125 з них – кримські татари.⁹⁸ Офіс Генерального прокурора України називає дещо вищу цифру, і на момент візиту до Києва Місією було поінформовано про щонайменше 217 жителів Криму, які є громадянами України, що утримуються в місцях позбавлення волі у зв'язку з політично та/або релігійно вмотивованим кримінальним переслідуванням, 134 з яких є представниками корінного кримськотатарського народу. Також переслідуються та притягуються до відповідальності незалежні журналісти, громадські активісти, деякі релігійні групи та ті, хто продовжує чинити опір незаконній окупації півострова.⁹⁹

2. ЛІНІЯ ФРОНТУ

Друга категорія включає в себе ситуації військового вторгнення, коли російські війська намагаються встановити ефективний контроль над територією. Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, Російська Федерація захопила територію в Чернігівській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Луганській, Миколаївській та Запорізькій областях України. У той час, як у деяких регіонах захоплення було швидким, місто Маріуполь майже три місяці перебувало в облозі, зазнаючи інтенсивних бомбардувань.¹⁰⁰ Наприкінці 2023 року, блокпости залишалися поширеним явищем на тимчасово окупованих територіях, здебільшого поблизу лінії фронту, і серед них були мобільні блокпости, розташування яких часто змінювалося залежно від військових міркувань,¹⁰¹ і яких звинувачували у випадках зникнення цивільних осіб під час проїзду через блокпости.¹⁰²

Згідно із зібраною інформацією та свідченнями, отриманими Місією, на початковому етапі вторгнення та вздовж рухомої лінії фронту масові свавільні затримання цивільних осіб були частиною ширшої моделі застосування насильства та репресій російськими збройними силами. Ці зусилля були спрямовані проти широкого кола цивільних осіб, яких підозрювали у допомозі українським силам або протистоянні наступаючим військам і подальшій окупації.¹⁰³ Збройні сили Росії найчастіше застосовували ці методи до чоловіків за підозрами в участі в бойових діях або в проукраїнських групах.¹⁰⁴ Цей етап характеризується широкою практикою свавільного позбавлення волі російськими збройними силами/військовослужбовцями, що базувалася на дуже примітивних структурах, і часто з використанням тимчасових, неофіційних місць позбавлення волі.¹⁰⁵ Відбувався інтенсивний пошук українців, які мають зв'язки зі Збройними силами України, зокрема колишніх військовослужбовців Збройних сил України (ЗСУ), цивільних осіб, яких підозрюють у зв'язках зі Службою безпеки України (СБУ), або осіб, які можуть мати досвід поводження зі зброєю (наприклад, мисливців).¹⁰⁶ Повідомляється, що російські збройні сили діяли на основі складених списків таких осіб,

⁹⁸ Все почалося в Криму, *Омбудсмен України*, 2024; КримSOS, *Крим 2023. Другий рік повномасштабної війни*, 2023.

⁹⁹ Офіс Генерального прокурора, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

¹⁰⁰ Доповідь УВКПЛ ООН з прав людини 2024, *op. cit.*, п. 31.

¹⁰¹ Там само, п. 60.

¹⁰² Там само, п. 57.

¹⁰³ УВКПЛ, *Вбивства цивільного населення: позасудові страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській та Сумській областях у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну*, 7 грудня 2022 року; Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*; Доповідь УВКПЛ про права людини за 2024 рік, *op. cit.*, параграф 37 та розд.

¹⁰⁴ Доповідь УВКПЛ про права людини за 2024 рік, *op. cit.*, параграф 59.

¹⁰⁵ Там само, п. 35-96.

¹⁰⁶ Там само, п. 38.

яких вони негайно затримували, позбавляли волі та допитували.¹⁰⁷ Російські війська також переслідували членів сімей таких осіб.¹⁰⁸ Повідомляється, що в деяких районах велику кількість цивільних осіб було свавільно затримано та переведено з цих районів далі в регіони, які перебувають під окупацією тривалий час, або до Російської Федерації.

3. ПОЧАТКОВА ОКУПАЦІЯ

Третя ситуація відбувається на територіях, що перебувають під ефективним контролем військових сил Російської Федерації, і призводить до створення системи, спрямованої на нав'язування влади окупанта. Особливо це стосується тих областей України, які потрапили під російську тимчасову окупацію після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, а саме територій у межах Чернігівської, Донецької, Харківської, Херсонської, Київської, Луганської, Миколаївської та Запорізької областей.¹⁰⁹ Збройні сили України розпочали контрнаступ, в результаті якого наприкінці листопада 2022 року було відвойовано всю Миколаївську область, за винятком Кінбурнської коси, майже всю Харківську область, місто Херсон та райони Херсонської області на правому березі Дніпра.¹¹⁰ Тому ці регіони не зазнали окупації поза цим етапом.

Згідно із зібраною інформацією та свідченнями, отриманими Місією, цей етап характеризується розгалуженою та складною системою взяття на облік та фільтрації всіх громадян України на певній території.¹¹¹ Примітно, що на цьому етапі російські війська та адміністрація створюють розгалужену систему фільтрації з метою реєстрації, визначення місцезнаходження та збору персональних даних, біометричних зразків/ДНК мешканців певної території, а також створення бази даних із загальними даними про населення.¹¹² По всій території створюються фільтраційні установи. Наприклад, детальне картографування системи фільтрації в Донецькому регіоні показує, що систему фільтрації можна розглядати як чотирирівневу систему, що складається з спеціальних пунктів реєстрації, приміщень для тримання тих, хто очікує реєстрації (школи тощо), центрів допитів (для отримання інформації про особу та інших осіб) і, нарешті, в'язниць (як правило, виправних колоній).¹¹³

Свідчення, отримані Місією, доводять, що хоча російські збройні сили спочатку націлювалися на осіб, які вважалися такими, що становлять загрозу безпеці, з часом була розгорнута більш широка мережа, яка включала будь-яку особу, яка, як вважалося, виступала проти тимчасової окупації.¹¹⁴ Російська влада на цьому етапі почала свавільно затримувати і погрожувати більш широким категоріям цивільних осіб, яких вона вважає противниками окупації, включаючи журналістів, державних службовців, посадовців і активістів-правозахисників.¹¹⁵ Окупаційна влада також почала змінювати системи управління та адміністрації, щоб привести їх у відповідність до російських законів та стандартів,¹¹⁶ відповідно шукаючи місцевих чиновників для обслуговування окупаційного режиму. Вона пропонує такі стимули, як просування по службі, вищі зарплати та спеціальний захист, щоб спонукати до співпраці.¹¹⁷ Якщо таке переконання

¹⁰⁷ Офіс Генерального прокурора, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року; Доповідь УВКПЛ *про права людини* 2024 р., *op. cit.*, п. 38.

¹⁰⁸ Доповідь УВКПЛ *про права людини* 2024 р., *op. cit.*, п. 38.

¹⁰⁹ Доповідь УВКПЛ ООН *з прав людини* 2024, *op. cit.*

¹¹⁰ Там само, п. 32.

¹¹¹ Свідчення 19, 30 і 31 (у матеріалах авторів).

¹¹² Свідчення 19, 30 і 31 (у справі авторів).

¹¹³ Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., *Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області*, Лабораторія гуманітарних досліджень при Єльській школі громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 серпня 2022 р.

¹¹⁴ Доповідь УВКПЛ ООН *з прав людини* 2024, *op. cit.*

¹¹⁵ Там само, п. 39.

¹¹⁶ Там само, п. 108 і розд.

¹¹⁷ Там само, п. 83.

не спрацьовує, російські збройні сили в деяких випадках вдаються до свавільних затримань, катувань або жорстокого поводження. УВКПЛ задокументувало 37 випадків, коли місцевих посадовців (26 чоловіків і 11 жінок) в окупованих районах Харківської, Херсонської, Миколаївської та Запорізької областей позбавляли волі, піддавали катуванням, жорстокому поводженню, або їм погрожували розправою над членами їхніх сімей.¹¹⁸

4. ТРИВАЛА ОКУПАЦІЯ

Четверта ситуація – перехід до тривалої окупації та незаконної анексії, коли Російська Федерація зміцнює свою владу над українською територією, контрольованою її збройними силами. Особливо це стосується чотирьох українських областей (Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької), незаконно анексованих Російською Федерацією після недійсного референдуму 30 вересня 2022 року. Це призвело до *фактичного* і повного примусового встановлення російської політичної, законодавчої та адміністративної систем на тимчасово окупованій території.¹¹⁹ 19 жовтня 2022 року Російська Федерація офіційно запровадила воєнний стан на території України, яку вона незаконно анексувала, передбачивши широкий спектр заходів за «новим» внутрішнім законодавством, які можуть бути реалізовані «за потреби», включаючи інтернування.¹²⁰ Таким чином, система в цих регіонах дедалі більше нагадує ту, що була встановлена в Криму після його незаконної анексії у 2014 році.

Свідчення, отримані Місією, доводять, що під час тривалої окупації атмосфера страху використовується для зміцнення контролю над мешканцями, придушення інакомислення та опозиції, а також спонукання до покори. У період з жовтня по грудень 2022 року було ухвалено щонайменше 32 закони, спрямовані на узгодження адміністративних процесів на тимчасово окупованих територіях з російською системою в широкому спектрі сфер життя, таких як оподаткування, банківська справа, спадщина, соціальний захист та соціальні послуги.¹²¹ Було створено систему, за якою «шефські» регіони в РФ «допомагали» окупованим регіонам у запровадженні необхідних змін в інфраструктурі, освіті, охороні здоров'я, а указом президента передбачалися грошові пільги для російських держслужбовців, які тимчасово працювали на тимчасово окупованій території.¹²²

У квітні 2023 року, Російська Федерація ухвалила указ щодо правового статусу осіб без російського громадянства на тимчасово окупованій території України.¹²³ Це призвело до того, що українці, які проживають на тимчасово окупованих територіях Запорізької, Херсонської, Донецької та Луганської областей, вважалися «іноземцями», якщо вони не отримали російського громадянства. Указ також передбачає, що громадяни України, які проживають на тимчасово окупованих територіях без російського паспорта, можуть бути депортовані, якщо їхня "екстремістська діяльність" загрожує національній безпеці. З огляду на широке визначення терміну «екстремістська діяльність» у російському

¹¹⁸ Там само, п. 85.

¹¹⁹ 13 жовтня 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй», яка засудила організацію «референдумів» та спробу незаконної анексії областей України.

¹²⁰ Російська Федерація, Указ № 756 від 20 жовтня 2022 року «Про введення воєнного стану на територіях «Донецької народної республіки, Луганської народної республіки, Запорізької та Херсонської областей».

¹²¹ Доповідь УВКПЛ про права людини 2024 р., *op. cit.*, параграф 109.

¹²² Указ Президента РФ от 17 октября 2022 г. № 752 "Об особенностях командирования лиц, замещающих государственные должности Российской Федерации, федеральных государственных гражданских служащих, работников федеральных государственных органов, замещающих должности, не являющиеся должностями федеральной государственной гражданской службы, на территории Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области".

¹²³ Указ Президента РФ от 27 апреля 2023 г. № 307 "Об особенностях правового положения отдельных категорий иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации".

законодавстві (див. розділ V.A.2), особам може загрозувати депортація за висловлення проукраїнських поглядів або критику офіційних російських нарративів щодо війни.

Протягом 2023 та 2024 років російська влада продовжувала примусово запроваджувати російську правову та адміністративну системи на тимчасово окупованих територіях.¹²⁴ Залюкування та насильство використовуються для того, щоб змусити представників ключових професій державного сектору співпрацювати з російською окупаційною владою. Згідно зі свідченнями, отриманими Місією, ті, хто чинить опір, ризикують бути свавільно позбавленими волі, до них може бути застосоване насильство та інші репресії. Особливо виділяються окупаційною владою мешканці без російського паспорта, які зазнають більш жорсткого поводження, обмеження свободи пересування, а також свавільних затримань.¹²⁵

В. ПРОЦЕС СВАВІЛЬНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

За даними Національного інформаційного бюро України, кількість виявлених місць позбавлення волі в різних регіонах, підконтрольних російській воюючій та окупаційній владі, така: 28 у Донецькій області, 19 у Луганській області, 39 у Запорізькій області, 28 у Харківській області, 16 у Херсонській області та 45 на території РФ.¹²⁶ Однак, інформація про ці місця тримання під вартою залишається вкрай обмеженою і ґрунтується переважно на звітах, зібраних неурядовими організаціями, або свідченнях колишніх ув'язнених.¹²⁷

1. МІСЦЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Українські цивільні особи, яких Російська Федерація свавільно позбавила волі, особливо на початкових стадіях тримання під вартою, утримуються в різних імпровізованих, неофіційних місцях позбавлення волі, які були утворені на ранніх етапах повномасштабного вторгнення у 2022 році.¹²⁸ Офіс Генерального прокурора України виявив 164 таких місця, а також отримав 5600 повідомлень про випадки «незаконного позбавлення волі» в тимчасових ізоляторах.¹²⁹ Повідомляється, що в таких в'язницях умови тримання є особливо жорсткими.¹³⁰ На більш пізніх стадіях тримання під вартою, українські цивільні особи, як правило, утримуються у звичайних офіційних місцях позбавлення волі, таких як слідчі ізолятори (СІЗО), камери тимчасової ізоляції або пенітенціарні установи та колонії. Більшість таких місць розташовані в Криму, але таким чином використовуються і об'єкти на території Російської Федерації, а також, нібито навіть у Білорусі. Незалежно від типу місць позбавлення волі і того, чи є вони офіційними чи ні, Місію повідомляли, що зазвичай вони підтримують зв'язок з Федеральною службою безпеки (ФСБ) або пенітенціарними органами,¹³¹ зокрема шляхом регулярних візитів агентів ФСБ та офіцерів Слідчого комітету з метою проведення допитів.¹³²

2. ПРОЦЕДУРА ФІЛЬТРАЦІЇ

¹²⁴ УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року)*, 26 березня 2024 року, п. 68.

¹²⁵ Доповідь УВКПЛ ООН з прав людини 2024, *op. cit.*

¹²⁶ Національне інформаційне бюро України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

¹²⁷ Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., *Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області*, Лабораторія гуманітарних досліджень при Єльській школі громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 серпня 2022 р.

¹²⁸ Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року; Доповідь УВКПЛ *про права людини* 2024 р., *op. cit.*, параграф 41.

¹²⁹ Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

¹³⁰ Зустріч із зацікавленими сторонами, НУО/Офіс, Київ, 20 березня 2024 року.

¹³¹ МВС, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

¹³² Там само.

Фільтрація – це процес безпекової перевірки та збору персональних даних, під час якого багато цивільних осіб були свавільно позбавлені волі на періоди від кількох днів до тижнів або навіть місяців.¹³³ Фільтраційні заходи спрямовані на виявлення тих, хто не вітає окупацію, або хто працює на владу чи збройні сили України, чи їхніх родичів.¹³⁴ Головна мета полягає в тому, щоб держава, що затримує, відокремила тих, хто залишиться лояльним до України, від тих, хто прийме російську владу. Наприклад, у Маріуполі за містом створили фільтраційні центри, і тим, хто не пройшов фільтрацію, відповідно, не давали дозволу на повернення до міста.¹³⁵ Фільтрація може відбуватися в різних типах установ: ресстраційних пунктах, таборах або інших місцях інтернування, центрах допитів, катівнях або в'язницях.¹³⁶ Як ФСБ (включно з військовою контррозвідкою), так і ФСВП (російська пенітенціарна служба) призначають своїх офіцерів для нагляду за фільтрацією в окремих регіонах.¹³⁷

Офіс Генерального прокурора України виявив 121 пункт фільтрації та порушив кілька кримінальних проваджень, пов'язаних із цими пунктами.¹³⁸ Справжньою причиною існування системи фільтрації на окупованих територіях, як видається, є виявлення осіб, які працюють в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, беруть участь у мітингах, підтримують українську владу, допомагають Збройним Силам України, служать у правоохоронних органах, брали участь в ООС, є родичами військових, мають український контент на своїх мобільних пристроях або є журналістами, вчителями, науковцями чи політиками.¹³⁹ Після фільтрації людей або відпускають, або переводять до слідчого ізолятора для подальшого тримання під вартою, як правило, у формі інтернування або відкриття кримінального провадження.¹⁴⁰

3. ЗАТРИМАННЯ З МІРКУВАНЬ БЕЗПЕКИ АБО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Згідно зі свідченнями, отриманими Місією, велика кількість цивільних громадян України свавільно утримується Російською Федерацією з міркувань безпеки. Спостерігачам не вдалося знайти жодної інформації про існування таборів для інтернованих, призначених для цивільних інтернованих. Навпаки, вся інформація переконливо свідчить про те, що військовополонених та цивільних інтернованих утримують у змішаних приміщеннях або в одних і тих самих місцях.¹⁴¹ Повідомляється, що в деяких установах цивільні особи, військовополонені та засуджені перебувають у трьох різних приміщеннях одного місця позбавлення волі.¹⁴² В інших випадках, як повідомляється, цивільні особи розміщуються разом з військовополоненими в одному комплексі, але в окремих будівлях.¹⁴³ Спостерігачі не змогли виявити існування чіткої системи інтернування цивільного населення.

Деякі свідчення, які є в розпорядженні Місії, свідчать про те, що на початкових етапах повномасштабного вторгнення система інтернування була дуже примітивною, коли

¹³³ Дивіться Звіт УВКПЛ *про затримання* за 2023 рік.

¹³⁴ Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

¹³⁵ Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., *Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області*, Лабораторія гуманітарних досліджень при Єльській школі громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 серпня 2022 р.

¹³⁶ МВС, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

¹³⁷ *Там само*. Свідчення 40, 41 (у матеріалах авторів).

¹³⁸ Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

¹³⁹ МВС, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

¹⁴⁰ Зустріч із зацікавленими сторонами, НУО/Офіс, Київ, 20 березня 2024 року.

¹⁴¹ Зустріч із зацікавленими сторонами, НУО/Офіс, Київ, 20 березня 2024 р.; Офіс Генерального прокурора України, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року; МВС, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

¹⁴² Зустріч із зацікавленими сторонами, Берлін, 16 березня 2024 р.; МВС, зустріч у Києві, 21 березня 2024 року.

¹⁴³ Свідчення 1, 2 та 34 (у матеріалах авторів); Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, зустріч із зацікавленими сторонами, Київ, 20 березня 2024 року.

цивільні особи та військовополонені утримувалися в одних і тих самих місцях позбавлення волі.¹⁴⁴ Повідомляється, що по мірі того, як конфлікт затягувався, а кількість інтернованих цивільних осіб зростала, окупаційна влада вносила організаційні зміни і принаймні в деяких в'язницях відокремлювала цивільних осіб від звичайних засуджених, тримаючи їх в окремих будівлях або приміщеннях.¹⁴⁵ Хоча російська система тримання під вартою українських цивільних осіб, схоже, розвинулася з 2022 року, Місія не змогла виявити структури інтернування, яка б відповідала вимогам ЖК IV. Отримана Місією інформація свідчить про те, що більшість свавільно затриманих цивільних осіб у Криму піддаються кримінальному переслідуванню, тоді як у Херсонській, Запорізькій, Донецькій та Луганській областях більшість свавільно затриманих українських цивільних осіб затримуються за розпорядженням контррозвідвальних підрозділів і кримінальні провадження проти них не відкривають.¹⁴⁶

Крім того, після повномасштабного вторгнення значно зросла кількість випадків переслідування цивільного населення України на тимчасово окупованих територіях.¹⁴⁷ 31 липня 2023 року, російська влада ухвалила федеральний закон, яким було запроваджено ретроактивне поширення російської кримінальної юрисдикції на окуповані українські Донецьку, Луганську, Херсонську та Запорізьку області щодо всіх злочинів, скоєних там як після, так і до тимчасової окупації.¹⁴⁸ Закон передбачає нове обґрунтування для виправдання у кримінальних справах (*«якщо діяння/ було спрямоване на захист інтересів Росії, «Луганської» та «Донецької народних республік», їхніх громадян, населення та організацій»* (ч. 2 ст. 2)). Крім того, відповідно до розділу 8 цього ж закону Російська Федерація визнає юридичну силу всіх судових рішень, винесених на незаконно анексованих територіях, які набрали чинності до 30 вересня 2022 року. У вересні 2023 року Верховний Суд РФ оголосив про початок роботи російської судової системи в окупованих українських областях – Донецькій, Луганській, Запорізькій та Херсонській.¹⁴⁹

Нарешті, 5 грудня 2023 року російська влада оголосила, що з 27 вересня 2023 року призначила 436 федеральних суддів на тимчасово окупованій території України. Ще 14 суддів призначено на окупованих територіях Донецької, Запорізької та Херсонської областей 4 січня 2024 року.¹⁵⁰ Більшість суддів були громадянами Російської Федерації.¹⁵¹ Створення судів під головуванням суддів з Російської Федерації, які застосовують російське законодавство, призвело до повного судового контролю Росії над тимчасово окупованою територією, включно зі свавільними затриманнями українських цивільних осіб. Отже, українським цивільним особам на тимчасово окупованих територіях загрожує судове переслідування за діяльність, яка була законною

¹⁴⁴ Свідчення 1 і 34 (у матеріалах авторів).

¹⁴⁵ Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, зустріч із зацікавленими сторонами, Київ, 20 березня 2024 року.

¹⁴⁶ ZMINA, зустріч із зацікавленими сторонами, Київ, 20 березня 2024 р.; Свідчення 40 і 41 (у матеріалах авторів).

¹⁴⁷ Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

¹⁴⁸ Федеральный закон от 31 июля 2023 г. № 395-ФЗ "О применении положений Уголовного кодекса Российской Федерации и Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации на территориях Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области и Херсонской области".

¹⁴⁹ УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (1 серпня – 30 листопада 2023 року)*, грудень 2023 року, пункти 41 та 42.

¹⁵⁰ Указ Президента Российской Федерации от 04.01.2024 № 13 "О назначении судей федеральных судов и о представителях Президента Российской Федерации в квалификационных коллегиях судей субъектов Российской Федерации".

¹⁵¹ Доповідь УВКПЛ ООН з прав людини 2024, *op. cit.*

в Україні, пов'язану із законним здійсненням ними своїх прав.¹⁵² Наприклад, згідно із загальнодоступними судовими протоколами, з березня 2022 року суди в Криму засудили 625 осіб (380 чоловіків та 245 жінок) за адміністративне правопорушення «дискредитація збройних сил РФ».¹⁵³

Місію також було поінформовано про запроваджені наприкінці 2023 року поправки до федерального закону про статус адвокатів¹⁵⁴, які мають на меті посилити вимоги до російської юридичної професії, включаючи положення про те, що адвокат втрачатиме ліцензію за відсутність на території Російської Федерації протягом періоду, що перевищує 12 місяців.¹⁵⁵ Беручи до уваги, що деякі російські адвокати відіграли важливу роль у припиненні свавільного позбавлення волі деяких українських цивільних осіб у Росії, але згодом були змушені самі покинути країну через острах або фактичні переслідування, і продовжити свою роботу з-за кордону, цей захід, схоже, спрямований на обмеження свободи юридичної професії в Росії.

V. ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Захист особистої свободи вважається важливою цінністю і гарантується МГП та МППЛ. Хоча жоден із цих зводів законів не містить абсолютної заборони позбавлення свободи, вони обидва чітко визначають ситуації, в яких таке позбавлення є законним, і забезпечують законні, переважно процесуальні гарантії, яких необхідно дотримуватися, щоб уникнути свавільного позбавлення свободи, яке заборонене обома цими міжнародно-правовими інститутами.

Місія нагадує, що в період збройного конфлікту обидва цих зводи законів застосовуються одночасно. Як заявив Міжнародний суд ООН, «деякі права можуть бути виключно питаннями міжнародного гуманітарного права; інші можуть бути виключно питаннями права прав людини; однак, деякі можуть бути предметом обох цих галузей міжнародного права».¹⁵⁶ Що стосується позбавлення волі, КПЛ ООН постановив, що ці два режими «доповнюють один одного, а не виключають один одного».¹⁵⁷ Він також підтвердив, що «норми міжнародного гуманітарного права можуть бути актуальними для тлумачення статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права».¹⁵⁸

У деяких сферах, наприклад, щодо підстав для затримання або інтернування, МГП може діяти як *lex specialis*. В інших сферах, наприклад, щодо гарантій позбавлення волі, МППЛ може містити більш конкретні правила. Більше того, ці дві галузі можуть мати різну актуальність на різних етапах збройного конфлікту: МГП значною мірою переважає коли позбавлення волі відбувається в розпал бойових дій, а МППЛ виходить на перший план, коли позбавлення волі відбувається далеко від зони бойових дій, є тривалим, або відбувається на окупованих воюючою стороною територіях.

¹⁵² Там само, п. 111.

¹⁵³ Стаття 2П.3.3 КоАП РФ; Статті 207.3 і 280.3 КК РФ.

¹⁵⁴ Федеральний закон от 31 мая 2022 г. No 63-ФЗ "Об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации".

¹⁵⁵ Правительство подготовило поправки в законопроект о внесении масштабных изменений в Закон об адвокатуре, *Адвокатская газета*, 10 октября 2023.

¹⁵⁶ Міжнародний суд ООН, *Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території*, Консультативний висновок, I. C.J. Reports 2004, p. 136., параграф 106.

¹⁵⁷ РПЛ GC No 35, *op. cit.*, п. 64.

¹⁵⁸ Там само.

Особиста свобода людей відноситься до «їх свободи від обмеження тіла, а не до загальної свободи дій».¹⁵⁹ Позбавлення особистої свободи відбувається тоді, коли ця свобода обмежена і особа утримується в неволі без її добровільної згоди (тобто особа не може піти за власним бажанням). МГП розрізняє два види позбавлення волі – затримання та інтернування. Тримання під вартою полягає у позбавленні волі на підставі рішення, прийнятого судовим органом.¹⁶⁰ Інтернування полягає у позбавленні волі з міркувань безпеки відповідно до рішення, прийнятого адміністративним, військовим або іншим органом. Однак ці два терміни не мають усталеного визначення у різних джерелах міжнародного чи національного права. МППЛ також розрізняє різні форми позбавлення волі: тримання під вартою (часто розуміється як досудове або адміністративне), позбавлення волі (після вироку), тримання в установі (психіатричному закладі або примусовому карантині), домашній арешт тощо. Крім того, тримання під вартою згідно МППЛ не завжди тягне за собою рішення судового органу. Однак, термінологія знову ж таки не є однорідною.

Законне позбавлення волі має ґрунтуватися на одній із законних підстав, передбачених відповідними документами МГП або МППЛ, і має відповідати правовим гарантіям, передбаченим такими документами. Як постановила РГСЗ, «позбавлення волі є питанням не лише юридичного визначення, але й факту. Якщо зацікавлена особа не має права вільно піти, тоді повинні бути дотримані всі належні гарантії, які існують для захисту від свавільного затримання, і право оскаржити законність тримання під вартою в суді повинно бути надане цій особі».¹⁶¹ Подібним чином, у своїй резолюції 37/3 Рада ООН з прав людини визначила «певні практики, які застосовуються до осіб, які утримуються під вартою з порушенням прав людини та верховенства права», як такі, що охоплюють «тримання під вартою без правової підстави, всупереч принципу *habeas corpus*, позбавлення належної правової процедури, доступу до адвоката та/або можливості оскаржити законність їхнього затримання в суді /.../».¹⁶²

Відсутність законної підстави або недотримання однієї з гарантій робить позбавлення волі незаконним і свавільним. Поняття свавільня відрізняється від поняття незаконності і є ширшим за нього, оскільки воно також включає в себе «елементи недоречності, несправедливості, відсутності передбачуваності та належної правової процедури, а також елементи розумності, необхідності та пропорційності».¹⁶³ Свавільне позбавлення волі заборонено як МГП, так і МППЛ. Це може становити собою злочин проти людяності¹⁶⁴ та/або воєнний злочин.¹⁶⁵

А. ПІДСТАВИ ДЛЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1. ПІДСТАВИ ДЛЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА МГП ТА МППЛ

Підстави для законного позбавлення волі визначаються як МГП, так і МППЛ. У ситуаціях МЗК, ЖК III та ЖК IV розглядаються як такі, що забезпечують правові

¹⁵⁹ Там само, п. 3.

¹⁶⁰ Наприклад, РПЛ визначає тримання під вартою як «позбавлення волі, яке починається з моменту арешту і триває в часі від затримання до звільнення». РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 11.

¹⁶¹ Док. А/РПЛ/36/37, *Звіт Робочої групи з питань свавільного затримання*, 19 липня 2017 року, п. 56. Дивіться також Документ ООН. А/РПЛ/30/37, *Основні принципи та керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо засобів правового захисту та процедур щодо права будь-якої особи, позбавленої свободи, ініціювати провадження в суді*, 6 липня 2015 року, п. 2; та UN Doc. А/РПЛ/19/57, *Звіт Робочої групи з питань свавільних затримань*, 26 грудня 2011 року, пункти 59 та 61.

¹⁶² Док. А/РПЛ/RES/37/3, *Добросовісність судової системи*, 9 квітня 2018 року, п. 2.

¹⁶³ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 12.

¹⁶⁴ Дивись статтю 7(1)(е) Римського статуту МКС, яка кваліфікує як злочин проти людяності «позбавлення волі або інше суворе позбавлення фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права».

¹⁶⁵ Дивись статтю 147 ЖК IV та статтю 8(2)(а)(vii) Римського статуту МКС, які кваліфікують як воєнний злочин «незаконне позбавлення волі» осіб, які перебувають під захистом.

підстави для інтернування певних груп осіб з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом.¹⁶⁶ У справі *Hassan v. Сполучене Королівство* (2014), ЄСПЛ зазначає, що «з огляду на співіснування гарантій, передбачених міжнародним гуманітарним правом та Конвенцією під час збройного конфлікту, підстави для дозволеного позбавлення волі, викладені в /статті 5/, повинні враховуватися, наскільки це можливо, під час захоплення військовополонених та затримання цивільних осіб, які становлять ризик для безпеки відповідно до /ЖК III та ЖК IV/».¹⁶⁷ Так само КПЛ ООН постановив, що «затримання з міркувань безпеки, яке санкціоноване та регульоване міжнародним гуманітарним правом і відповідає його положенням в принципі, не є свавільним».¹⁶⁸ Таким чином, в той час як обидві галузі права застосовні під час збройного конфлікту, *lex specialis* МГП, пов'язане з підставами затримання або інтернування, повинне враховуватися при тлумаченні відповідних стандартів МППЛ.

А) Підстави для затримання або інтернування за МГП

МГП встановлює три основні правові режими, за яких особи можуть бути законно позбавлені волі.

Перший правовий режим поширюється на медичний і духовний персонал.¹⁶⁹ Такий персонал може утримуватися (але не ув'язнюватися) «лише в тій мірі, в якій цього вимагає стан здоров'я, духовні потреби та кількість військовополонених».¹⁷⁰

Другий правовий режим застосовується до осіб, які інтерновані як військовополонені відповідно до ЖК III.¹⁷¹ Військовополонені - це особи, які мають встановлений зв'язок зі збройними силами сторони конфлікту, які належать до однієї з категорій, зазначених у статті 4 ЖК III, і які потрапили до рук ворога. Держава, що позбавляє волі, має право «інтернувати військовополонених».¹⁷² Таке інтернування не є каральним заходом, а спрямоване на те, щоб особи не могли знову приєднатися до своїх збройних сил і знову брати участь у бойових діях. Більшість категорій осіб, зазначених у статті 4 ЖК III, є комбатантами, тобто членами збройних сил сторони конфлікту (крім медичного персоналу та капеланів), які «мають право брати безпосередню участь у бойових діях».¹⁷³ Як виняток, статус військовополоненого надається також двом категоріям цивільних осіб, а саме: цивільним особам, які супроводжують збройні сили з їх офіційного дозволу, фактично не будучи їх членами (цивільні члени екіпажів військових літаків, військові кореспонденти або підрядники з постачання тощо), а також членам торгового флоту та екіпажам цивільних повітряних суден сторін конфлікту.¹⁷⁴ Привілеї, що випливають зі статусу військовополоненого, включають право не бути притягнутим до відповідальності за законні воєнні дії та повагу до гарантій, передбачених статтями 82-108 ЖК III. Військовополонені можуть бути інтерновані на час активних бойових дій.¹⁷⁵

Третій правовий режим, який має найбільше значення для цієї доповіді, застосовується до захищених осіб, тобто осіб, які «в певний момент і будь-яким чином опиняються, в результаті конфлікту або окупації, під владою сторони конфлікту або держави-

¹⁶⁶ Дивись статтю 27(4) ЖК IV та статтю 21 ЖК III.

¹⁶⁷ ЄСПЛ, рішення у справі «Хасан проти Сполученого Королівства» (*Hassan v. Сполучене Королівство*, заява No 29750/09, рішення (ВП), 16 вересня 2014 року, п. 104.

¹⁶⁸ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 64.

¹⁶⁹ Статті 28, 30 і 32 ЖК I та статті 36 і 37 ЖК II.

¹⁷⁰ Стаття 28(1) ЖК I. Дивись також статтю 37(2) ЖК II.

¹⁷¹ Стаття 21 ЖК III.

¹⁷² Стаття 21(1) ЖК III.

¹⁷³ Стаття 43(2) ДП I.

¹⁷⁴ Дивись статтю 4(A)(4) та (5) ЖК III.

¹⁷⁵ Стаття 118 ЖК II.

окупанта, громадянами якої вони не є»,¹⁷⁶ і які, при цьому, не підпадають під режим ЖК III. Цивільні особи, за винятком двох зазначених вище категорій, кваліфікуються як захищені особи. Інтернування є найсуворішим заходом контролю, якому ворожа воююча сторона може піддавати захищених осіб, у тому числі цивільних.¹⁷⁷ Цивільні особи, які перебувають на території ворога і не репатрійовані, можуть бути інтерновані або поміщені в призначене їм місце проживання «тільки в тому випадку, якщо безпека держави, що затримує, робить це абсолютно необхідним».¹⁷⁸ Цивільні особи, які перебувають на тимчасово окупованій території, можуть бути інтерновані або поміщені у визначене місце проживання, «якщо держава-окупант вважатиме це за необхідне, з імперативних міркувань безпеки».¹⁷⁹ Ці два заходи відображають більш загальне право сторін конфлікту «вживати таких заходів контролю та безпеки щодо осіб, які перебувають під захистом, які можуть бути необхідними внаслідок війни».¹⁸⁰

Саме держава, що затримує, визначає, чи має особа право на привілей статусу військовополоненого відповідно до ЖК III. Якщо є сумніви щодо того, чи має особа, яка вчинила військовий акт і потрапила до рук ворога, право на статус військовополоненого, її статус визначається компетентним судом, створеним відповідно до статті 5 ЖК III та статті 45(1) ДП I. До прийняття такого рішення особа користується захистом як військовополоненої. Трибунал вирішує, чи має особа право на захист відповідно до ЖК III, або відповідно до ЖК IV.

У той час як інтернування військовополонених може бути правилом, інтернування цивільних осіб має бути винятковим. В першому випадку, це застосовується до всіх членів збройних сил і сприймається як *ipso facto* загроза безпеці воюючої сторони супротивника, другий є контекстуальним і ґрунтується на індивідуальній оцінці. Як постановив Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) у справі *Делаліча*, «інтернування та примусове призначення місця проживання, чи то на національній території держави-окупанта, чи на окупованій території, є винятковими заходами, які мають бути застосовані лише після ретельного розгляду кожного окремого випадку. Такі заходи ніколи не повинні вживатися на колективній основі».¹⁸¹ Незважаючи на те, що кожна сторона конфлікту в першу чергу визначає, коли існує загроза її безпеці, терміни «абсолютно необхідні» та «імперативні міркування безпеки» повинні тлумачитися обмежено та ґрунтуватися на індивідуальній оцінці кожного окремого випадку, підкреслюючи принцип виняткового характеру інтернування. Інтернування може бути застосоване лише в тому випадку, якщо сторона конфлікту «має серйозні та законні підстави вважати, що певна особа може завдати серйозної шкоди її безпеці такими засобами, як саботаж або шпигунство».¹⁸² Іншими словами, якщо ця Сторона має «вагомні підстави вважати, що відповідна особа своєю діяльністю, знаннями або кваліфікацією становить реальну загрозу її теперішній або майбутній безпеці»,¹⁸³ то така особа може бути інтернована.

Винятковий характер інтернування цивільних осіб також передбачає, що, на відміну від військовополонених, вони не можуть бути інтерновані на час активних бойових дій, а лише доки існує абсолютна необхідність або імперативні міркування безпеки. Як зазначено в Коментарі МКЧХ до ЖК IV, «інтернування та примусове визначення місця

¹⁷⁶ Стаття 4(1) ЖК IV.

¹⁷⁷ Статті 41(1) та 78(1) ЖК IV.

¹⁷⁸ Стаття 42(1) ЖК IV.

¹⁷⁹ Стаття 78(1) ЖК IV.

¹⁸⁰ Стаття 27(4) ЖК IV.

¹⁸¹ Міжнародний трибунал у справі «Прокурор проти Делаліча та інших» (*Prosecutor v. Delalić et al. «Celebici»*), справа I.T-96-21, рішення суду першої інстанції, 16 листопада 1998 року, п. 578.

¹⁸² *Ibidem*, п. 576 (курсив в оригіналі).

¹⁸³ Там само, п. 577.

проживання мають припинитися, як тільки зникнуть підстави для застосування таких заходів». ¹⁸⁴ Існують процесуальні гарантії (наприклад, регулярний перегляд компетентними судовими чи іншими органами), які забезпечують дотримання виняткового, тимчасового характеру інтернування або спрямування у примусово визначене місце проживання. Важливо додати, що таке інтернування знову ж таки має превентивний, а не каральний характер.

Окремою підставою для позбавлення волі цивільних осіб є тримання під вартою в ході кримінального провадження щодо них або в рамках покарання, призначеного при засудженні за вчинення кримінального правопорушення. Оскільки особа, інтернована відповідно до ЖК IV, не має привілеїв не бути притягнутою до відповідальності за просту участь у бойових діях, та сама діяльність, яка спонукала до інтернування цивільної особи відповідно до ЖК IV, може зрештою призвести до того, що держава, яка тримає її під вартою, переведе цивільну особу до місць досудового позбавлення волі, і в цьому випадку підстави для позбавлення волі цивільних осіб змінюються. На тимчасово окупованих територіях кримінальне законодавство та кримінальні суди, що діяли до окупації, в принципі залишаються чинними та діючими, хоча держава-окупант може запроваджувати у кримінальне законодавство положення, необхідні для її власного захисту. ¹⁸⁵

ЖК IV передбачає інтернування або просте ув'язнення як єдине покарання, яке застосовується до «захищених осіб, які вчинили злочин, який має на меті завдати виключно шкоди окупаційній владі, але який не є замахом на життя або здоров'я членів окупаційних військ або адміністрації, а також серйозною колективною небезпекою, а також не завдав серйозної шкоди майну окупаційних військ чи адміністрації або об'єктам, які ними використовуються». ¹⁸⁶ Інтернування, передбачене цим положенням, є, знову ж таки, не каральним засобом, а заходом безпеки, і на нього повністю поширюються гарантії, що застосовуються до інтернування, передбачені вище. Крім того, ЖК VI прямо забороняє колективне покарання. ¹⁸⁷

Б) Підстави для затримання або інтернування відповідно до МППЛ

МППЛ також передбачає, що «ніхто не може бути позбавлений волі інакше, як на таких підставах, які встановлені законом». ¹⁸⁸ Крім того, деякі з документів МППЛ вказують на те, якими можуть бути такі підстави. Як ЄКПЛ, застосовна до Російської Федерації до 16 вересня 2022 року, так і КППЛ, визначають «законне затримання особи після засудження компетентним судом» ¹⁸⁹ як одну з таких підстав. Іншою підставою, на яку посилаються обидва документи, є «законний арешт або затримання особи», ¹⁹⁰ хоча ЄКПЛ додає, що арешт або затримання здійснюються «за невиконання законного наказу суду або з метою забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом». ¹⁹¹ Під цю норму підпадають обов'язки не діяти певним чином, тобто не вчиняти кримінального правопорушення, а також вчиняти конкретне діяння, тобто залишати певну територію. Як ЄКПЛ, так і КППЛ додають деякі інші підстави для позбавлення волі, з яких найбільш релевантними для цієї доповіді є «законний арешт або тримання особи під вартою, здійснене з метою доставлення її до компетентного

¹⁸⁴ МКЧХ, Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Коментар 1958 р., стаття 46 - Скасування обмежувальних заходів.

¹⁸⁵ Стаття 64 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

¹⁸⁶ Частина 1 статті 68 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

¹⁸⁷ Стаття 33 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

¹⁸⁸ Стаття 9(1) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Див. також Московський документ НБСЄ 1991 року, п. 23.1 (і).

¹⁸⁹ Стаття 5(1)(а) ЄКПЛ та Стаття 5(1)(а) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

¹⁹⁰ Стаття 5(1)(b) ЄКПЛ та Стаття 5(1)(b) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

¹⁹¹ Стаття 5(1)(b) ЄКПЛ.

судового органу за обґрунтованою підозрою у вчиненні правопорушення, або коли це обґрунтовано вважається необхідним для запобігання вчиненню нею правопорушення або втечі після того, як вона це зробила».¹⁹² Правові підстави описуються досить узагальнено, і саме інші галузі права (національне право або одна з інших галузей міжнародного права) надають їм конкретного змісту. У контексті збройного конфлікту, тлумачення таких підстав значною мірою ґрунтується на застосовних нормах МПП, визначених вище.

МППЛ враховує всі види позбавлення волі, передбачені МПП, включаючи інтернування цивільних осіб, передбачене статтями 42 і 78 ЖК IV. КПЛ ООН попереджає, що інтернування (також відоме як затримання силами безпеки або адміністративне затримання) «становить серйозні ризики свавільного позбавлення волі».¹⁹³ Таким чином, до нього слід вдаватися лише за «найбільш виняткових обставин», коли «для виправдання затримання осіб, які вважаються такими, що становлять таку загрозу, використовується наявність поточної, прямої та імперативної загрози».¹⁹⁴ Тягар доведення того, що ця умова дотримана, лежить на державах, які позбавляють осіб волі, і він зростає зі збільшенням тривалості терміну тримання під вартою. Ця норма по суті є дзеркальним відображенням того, що передбачено МПП.

МППЛ не обмежується вимогою встановлення законом правових підстав. Воно також вимагає, щоб такий закон відповідав певним критеріям. Найголовніше, що закон має бути достатньо конкретним, щоб люди могли зрозуміти, за яких обставин вони можуть бути законно позбавлені волі,¹⁹⁵ тобто закон має відповідати критеріям правової визначеності. Закони, сформульовані у надмірно розпливчастих та загальних термінах не можуть вважатися відповідною правовою підставою для позбавлення волі, що відповідає вимогам статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.¹⁹⁶ Подальші вимоги стосуються способу реалізації закону та тлумачення правових підстав. По-перше, органи МППЛ визначили, що будь-який арешт або затримання як покарання за законне здійснення основних прав і свобод завжди будуть свавільними, включаючи позбавлення волі в результаті реалізації права на свободу думки і вираження поглядів, і свободи віросповідання.¹⁹⁷ По-друге, позбавлення волі є свавільним, якщо воно носить дискримінаційний характер, тобто якщо воно «є порушенням міжнародного права за ознакою дискримінації /.../, що має на меті або може призвести до ігнорування рівності людей».¹⁹⁸ По-третє, позбавлення свободи після судового розгляду, яке відзначалося повним або частковим недотриманням міжнародних норм, що стосуються права на справедливий судовий розгляд, встановлених у відповідних документах МППЛ, прийнятих відповідними державами, є порушенням такої тяжкості, що надає позбавленню свободи свавільного характеру.¹⁹⁹

2. ПЕРЕДБАЧУВАНІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ МИРНИХ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

¹⁹² Стаття 5(1)(с) ЄКПЛ.

¹⁹³ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 15.

¹⁹⁴ Там само.

¹⁹⁵ ЄСПЛ, *Хлаїфія та інші проти Італії*, заява No 16483/12, рішення (ВП), 15 грудня 2016 року, п. 92; Висновок РГСЗ No. А/РПЛ/РГСЗ/2017/15, п. 67; РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 22.

¹⁹⁶ Висновки РГСЗ А/РПЛ/РГСЗ/2020/86 та А/РПЛ/РГСЗ/2020/77.

¹⁹⁷ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 17. Дивись також Висновки РГСЗ No. А/РПЛ/РГСЗ/2020/37, А/РПЛ/РГСЗ/2019/6, А/РПЛ/РГСЗ/2019/12, А/РПЛ/РГСЗ/2018/2, А/РПЛ/РГСЗ/2019/17, А/РПЛ/РГСЗ/2019/66 та А/РПЛ/РГСЗ/2021/23.

¹⁹⁸ Док. А/РПЛ/36/38, *Методи роботи Робочої групи з питань свавільних затримань*, 13 липня 2017 року, п. 17.

¹⁹⁹ Там само, п. 8 (с).

У розділі III цієї доповіді Місія встановила, що велика кількість українських цивільних осіб була позбавлена волі особами та органами влади, які діють від імені або під ефективним контролем Російської Федерації. Згідно із зібраною інформацією та свідченнями зацікавлених сторін, зібраними Місією, у переважній більшості випадків органи, що здійснюють затримання, не вказували причин позбавлення волі²⁰⁰ взагалі, або надавали нечіткі та загальні обґрунтування, які важко і навіть неможливо співвіднести з однією з підстав позбавлення волі, передбачених МГП або МППЛ. Найбільш поширені причини пов'язані з: (а) підозрою у підтримці Збройних сил України та/або приналежності до Збройних сил; (б) підозрою у підтримці України та/або запереченні російської «спеціальної військової операції»; (в) потенційною причетністю до або підтримкою міжнародного тероризму та/або екстремізму; г) метою примусу до колабораціонізму; г) метою залякування населення тимчасово окупованих територій.

А) Позбавлення волі на підставі підозри у підтримці Збройних сил України та/або приналежності до Збройних сил

Що стосується позбавлення волі на підставі підозри у підтримці Збройних сил України та/або приналежності до Збройних сил, Місія зафіксувала численні свідчення про затримання цивільних осіб через те, що вони самі служили у Збройних силах України в минулому²⁰¹ або через те, що члени їхніх сімей, навіть далекі родичі, на момент затримання або раніше були військовослужбовцями Збройних сил України.²⁰² Місія отримала свідчення про те, що після нападів на російські військові об'єкти російські війська затримували цивільних осіб у прилеглий місцевості, спійманих з біноклями або з інформацією на їхніх мобільних телефонах, яка могла свідчити про те, що вони надавали координати цілей українській стороні перед обстрілами.²⁰³ Кілька колишніх ув'язнених також посилалися на свій «статус» як «підозрюваний у коригуванні обстрілів». Інші цивільні особи були затримані через те, що вони мали такі предмети, як «одяг військового або тактичного зразка, позашияхові камуфльовані транспортні засоби, цивільну вогнепальну зброю, аматорське радіообладнання, біноклі, телескопи та цивільні дрони»²⁰⁴ або через підозри у інтересі до танків, військових транспортних засобів та іншого подібного обладнання.²⁰⁵

Те, чи може приналежність до Збройних Сил України та підтримка Збройних Сил України становити собою законну підставу для позбавлення Російською Федерацією волі українських цивільних осіб, залежить від характеру такої приналежності та підтримки, а також від контексту, в якому відбувається позбавлення волі, а саме, чи відбувається воно в розпал бойових дій, що тривають, або у місцях, що віддалені від району бойових дій.

Як постановив МТКЮ у справі Делаліча, *«підривна діяльність, що здійснюється на території сторони конфлікту, або дії, які безпосередньо допомагають протилежній стороні, можуть загрожувати безпеці першої, яка, таким чином, може інтернувати людей або помістити їх у примусово визначене місце проживання, якщо у неї є серйозні та законні підстави вважати, що вони можуть завдати серйозної шкоди її безпеці*

²⁰⁰ Неодноразово зацікавлені сторони повідомляли Місію, що наведені причини були лише заявою російською мовою «Так надо». Свідчення 21, 23, 40 та 41 (у матеріалах авторів).

²⁰¹Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, параграфи 47-50; Проміжний звіт БДППЛ IV, *op. cit.*, п. 43; НМКРПУ *Conference Paper, op. cit.*, параграфи 487 і 524.

²⁰²Проміжний звіт БДППЛ IV, *op. cit.*, п. 43.

²⁰³ Свідчення 12,19,20 та 28 (у справі авторів).

²⁰⁴Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*; п. 40; Звіт УВКПЛ про затримання за 2021 рік, *op. cit.*, п. 62.

²⁰⁵ Свідчення 21, 24 та 42 (у справі авторів).

через саботаж або шпигунство». ²⁰⁶ У той же час, «сам факт того, що особа є громадянином ворожої сторони або пов'язана з нею, не може розглядатися як такий, що загрожує безпеці протилежної сторони у місці де вона проживає, і, отже, не є вагомою підставою для її інтернування або поміщення у примусово визначене місце проживання. /.../ Той факт, що особа є чоловіком і досягла призовного віку, не обов'язково повинен розглядатися як такий, що виправдовує застосування цих заходів». ²⁰⁷

Таким чином, приналежність до Збройних сил України та їх підтримка можуть стати законною підставою для затримання лише в тому випадку, якщо дії, що свідчать про таку приналежність або підтримку, становлять загрозу безпеці держави-окупанта та імперативні міркування безпеки вимагають інтернування. Проста підозра в тому, що особа може брати участь у підтримці Збройних сил України, виходячи з її опосередкованих зв'язків з ними, її поглядів, фізичного стану, віку, статі або будь-яких інших загальних ознак, не є достатньою для цих цілей. Багато випадків, про які повідомлялося Місії, стосувалися цілеспрямованого розшуку російськими збройними силами на початкових етапах повномасштабного збройного конфлікту осіб, причетних до українських антитерористичних операцій на Донбасі кілька років тому, у тому числі працівників правоохоронних органів та юристів. ²⁰⁸ Хоча у деяких випадках потенційно існували реальні правові підстави для інтернування, більшість з них, схоже, ґрунтуються на загальних і знеособлених презумпціях, які є недостатніми для інтернування відповідно до ЖК IV.

Крім того, у деяких випадках інтернування мало на меті приховані мотиви, такі як переслідування або репресії, що явно порушує МГП та МППЛ. Спостерігачі також отримали свідчення про те, що деякі цивільні особи, які раніше пройшли військову службу і були інтерновані з цієї причини, утримуються як військовополонені. Хоча стаття 4(В)(1) ЖК III передбачає певні дуже обмежені підстави для інтернування колишніх військовослужбовців (які нещодавно залишили службу) на окупованій території як військовополонених, це не поширюється на цивільних осіб, які колись служили в Збройних силах України. Місія наголошує, що позбавлення волі цивільних осіб згідно із занадто загальним тлумаченням підстав для інтернування військовополонених у статті 4 ЖК III є незаконним і прирівнюється до свавільного позбавлення волі як за МГП, так і за МППЛ.

А) Позбавлення волі на підставі підозри у підтримці України та/або запереченні російської «спеціальної військової операції»

У зв'язку з позбавленням волі на підставі підозри у підтримці України та/або запереченні російської «спеціальної військової операції», Місія відзначає численні випадки, коли українських цивільних осіб затримували лише тому, що російська влада виявила, що вони мають таку українську символіку, як прапор України, патріотичну літературу, брошури про волонтерів, які допомагають цивільному населенню, традиційні сорочки з українською вишивкою та іншою символікою, що асоціюється з українськими державно-культурними традиціями, та вважаються «патріотичними». ²⁰⁹ Крім того, цивільних осіб,

²⁰⁶ Міжнародний трибунал у справі «Целебічі» (*Prosecutor v. Delalić et al. "Celebici"*), справа І.Т-96-21, рішення суду першої інстанції, 16 листопада 1998 року, п. 576.

²⁰⁷ Там само, п. 577.

²⁰⁸ Свідчення 19, 20 і 28 (у матеріалах авторів). Асоціація родичів політ'язнів при Кремлі задокументувала у 2022 році в Запоріжжі 110 випадків затримання людей РФ або підконтрольними Росії підрозділами, 17 з яких працювали в АТО. Див. також Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, параграф 502; Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, зустріч із зацікавленими сторонами, Київ, 20 березня 2024 року.

²⁰⁹Звіт НМКРПУ 2024, *op. cit.*, параграф 74; Проміжний звіт БДППЛ IV, *op. cit.*, п. 43.

особливо чоловіків, просили роздягнутися, а їхні тіла перевіряли на наявність будь-яких татувань, які вважаються такими, що несуть українську символіку.²¹⁰

Будь-яку символіку, пов'язану з Україною, орган затримання зазвичай називає «нацистською символікою», затриманих називають «нацистами» і звинувачують у невідтримці чи навіть протидії «спеціальній військовій операції» Російської Федерації в Україні. В подібний спосіб, мобільні телефони та інші пристрої цивільних осіб обшуковують та вилучають, оскільки контент, знайдений на таких пристроях, розглядається як вираження «справжніх або уявних проукраїнських поглядів або приналежності до українських політичних утворень, включаючи осіб, які мирно протестували проти російської окупації в громадських місцях або через соціальні мережі».²¹¹ Така практика була зафіксована під час процедури фільтрації, під час обшуків у помешканнях, а також під час застосування випадкових, несанкціонованих практик «зупинки та обшуку» на вулиці.

Примітно, що в рамках системи фільтрації, створеної у 2022 році після встановлення ефективного військового контролю російськими військами в Херсоні та Запоріжжі, російська окупаційна влада, схоже, систематично переслідувала людей за їхню нелояльність. Спостерігачі були поінформовані, що в місті Маріуполь²¹² цивільних осіб вивозили з міста для проведення такої фільтрації, і якщо вони не проходили процедуру перевірки через підозру у ворожому ставленні до Російської Федерації, їм забороняли повернутися до звичного місця проживання, а натомість, вони могли бути інтерновані на різні періоди часу.²¹³ Примусове визначення місця проживання або інтернування, пов'язане з фільтрацією, у багатьох випадках має ознаки методів колективного залякування та придушення, а не заходів, що вживаються з «імперативних міркувань безпеки».

Випадки позбавлення волі з причин, пов'язаних з підтримкою України, були особливо помітними в Криму. Багато справ також призвели до кримінального переслідування. У своїй доповіді, опублікованій 26 березня 2024 року, УВКПЛ констатує, що: «Згідно із загальнодоступними судовими записами, починаючи з березня 2022 року суди в Криму засудили 625 осіб (380 чоловіків та 245 жінок) за адміністративне правопорушення «дискредитація російських збройних сил», а 84 особи (54 чоловіки та 30 жінок) за «демонстрацію нацистської символіки або прояв неповаги до російської держави». УВКПЛ встановило, що у 70% справ, пов'язаних зі звинуваченнями у «демонстрації нацистської символіки», особи були притягнуті до відповідальності за висловлення проукраїнських поглядів або демонстрацію української символіки, наприклад, публікацію в соціальних мережах фотографій з гербом Української держави або виконання українських пісень. Окрім того, семеро осіб отримали тюремні терміни за порушення аналогічних статей Кримінального кодексу, 105 з цих засуджень сталися протягом звітного періоду, аналогічного попереднім трьом місяцям (коли за такі злочини було засуджено 106 осіб)».²¹⁴

Наявність проукраїнських настроїв та заперечення тимчасової російської окупації не є законною підставою для позбавлення волі цивільних громадян України відповідно до МГП чи МППЛ. Мешканці окупованих територій не несуть жодних зобов'язань щодо

²¹⁰Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 52; Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, параграфи 499 і 502.

²¹¹Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 52; Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, п. 502.

²¹²Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області, Лабораторія гуманітарних досліджень при Єльській школі громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 серпня 2022 р.

²¹³Там само.

²¹⁴УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року), 26 березня 2024 року, п. 86.

вірності окупаційній владі і, по суті, «забороняється примушувати мешканців окупованої території присягати на вірність ворожій державі».²¹⁵ Наявність і навіть демонстрація своєї позиції самі по собі не є «імперативною підставою безпеки», що виправдовує інтернування таких осіб. Скоріше, це є належним і законним здійсненням прав і свобод, наданих МППЛ, особливо прав на свободу совісті і самовираження.²¹⁶ Згідно з усталеною судовою практикою КПЛ ООН та РГСЗ, позбавлення волі, що є наслідком лише здійснення основних прав і свобод, включаючи право на свободу совісті та самовираження, прирівнюється до свавільного позбавлення волі.²¹⁷ Це положення застосовне незалежно від того, чи має позбавлення волі форму інтернування чи тримання під вартою після кримінального засудження за законне здійснення основоположних прав і свобод.

Б) Позбавлення волі на підставі потенційної причетності до міжнародного тероризму та/або екстремізму або підтримки їх

У зв'язку з позбавленням волі на підставі підозр у причетності або підтримці міжнародного тероризму та/або екстремізму, органи, що здійснюють затримання, часто тлумачать наявність української «патріотичної» символіки, несприйняття російської «спеціальної військової операції» та/або фактичну чи потенційну підтримку Збройних сил України як доказ «міжнародного тероризму» або «екстремізму», стверджуючи, що це стало причиною затримання. Схоже, що ця практика посилюється по мірі того, як тимчасова окупація вкорінюється, а також із зусиллями з асиміляції таких територій до Російської Федерації шляхом незаконної анексії. Українські цивільні особи, підозрювані у причетності до міжнародного тероризму та/або екстремізму або підтримці них, часто піддаються кримінальному переслідуванню як на тимчасово окупованій території, так і на території Російської Федерації. Таким чином, позбавлення їх волі виправдовується як попереднє ув'язнення в період, що передує судовому розгляду, а також, як звичайне позбавлення волі після судового розгляду (і засудження).

Місія нагадує, що «за загальним правилом, особи, які очікують суду, не повинні триматися під вартою».²¹⁸ Хоча досудове ув'язнення може бути застосоване під час кримінального провадження, воно ніколи не є обов'язковим. Індивідуальні обставини кожної справи завжди повинні бути вивчені, ця точка зору, чітко висловлена КПЛ ООН²¹⁹ і поділяється РГСЗ.²²⁰ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права чітко визначає, що «будь-яка особа, заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням, повинна негайно постати перед суддею або іншою посадовою особою /.../ і має право на судовий розгляд протягом розумного строку, або на звільнення».²²¹ КПЛ ООН погодився з тим, що поняття «негайно» може тлумачитися залежно від об'єктивних обставин кожної справи, але вимагала, щоб «затримки не перевищували кількох днів з моменту арешту», уточнивши, що «48 годин зазвичай достатньо для транспортування особи та підготовки до судового слухання; будь-яка затримка довше 48 годин повинна залишатися абсолютно винятковою і бути виправданою за даних

²¹⁵ Стаття 45 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, додаток до Конвенції IV про закони і звичаї війни на суші, 18 жовтня 1907 року.

²¹⁶ Дивіться статті 18 і 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, статтю 10 ЄКПЛ та статтю 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

²¹⁷ Док. А/РПЛ/30/37, Основні принципи та керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо засобів правового захисту та процедур щодо права будь-якої особи, позбавленої свободи, ініціювати провадження в суді, 6 липня 2015 року, п. 10.

²¹⁸ Стаття 9(3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

²¹⁹ РПЛ ЖК № 35, *op. cit.*, п. 38.

²²⁰ Дивись також Висновки РГСЗ № 53/2018, 16/2018, 24/2015, 57/2014; Дивіться також Документ ООН. А/РПЛ/19/57, Звіт Робочої групи з питань свавільних затримань, 26 грудня 2011 року, п. 48-58.

²²¹ Стаття 9(3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

обставин». ²²² Обґрунтування цієї вимоги полягає в тому, щоб мінімізувати ризик жорстокого поводження, що також є однією з ключових причин, чому особа повинна постати перед судовим органом особисто. ²²³ Окрім того, для забезпечення того, щоб будь-яке затримання, включаючи попереднє ув'язнення, використовувалося як крайній захід, рішення про тримання особи під вартою в будь-якій формі має періодично переглядатися з метою з'ясування обґрунтованості продовження терміну тримання під вартою. ²²⁴

Місія також нагадує, що законність тримання під вартою, пов'язаного з кримінальним переслідуванням, залежить від наявності «обґрунтованої підозри у вчиненні злочину» ²²⁵ (досудове ув'язнення) та наявності гарантій справедливого судового розгляду (як попереднього ув'язнення, так і позбавлення волі після засудження). Як постановив ЄСПЛ у справі «Цирліс і Кулумпас проти Греції» (*Tsirlis and Kouloumpas v. Greece*), позбавлення волі в результаті вироку, який «не ґрунтувався на підставах, передбачених національним законодавством або був свавільним», ²²⁶ не може вважатися законним, натомість, воно саме по собі буде свавільним. Це також стосуватиметься випадків, коли кримінальне переслідування матиме на меті інші цілі, окрім здійснення правосуддя, такі як залякування, переслідування цивільного населення або примушування до співпраці (див. нижче в цьому підрозділі).

Свідчення, зібрані Місією, свідчать про те, що переважна більшість українських цивільних осіб, затриманих у зв'язку з міжнародним тероризмом та/або екстремізмом або навіть офіційно звинуваченими в них, не були причетні до будь-яких актів насильства, не кажучи вже про акти насильства, основною метою яких було б поширення терору серед цивільного населення. Їхня причетність до тероризму та/або екстремізму зазвичай полягає, на думку російської влади та/або російських судів, у володінні українською символікою, негативному ставленні до російської «спеціальної військової операції» або певній формі приналежності до українських збройних сил (наприклад, попередній службі або наявності члена родини в цих силах). Як було встановлено раніше, такі фактори самі по собі не є законними підставами для позбавлення волі, а тому позбавлення волі або інтернування на такій підставі є незаконним і свавільним відповідно до режимів МГП та МППЛ. Таким чином, Місія дійшла висновку, що хоча попереднє ув'язнення та тримання під вартою після засудження в принципі можуть бути законними, законність обумовлюється наявністю певних гарантій (перегляду, гарантій справедливого судового розгляду тощо), які, як видається, недоступні для переважної більшості українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією (див. також розділ VI.B.2 «Гарантії справедливого судового розгляду»).

В) Позбавлення волі з метою примусу до колабораціонізму

У зв'язку з позбавленням волі з метою примусу до співпраці з окупаційною владою Місія збирала інформацію та отримувала численні свідчення про затримання цивільних осіб з метою примушування їх до співпраці з окупаційною владою. Частою мішенню є лідери громад або особи, які займають стратегічні посади, такі як мери та інші місцеві чиновники, журналісти, працівники стратегічної інфраструктури, такої як гідроелектростанції та атомні електростанції, або освітяни. ²²⁷ Вже у 2022 році УВКПЛ

²²² РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 33.

²²³ Там само, п. 34.

²²⁴ Там само, п. 12.

²²⁵ Стаття 5(1)(с) ЄКПЛ.

²²⁶ ЄСПЛ, «Цирліс і Кулумпас проти Греції» (*Tsirlis and Kouloumpas v. Greece*), заяви No 19233/91 та No 19234/91, рішення від 29 травня 1997 року, п. 62.

²²⁷ Звіт НМКРПУ 2023, *op. cit.*, параграф 61; Проміжний звіт БДПЛ IV, *op. cit.*, параграф 44; НМКРПУ *Conference Paper, op. cit.*, параграфи 85, 494, 518 і 524; Правда в ядерній в'язниці: як «Росатом» перетворив найбільшу в Європі атомну електростанцію на катівню і як світ може це зупинити, 23 вересня 2023 року.

задокументувало справу голови місцевої громади в Ізюмі (Харківська область), якого неодноразово затримували та з яким жорстоко поводитися російські військовослужбовці з метою примусити його до співпраці з ними.²²⁸ Випадки, коли осіб (неодноразово) затримували з метою примусити їх співпрацювати з окупаційною владою, також були задокументовані місією БДПЛ.²²⁹

Хоча окупаційна влада наділена певними повноваженнями примушувати жителів виконувати певні регулярні завдання,²³⁰ ця влада не поширюється на позбавлення волі з метою примусу до будь-якої форми колаборації. Місія нагадує, що окупаційній владі заборонено «примушувати жителів окупованої території присягати на вірність ворожій державі».²³¹ Забороняється також «примушувати жителів окупованої нею території надавати інформацію про армію іншої воюючої сторони або про її засоби оборони».²³² Окупаційна влада, яка змінює законодавство з порушенням ЖК IV і згодом змушує мешканців співпрацювати під загрозою позбавлення волі, наражає таких мешканців на нестерпне становище, оскільки воююча сторона, до якої вони належать, може притягнути їх до кримінальної відповідальності за таку співпрацю.²³³ Інтернування цивільних осіб з метою зламати їхню волю та примусити до співпраці з окупаційною державою прирівнюється до незаконного та свавільного позбавлення волі, а також до порушення інших стандартів МГП та МППЛ (включаючи заборону катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження).

Г) Позбавлення волі з метою залякування населення тимчасово окупованої території

У зв'язку з позбавленням волі з метою залякування населення тимчасово окупованої території, Місія отримала численні свідчення про велику кількість випадків затримання цивільних осіб з такою метою. Так само, як і в попередньому випадку, мішенню часто стають відомі місцеві діячі, такі як мери чи інші місцеві чиновники, журналісти, правозахисники, юристи чи освітяни. Наприклад, у 2023 році БДПЛ повідомило про свідка з Херсонщини, який заявив: «Від самого початку окупаційна влада почала тероризувати найактивніших громадян. /.../ Вони знали їхні імена, адреси тощо. Вони ліквідували або залякували цих людей. Отже, очевидно, що метою було залякати населення та ліквідувати активістів».²³⁴

Місія нагадує, що «акти або погрози насильством, основною метою яких є поширення терору серед цивільного населення»,²³⁵ є порушенням МГП. Затримання відомих місцевих діячів з метою залякування населення також може кваліфікуватися як форма захоплення заручників, що очевидно несумісне як з МГП, так і з МППЛ. Таким чином, позбавлення волі для таких цілей буде не тільки незаконним і свавільним за своєю природою, але, швидше за все, порушить інші норми МГП та МППЛ.

Б. ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРОТИ СВАВІЛЬНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

²²⁸Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 54.

²²⁹Проміжний звіт БДПЛ IV, *op. cit.*, п. 43. Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, параграф 709.

²³⁰Стаття 40(2) Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

²³¹Стаття 45 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, додаток до Конвенції IV про закони і звичаї війни на суші, 18 жовтня 1907 року.

²³²Стаття 45 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, додаток до Конвенції IV про закони і звичаї війни на суші, 18 жовтня 1907 року.

²³³Закон України No. 2108-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність", 3 березня 2022; Кримінальний кодекс України, статті 111-1 та 111-2, див. також Доповідь УВКПЛ ООН з прав людини 2024, *op. cit.*, п. 167-176.

²³⁴Проміжний звіт БДПЛ III, *op. cit.*, параграф 43.

²³⁵Стаття 51(2) ДП I.

Окрім законних підстав, позбавлення волі має відповідати певним юридичним, переважно процесуальним гарантіям. Якщо такі гарантії не передбачені (в законі або фактично), таке позбавлення волі є незаконним і свавільним. Ці гарантії також зазначені як в МГП, так і в МППЛ, і діють вони не тільки на початковому етапі позбавлення волі, але, по суті, протягом усього періоду позбавлення волі або інтернування.

За МГП, гарантії щодо позбавлення волі цивільних осіб передбачені статтями 42-43 ЖК IV (цивільне населення на території ворога) та статтями 64-78 ЖК IV (цивільне населення на окупованій території). Стаття 75 ДП I передбачає основоположні гарантії, якими повинні користуватися всі *«особи, які перебувають під владою сторони конфлікту і які не користуються більш сприятливим режимом відповідно до МГП»* (п. 1). Деякі правила, що містяться в цих положеннях, у даний час вважаються такими, що носять звичайний характер.²³⁶ За МППЛ застосовуються стаття 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, стаття 5 ЄКПЛ та стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ці стандарти були додатково конкретизовані в прецедентному праві відповідних органів (КПЛ ООН, РГД, ЄСПЛ тощо) та в різних документах м'якого права, наприклад, у *Зводі принципів захисту всіх осіб, які перебувають під вартою або позбавлені волі в будь-якій формі затримання або ув'язнення*²³⁷ 1988 року, та *Основних принципів та керівних принципах ООН щодо засобів правового захисту та процедур щодо права будь-якої особи, позбавленої свободи, на розгляд її справи в суді*.²³⁸

Основними гарантіями, передбаченими цими документами, є: а) обов'язок інформувати осіб, позбавлених волі, про причини затримання, б) обов'язок надати особам, позбавленим волі, можливість оскаржити законність затримання; в) наявність періодичних переглядів підстав позбавлення волі, г) інформаційні зобов'язання; г) гарантії справедливого судового розгляду; д) заборона колективного тримання під вартою; е) заборона тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, та насильницьких зникнень. Особливі гарантії також повинні бути надані особам, які належать до вразливих груп або особам, які користуються привілеями та імунітетами згідно з міжнародним правом.

Місія нагадує, що всі ці гарантії випливають із загального обов'язку держав мати правову базу, яка б не лише визначала підстави для позбавлення волі, але й визначала процедуру, якої слід дотримуватися в таких випадках. Так, стаття 78 ЖК IV вказує на те, що *«рішення щодо такого примусово призначеного місця проживання або інтернування приймаються відповідно до звичайної процедури, встановленої окупаційною державою відповідно до положень цієї Конвенції»* (пункт 1). Стаття 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначає, подібним чином, що *«ніхто не може бути позбавлений свободи інакше, як на таких підставах і за такою процедурою, які встановлені законом»* (пункт 1). Правова база буде частиною національного законодавства, але вона повинна поважати мінімальні гарантії, передбачені документами МГП та МППЛ. Ніщо не заважає державам встановлювати вищі стандарти у своїх національних правових режимах.

1. ОБОВ'ЯЗОК ІНФОРМУВАТИ ОСІБ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ, ПРО ПРИЧИНИ ТАКОГО ПОЗБАВЛЕННЯ

²³⁶ Дивись правила 99 та 118-128 Дослідження МКЧХ щодо звичайного МГП.

²³⁷ Док. A/RES/43/173, *Звід принципів захисту всіх осіб, які перебувають під вартою або ув'язненням у будь-якій формі*, 9 грудня 1988 року (*Звід принципів ООН 1988 року*).

²³⁸ Док. A/РІПЛ/30/37, *Основні принципи та керівні принципи Організації Об'єднаних Націй щодо засобів правового захисту та процедур щодо права будь-якої особи, позбавленої свободи, ініціювати провадження в суді*, 6 липня 2015 року (*Основні принципи ООН 2015 року*).

Перша вимога до кожного випадку позбавлення волі полягає в тому, що причини такого позбавлення та його правові підстави повинні бути повідомлені відповідній особі. Стаття 75(3) ДП І проголошує, що *«будь-яка особа, заарештована, затримана або інтернована за дії, пов'язані зі збройним конфліктом, повинна бути негайно поінформована зрозумілою їй мовою про причини, з яких було вжито цих заходів»*. У пункті 3 статті 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначається, що *«будь-яка особа, яку заарештовано, повинна бути поінформована під час арешту про причини свого арешту, і повинна бути негайно поінформована про будь-які обвинувачення, висунуті проти неї»*. Аналогічне положення міститься у статті 5(2) ЄКПЛ (*«Кожен, кого заарештовано, повинен бути негайно /.../ поінформований про причини його арешту та про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього»*) та статтю 5(2) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (*«Кожен, кого заарештовано, повинен бути поінформований під час арешту /.../ про причини його арешту»*), а також у Московському документі 1991 року (пункт 23.1(ii)).

Ці положення свідчать про те, що обов'язок інформувати виникає у двох різних контекстах і має дві різні форми. По-перше, існує обов'язок інформувати будь-яку особу, позбавлену волі, про причини такого позбавлення. Хоча терміни, які використовуються для опису статусу осіб, різняться, коментарі до відповідних документів дають зрозуміти, що ці терміни слід тлумачити широко, як такі, що стосуються *«будь-якого затримання особи, з якого розпочинається позбавлення волі»*.²³⁹ Таким чином, це зобов'язання виходить за межі тримання під вартою в контексті кримінального правосуддя і застосовується *«незалежно від формальності або неформальності, з якою здійснюється арешт, і незалежно від законності чи належності причини, на якій він ґрунтується»*.²⁴⁰ КПЛ ООН фактично прямо зазначив, що навіть коли *«застосовується так зване превентивне затримання, з міркувань громадської безпеки, /.../ інформація про причини має бути надана»*.²⁴¹ По-друге, якщо позбавлення волі відбувається в контексті кримінального судочинства, особа також має бути поінформована про кримінальні обвинувачення, висунуті проти неї.

Між цими двома зобов'язаннями існує якісна відмінність. Обов'язок повідомити про причини арешту спрямований на те, щоб дати можливість особам домагатися звільнення, якщо вони вважають, що ці причини є недійсними або необґрунтованими. Таким чином, інформація повинна включати не тільки загальну правову основу, а й фактичні аспекти, що вказують на суть правопорушення.²⁴² Повідомлення про обвинувачення - це інформація про злочини, в яких особа підозрюється або обвинувачується, але не вимагає стільки деталей щодо обвинувачень, скільки пізніше буде потрібно для підготовки до судового розгляду.²⁴³ Отже, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права вказує на те, що в той час як причини арешту повинні бути наведені *«під час арешту»*, повідомлення про кримінальне обвинувачення має бути надане *«невідкладно»*, тобто не обов'язково *«під час арешту»*.²⁴⁴ У той час як КППЛ також вимагає, щоб причини арешту були вказані *«під час арешту»*, ДП І та ЄСПЛ пропонують, щоб затримані особи були поінформовані *«невідкладно»*. КПЛ ООН визнав, що хоча загалом *«під час арешту»* означає *«негайно після арешту»*,²⁴⁵ існують *«виняткові ситуації»*, коли *«таке*

²³⁹ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 13.

²⁴⁰ Там само, п. 24.

²⁴¹ РПЛ, Загальний коментар No 8: Стаття 9 (Право на свободу та особисту недоторканність), 30 червня 1982 року, п. 4.

²⁴² РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, параграф 25.

²⁴³ Там само, п. 29-30.

²⁴⁴ Там само, п. 30.

²⁴⁵ Там само, п. 27.

спілкування може бути неможливим».²⁴⁶ Однак навіть у таких ситуаціях інформація про причини позбавлення волі має бути надана якнайшвидше. МКЧХ зазначив, що «*навіть під час збройного конфлікту затримання особи довше, ніж, скажімо, на десять днів, без інформування затриманої особи про причини її затримання суперечило б цьому пункту /стаття 75(3)/*».²⁴⁷

Інформація має бути повідомлена мовою, яку розуміє затримана особа. Хоча усного повідомлення достатньо, спосіб повідомлення повинен відповідати конкретному стану затриманих осіб. Наприклад, людина, яка належить до вразливих груп, як-от людина з інвалідністю або дитина, може потребувати особливої манери спілкування. Як уже зазначалося, інформація повинна включати як загальну правову основу, так і фактичні аспекти для того, щоб затримана особа могла зрозуміти, чому її позбавляють волі, і могла оскаржити законність затримання. У світлі цієї мети слід оцінювати повноту інформації. Повідомлення має «*стосуватися офіційної підстави для арешту, а не суб'єктивних мотивів службової особи, який здійснює арешт*».²⁴⁸ У деяких випадках причини затримання можуть стати очевидними з контексту, в якому відбувалося затримання, з попереднього спілкування (наприклад, ордера на арешт) або з допитів. Однак навіть у цьому випадку затримана особа має право на офіційне повідомлення про причини позбавлення волі, і вона не повинна опинитись у ситуації, коли їй доведеться здогадуватися про них.

Місія отримала численні свідчення, які переконливо свідчать про те, що Російська Федерація, позбавляючи волі українських цивільних осіб, послідовно не дотримується зобов'язання інформувати цих цивільних осіб про причини їх затримання. Випадки позбавлення волі, про які повідомлялося Місії, а їх сотні, свідчать про те, що початкове затримання українських цивільних осіб агентами Російської Федерації відбувається у формі, подібній до арешту, коли агенти затримують українську цивільну особу або на фільтраційному пункті, або на вулиці, або в іншому громадському місці, або приїжджають до неї додому. Місії не повідомлялося про жодний випадок, коли б особу заарештовували на підставі ордера на арешт. Абсолютна переважна більшість випадків характеризується тим, що агенти, які здійснюють затримання, навіть не повідомляють, хто вони, хоча в більшості випадків це можна зрозуміти з того, що вони обслуговували фільтраційний пункт, були одягнені у військову форму збройних сил Росії або ФСБ і очевидно здійснювали свої повноваження під час затримання.²⁴⁹ Хоча носіння уніформи російської армії свідчить про те, що орган, який здійснює затримання, належить Російській Федерації, воно не вказує на інші важливі деталі, такі як підрозділ або ім'я особи, яка здійснює арешт. Окрім того, велика кількість затримань, про які повідомили спостерігачі, були здійснені особами, одягненими в уніформу лише частково, або в цивільному одязі.²⁵⁰ По суті, знання того, який саме орган влади затримав відповідну особу, дозволяє розшукати цю особу, що слугує важливим запобіжником проти свавільного затримання, затримання без зв'язку із зовнішнім світом, а також насильницьких зникнень.

Переважна більшість цивільних громадян України, позбавлених волі Російською Федерацією, не були поінформовані про причини їх затримання ані під час затримання, ані невідкладно, тобто протягом розумного строку після цього. Багато з них, насправді, залишалися під вартою протягом кількох тижнів, місяців або років, а іноді навіть були

²⁴⁶ Там само.

²⁴⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. Коментар 1987 року, стаття 75 — Основні гарантії, п. 3073.

²⁴⁸ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 25.

²⁴⁹ Свідчення 26 і 27 (у матеріалах авторів); Звіт УВКПЛ про затримання за 2021 рік, *op. cit.*, п. 70-73.

²⁵⁰ Свідчення 24 і 41 (у матеріалах авторів).

звільнені, так і не отримавши пояснення щодо підстав для їхнього затримання. У деяких випадках, затриманим особам повідомляли, що вони будуть перебувати або перебували під адміністративним арештом, але жодних подробиць щодо причин цього затримання не надавалося.²⁵¹ В інших випадках наводилися дуже розпливчасті та загальні підстави (наприклад, підтримка «нацизму» або відсутність співпраці з російською владою), що ускладнювало для затриманих осіб оскарження таких підстав. Наприклад, УВКПЛ збило докази затримання українських цивільних осіб, переважно чоловіків, під час процедури фільтрації, та тримання від одного до кількох місяців переважно без зв'язку із зовнішнім світом у різних місцях позбавлення волі, зокрема у виправній колонії поблизу Оленівки. Після звільнення деяким з них не було надано жодної інформації про підстави затримання, тоді як іншим повідомили, що вони перебували під адміністративним арештом, без будь-яких уточнень.²⁵² Сотні таких випадків були повідомлені Місії²⁵³ та задокументовані міжнародними організаціями²⁵⁴ та представниками громадянського суспільства.²⁵⁵ Грунтуючись на цих свідченнях, Місія дійшла висновку, що Російська Федерація послідовно не інформує українських цивільних осіб, яких російська влада позбавила волі, про підстави для такого позбавлення волі.

2. ОБОВ'ЯЗОК НАДАТИ ОСОБАМ, ПОЗБАВЛЕНИМ ВОЛІ, МОЖЛИВІСТЬ ОСКАРЖИТИ ЗАКОННІСТЬ ЗАТРИМАННЯ

Друга гарантія вимагає, щоб особи, позбавлені волі, могли оскаржити законність такого позбавлення волі. Стаття 43 ЖК IV передбачає, що *«будь-яка особа, яка перебуває під вартою, яка була інтернована або поміщена до примусово призначеного місця проживання, має право на якнайшвидший перегляд такого розпорядження відповідним судом або адміністративною радою, призначеною для цієї мети державою, що утримує під вартою»*. Стаття 78(1) ЖК IV вказує на те, що *«рішення щодо такого примусово призначеного проживання або інтернування приймаються за звичайною процедурою /.../. Ця процедура включає право на оскарження для зацікавлених сторін»*. Пункт 4 статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права проголошує, що *«будь-яка особа, позбавлена волі шляхом арешту або ув'язнення, має право порушити справу в суді для того, щоб цей суд міг без зволікання прийняти рішення про законність її затримання і видати наказ про її звільнення, якщо затримання не є законним»*. ЄКПЛ надає таке саме право у своїй статті 5(4), а КППЛ – у статті 5(3). Це право також вважається звичаєвим за своєю природою.²⁵⁶

Право оскаржувати законність позбавлення волі закріплює в міжнародному праві принцип *habeas corpus*²⁵⁷ – імперативну норму міжнародного права, яка застосовується до всіх форм позбавлення волі,²⁵⁸ включаючи *«ситуації затримання відповідно до адміністративного та інших галузей права, включаючи затримання військовослужбовців, тримання під вартою, тримання під вартою в рамках*

²⁵¹Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 60.

²⁵² Там само.

²⁵³ Свідчення 21, 22, 23, 24, 26, 27, 40, 41, 42 та 43 (у матеріалах авторів).

²⁵⁴ УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (1 грудня 2023 року – 29 лютого 2024 року)*, 26 березня 2024 року, п. 82; Звіт УВКПЛ про затримання за 2021 рік, *op. cit.*, п. 57; Проміжний звіт БДПЛ IV, *op. cit.*, параграфи 42-45, 47; Звіт НМКРПУ 2023, *op. cit.*, п. 63; Центр громадянських свобод, *Голос в'язня*, 2023.

²⁵⁵ Медійна ініціатива за права людини, *свавільні затримання та захоплення цивільних заручників у північних регіонах України, 2023*; ZMINA, *Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян під час повномасштабної збройної агресії Росії проти України, 2023 рік*.

²⁵⁶ Док. А/РІПЛ/22/44, *Звіт Робочої групи з питань свавільного затримання*, 24 грудня 2012 року, п. 47.

²⁵⁷ Там само, п. 47; ГК РІПЛ No 35, *op. cit.*, п. 39; *Основні принципи ООН 2015 р.*, *op. cit.*, п. 3.

²⁵⁸ *Основні принципи ООН 2015 р.*, *op. cit.*, п. 11.

антитерористичних заходів»,²⁵⁹ а також «затримання під час збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій, адміністративне затримання з міркувань безпеки та затримання осіб, які вважаються цивільними, інтернованими відповідно до міжнародного гуманітарного права».²⁶⁰ Як роз'яснено в Основних принципах та рекомендаціях ООН щодо засобів правового захисту та процедур щодо права будь-якої особи, позбавленої волі, ініціювати провадження в суді, право оскаржувати законність тримання під вартою «не може бути призупинене, зроблене нездійсненим, обмежене або скасоване за будь-яких обставин, навіть під час війни, збройного конфлікту чи надзвичайної ситуації, яка загрожує життю нації та настання якої було офіційно оголошене».²⁶¹

Справді, будь-яка форма тримання під вартою повинна застосовуватися за наказом або підлягати ефективному контролю судового чи іншого органу відповідно до закону, чий статус і перебування на посаді повинні забезпечувати найсильніші гарантії компетентності, неупередженості та незалежності.²⁶² У контексті збройного конфлікту саме держава, яка тримає під вартою, має вирішувати, чи буде законність інтернування цивільних осіб розглядатися судовим органом (судом) чи адміністративним органом (комісією). Формулювання, однак, передбачає, що рішення ніколи не повинно бути залишено за окремою особою, а скоріше «це буде спільне рішення, і це дає /.../ кращу гарантію належного поводження».²⁶³ Незалежно від його характеру та складу, «судовий або адміністративний орган, який переглядає рішення сторони конфлікту про затримання особи, повинен мати на увазі, що такі заходи затримання повинні застосовуватися лише у разі крайньої необхідності з міркувань безпеки».²⁶⁴ Як постановив МТКЮ, «основоположним міркуванням має бути те, що жодна цивільна особа не повинна утримуватися за місцем примусово призначеного проживання або в таборі для інтернованих довше, ніж цього абсолютно вимагає безпека сторони, яка позбавляє волі».²⁶⁵

Місія не отримала жодної інформації про бодай один випадок, коли б це зобов'язання було дотримане, і не знайшла жодних доказів спроб російської влади його виконати. Хоча це не виключає можливості того, що воно було дотримане в деяких окремих випадках, тим не менш, очевидно, що воно було порушене в абсолютній більшості випадків затримання українських цивільних осіб Російською Федерацією. Це порушення тісно пов'язане з раніше встановленою відсутністю інформування громадян України, позбавлених волі, про причини (фактичні та правові підстави) їх затримання, що ускладнює і навіть унеможлиблює для них оскарження законності затримання. Крім того, багато з них поміщені в умови, які не передбачають доступу до будь-яких зовнішніх органів, включаючи суди чи адміністративні органи. Їм також відмовляють у контакті з адвокатом. У зв'язку з цим важливо нагадати, що «практика, яка робить /.../ судовий перегляд фактично недоступним для особи, включаючи тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, також є порушенням».²⁶⁶ Крім того, важливо пам'ятати, що право

²⁵⁹ Там само, п. 47 (а); ЖК РПЛ No 35, *op. cit.*, п. 40.

²⁶⁰ Основні принципи ООН 2015 р., *op. cit.*, п. 9.

²⁶¹ Там само, принцип 4.

²⁶² Див.: Звіт принципів ООН 1988 р., *op. cit.*, Принцип 4. Дивись також Висновки РГСЗ No. А/РПЛ/РГСЗ/2021/72, А/РПЛ/РГСЗ/2020/89, А/РПЛ/РГСЗ/2018/79, А/РПЛ/РГСЗ/2018/35, А/РПЛ/РГСЗ/2017/93, А/РПЛ/РГСЗ/2021/75, А/РПЛ/РГСЗ/2017/66 та А/РПЛ/РГСЗ/2017/46.

²⁶³ Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. Коментар 1958 р., стаття 78 - Заходи безпеки. Інтернування та призначення місця проживання. Право на оскарження.

²⁶⁴ Міжнародний трибунал у Гаазі, прокурор проти Здравко Мучича, відомого як "Паво", Хазім Деліч, Есад Ландзо, він же "Зенга", Зейніл Делаліч, справа IT-96-21-T, рішення суду першої інстанції, 16 листопада 1998 року, п. 581.

²⁶⁵ Там само, п. 581.

²⁶⁶ ГК РПЛ No 35, *op. cit.*, п. 46.

на *habeas corpus* має бути забезпечене без зволікань²⁶⁷, і тому будь-які випадки, коли затримані особи можуть постати перед судовим органом через тижні та місяці після затримання, не відповідають юридичним вимогам МГП та МППЛ. Місія дійшла висновку, що такі вимоги не виконуються щодо цивільних громадян України, позбавлених волі Російською Федерацією, оскільки цим цивільним особам послідовно відмовляють у можливості оскаржити законність їх тримання під вартою.

3. НАЯВНІСТЬ ПЕРІОДИЧНИХ ПЕРЕГЛЯДІВ

Третя гарантія полягає в регулярному, періодичному перегляді питання про позбавлення волі. Ця гарантія, зокрема, передбачена документами МГП щодо інтернування цивільних осіб. Стаття 43(2) ЖК IV передбачає, що *«якщо інтернування або поміщення у примусово визначене місце проживання зберігається, суд або адміністративна рада періодично, але не менше ніж двічі на рік, розглядає справу особи з метою сприятливої зміни початкового рішення, якщо дозволяють обставини»*. Аналогічно, стаття 78(2) ЖК IV передбачає, що *«у разі залишення рішення в силі, воно підлягає періодичному перегляду, якщо це можливо, кожні шість місяців, компетентним органом, створеним зазначеною державою»*.

На відміну від первинного судового перегляду, який відбувається на прохання затриманої особи, наступні періодичні перегляди є автоматичними. Хоча з цього формулювання випливає, що періодичний перегляд не має відбуватися за відсутності початкового перегляду, тобто у випадках, коли затримання не оскаржується, Місія нагадує, що інтернування цивільних осіб за своєю природою є превентивним, винятковим і тимчасовим заходом і що *«кожна інтернована особа має бути звільнена державою, яка тримає її під вартою, як тільки зникнуть причини, які спонукали її до інтернування»*.²⁶⁸ Виконання цього зобов'язання за відсутності регулярного перегляду законності інтернування окремих цивільних осіб може бути складним. Як зазначає МКЧХ, основний сенс періодичного перегляду полягає в тому, що *«жодна особа, яка перебуває під захистом, не повинна утримуватися за примусово визначеним місцем проживання або в таборі для інтернованих довше, ніж цього вимагає безпека держави»*²⁶⁹, яка тримає під вартою». Періодичний перегляд двічі на рік є мінімальною вимогою, але ніщо не заважає державі, яка тримає під вартою, обрати вищий стандарт.

МППЛ прямо не передбачає такого регулярного перегляду, але право осіб, позбавлених волі, оскаржити законність такого позбавлення залишається в силі протягом усього періоду тримання під вартою і може використовуватися багаторазово.

Місія не отримувала жодної інформації, яка б свідчила про те, що в Російській Федерації запроваджено такий регулярний перегляд законності позбавлення волі українських цивільних осіб. Враховуючи, що в переважній більшості випадків такі цивільні особи не мають можливості оскаржити законність свого затримання, малоімовірно, що надалі відбуватиметься автоматичний регулярний перегляд законності їхнього затримання.²⁷⁰ Місія не отримала жодних повідомлень, які б свідчили про це, і не виявила цього в жодній з численних доповідей, опублікованих міжнародними організаціями чи організаціями громадянського суспільства. Таким чином, Місія доходить висновку, що ця гарантія також не дотримується Російською Федерацією, і що з огляду на поширену практику Російської Федерації з інтернування після повномасштабного вторгнення 2022 року, це прирівнюється до свавільного позбавлення волі у масовому масштабі.

²⁶⁷ Основні принципи ООН 2015 р., *op. cit.*, Принцип 8.

²⁶⁸ Стаття 132 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

²⁶⁹ Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. Коментар 1958 р., стаття 43 - Нерепатрійовані особи VI. Процедура.

²⁷⁰ Дивись також Меморіал, Свої среди чужих, Адвокатська Улиця, 3. 7. 2023; Свідчення 2,8,12.

4. ІНФОРМАЦІЙНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Четверта гарантія, пов'язана з позбавленням волі, складається з інформаційних зобов'язань, які покладаються на державу, що тримає під вартою, насамперед МГП. Згідно зі статтею 122 ЖК III, після початку конфлікту і в усіх випадках окупації кожна воююча сторона *«створює офіційне Інформаційне бюро для військовополонених, які перебувають у її владі»*. Згідно зі статтею 136 ЖК IV, кожна воююча сторона також повинна *«створити офіційне інформаційне бюро, відповідальне за отримання і передачу інформації щодо осіб, які перебувають під захистом, які перебувають під її владою»*. Може бути створене єдине НІБ, яке обслуговуватиме як військовополонених, так і затриманих цивільних осіб. Завдання НІБ згідно ЖК IV стосуються захисту потреб окремих цивільних осіб, що знаходяться в руках ворожої сторони, та законних потреб воюючої сторони супротивника з точки зору інформації про її власне цивільне населення в руках ворога.

Кожна сторона конфлікту зобов'язана протягом *«найкоротшого періоду»* надати своєму НІБ інформацію про будь-які заходи, вжиті нею щодо будь-яких захищених осіб, які утримуються під вартою більше двох тижнів, яким було примусово визначене місце проживання або які були інтерновані.²⁷¹ Вона також повинна вимагати від різних відомств оперативно надавати НІБ інформацію про всі зміни, що стосуються цих осіб, які перебувають під захистом, як, наприклад, переміщення, звільнення, репатріація, втечі, госпіталізація, народження та смерть.²⁷² Інформація, отримана НІБ, повинна мати такий характер, щоб дати можливість ідентифікувати особу, яка перебуває під захистом.²⁷³ Інформація про стан здоров'я інтернованих, які тяжко хворі або тяжко поранені, повинна надаватися регулярно і, по можливості, щотижня.²⁷⁴

НІБ передає таку інформацію *«найшвидшими засобами»* воюючій стороні противника через посередництво держав-покровительок або Центрального агентства з розшуку (ЦАР) МКЧХ.²⁷⁵ Завданням ЦАР є забезпечення обміну інформацією між національними інформаційними бюро двох воюючих держав, а також передача інформації зацікавленим родинам.²⁷⁶ ЦАР має мандат на збір та централізацію інформації про долю та місцезнаходження всіх осіб, які потрапили до рук ворога, включаючи затриманих цивільних осіб. НІБ також відповідає на всі отримані запити щодо осіб, які перебувають під захистом, що надходять від родичів, адвокатів або інших суб'єктів.

У березні 2022 року в Україні було утворено Національне інформаційне бюро (УНІБ) України у справах військовополонених, примусово депортованих та зниклих безвісти.²⁷⁷ УНІБ працює при Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій і обслуговує як військовополонених, так і цивільних затриманих. Крім того, у березні 2022 року в Україні було створено Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими (КШ) з метою повернення українських воїнів, які потрапили до рук ворога.²⁷⁸ У лютому 2024 року мандат КШ було офіційно розширено на українських цивільних затриманих.²⁷⁹ КШ є координаційним органом, очолюваним генералом

²⁷¹ Стаття 136(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

²⁷² Стаття 136(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

²⁷³ Стаття 138 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

²⁷⁴ Стаття 138(2) Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

²⁷⁵ Стаття 137 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

²⁷⁶ Стаття 123 ЖК III та стаття 140 ЖК IV.

²⁷⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 228-р *«Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро»*.

²⁷⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257 *«Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими»*.

²⁷⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2024 р. № 208 *«Деякі питання поводження з військовополоненими»*.

Будановим, очільником військової розвідки, і включає низку українських відомств.²⁸⁰ КШ створив робочу групу, яка займатиметься цивільним населенням. Також створено електронний реєстр цивільних громадян України, затриманих Російською Федерацією, щоб полегшити комунікацію з сім'ями та гарантувати достовірну інформацію. Окрім Києва, КШ має регіональні офіси ще в чотирьох локаціях, які займаються комунікацією з сім'ями та неурядовими організаціями.²⁸¹

У 2014 році при Службі безпеки України (СБУ) було утворено Єдиний центр для звільнення цивільних та військових, позбавлених волі у Луганську та Донецьку.²⁸² Після 2022 року, географія його відповідальності була розширена на всі регіони, захоплені російськими військами. Україна у 2018 році прийняла Закон «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти»²⁸³, а згодом створила Центральний реєстр осіб, зниклих безвісти. Після 2022 року, мандат було розширено на всю Україну. Офіс Омбудсмена має також юридичний мандат вирішувати питання прав громадян України у Російській Федерації, координуючи свої дії з російським колегою. Офіс Омбудсмена займається такими питаннями, як повернення та звільнення військовополонених, цивільних затриманих та возз'єднання сімей/повернення дітей. На зустрічах з Місією, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повідомив, що зі 100 запитів надісланих до російської влади російський колега відповідає приблизно на 20%.²⁸⁴

У серпні 2022 року, Російська Федерація заявила, що в лютому 2022 року створила Національне інформаційне бюро (РНІБ) відповідно до ЖК III.²⁸⁵ РНІБ працює при Міністерстві оборони. Згідно з інформацією, яка є в розпорядженні Місії, РНІБ обслуговує лише військовополонених і не має мандату на обслуговування цивільних затриманих. Насправді, Російська Федерація, схоже, заперечує, що затримує будь-яких українських цивільних. У переважній більшості випадків, коли різні зацікавлені сторони, включаючи українську владу, родичів та українських чи російських адвокатів, запитували про місцезнаходження певних українських цивільних осіб, щодо яких були серйозні підстави вважати, що вони були затримані Російською Федерацією, відповіді від російської влади не було. На менш ніж 20% таких запитів було надано відповіді, іноді в суперечливій манері (однин орган російської влади заперечував затримання, а інший – підтверджував).²⁸⁶

Місія встановила, що наразі не існує регулярного каналу зв'язку, за допомогою якого Російська Федерація виконувала б свої інформаційні зобов'язання перед Україною,

²⁸⁰ Офіс Президента, Міністерство юстиції, Державна прикордонна служба, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство закордонних справ, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Радник-уповноважений Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій, Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство у справах ветеранів, Офіс Генерального прокурора, Служби безпеки, Спільний центр координації розшуку та звільнення незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, Міністерство оборони, Збройні сили України, Національна поліція, Національна гвардія, Рада національної безпеки і оборони України, Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Міністерство економіки, Національне агентство з питань державної служби, органи місцевого самоврядування, Координаційний штаб громадських об'єднань з питань поводження з військовополоненими, зустріч у Києві, 22 березня 2024 року.

²⁸¹ Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, зустріч у Києві, 22 березня 2024 року. Регіональні представництва розташовані в Миколаєві, Вінниці, Харкові та Львові.

²⁸² Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

²⁸³ Закон України No 38 "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти", 2018.

²⁸⁴ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

²⁸⁵ Замминистра обороны России Александр Фомин провел брифинг для иностранных военных атташе, *Министр обороны России*, 3 серпня 2022.

²⁸⁶ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, зустріч у Києві, 20 березня 2024 року.

передбачені статтею 137 ЖК IV.²⁸⁷ Відсутність мандату РНІБ на обслуговування цивільних затриманих є серйозним інституційним недоліком, який не тільки сам по собі порушує ЖК IV, але й має каскадні наслідки, негативно впливаючи на велику кількість додаткових прав, наданих відповідно до ЖК IV цивільним особам, які були позбавлені свободи ворожою стороною.

Відсутність будь-якого регулярного каналу зв'язку також негативно впливає на розшук зниклих безвісти. Згідно зі статтею 33 ДП I, *«як тільки дозволять обставини, і не пізніше закінчення активних бойових дій, кожна сторона конфлікту повинна здійснити розшук осіб, які були оголошені зниклими безвісти супротивною стороною. Така супротивна сторона передає всю відповідну інформацію про таких осіб з метою сприяння проведенню таких розшуків»*. Для того, щоб мати можливість виконати це зобов'язання, кожна сторона конфлікту повинна зафіксувати інформацію *«щодо таких осіб, які були затримані, ув'язнені або іншим чином утримувалися в полоні більше двох тижнів в результаті військових дій або окупації, або які померли протягом будь-якого періоду позбавлення волі»*.²⁸⁸ Інформація про осіб, які вважаються зниклими безвісти, повинна передаватися або безпосередньо, або через держави-покровительки, ЦАР або національне товариство Червоного Хреста.

З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року, понад 30000 громадян України, переважно цивільних, вважаються зниклими безвісти. Окрім того, за той самий період МКЧХ отримав понад 115000 запитів на розшук від сімей як в Україні, так і в Росії. З травня 2023 року в Україні діє Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти, при МВС. Під час візиту до Києва українська влада поінформувала Місію про те, що з Російською Федерацією досі не встановлено регулярного каналу зв'язку щодо цих осіб.

Місія додає, що інформаційні зобов'язання сторін конфлікту не обмежуються комунікацією між ними. Стаття 43 ЖК передбачає, що держава, яка тримає під вартою, *«повинна якомога швидше надати державі-покровительці імена будь-яких осіб, які перебувають під захистом, які були інтерновані або яким було примусово визначено місце проживання, або які були звільнені з інтернування або примусово визначеного місця проживання»*. Будь-які судові або адміністративні рішення, що стосуються таких осіб, також повинні бути повідомлені *«якомога швидше»* державі-покровительці. Це положення застосовується до цивільних осіб, які утримуються на території, що відноситься до сторони конфлікту, і вимагає, щоб імена та рішення повідомлялися без будь-яких затримок (якомога швидше) та автоматично, без будь-яких запитів. У положенні передбачено застереження, згідно з яким особа, яка перебуває під захистом, може заперечувати проти передачі інформації у такий спосіб, якщо вона вважає, що таке повідомлення може мати небезпечні наслідки для неї або її сім'ї.²⁸⁹ Місія не отримала жодної інформації, яка б вказувала на те, що Російська Федерація виконує цей обов'язок щодо затриманих українських цивільних осіб.

Окрім того, стаття 105 ЖК IV передбачає, що *«негайно після інтернування осіб, які перебувають під захистом, держави, які здійснюють затримання, інформують їх, державу, якій вони зобов'язані бути вірними, та свою державу-покровительку про заходи, вжиті для виконання положень цього Розділу /про відносини між інтернованими особами та зовнішнім світом/. Держави, що затримують, також інформують*

²⁸⁷ Див. також Московський документ 1991 року (пункт 23.1 (vi)), який передбачає, що *«будь-яка особа, заарештована або затримана, матиме право без невинуватої затримки повідомити або вимагати від компетентного органу повідомити відповідних осіб за своїм вибором про арешт, затримання, ув'язнення та місцезнаходження»*

²⁸⁸ Стаття 33(2)(а) ДП I.

²⁸⁹ Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. Коментар 1958 р., стаття 43 - Нерепатрійовані особи VI. Процедура.

заінтересовані Сторони про будь-які подальші зміни у режимі таких заходів». Держави-покровительки також повинні бути поінформовані «про всі провадження, порушені окупаційною державою проти осіб, які перебувають під захистом, у зв'язку з обвинуваченнями, що передбачають позбавлення волі на строк від двох років або більше». ²⁹⁰ Місія також не отримала жодної інформації, яка б вказувала на те, що Російська Федерація дотримується цих зобов'язань щодо затриманих українських цивільних осіб.

Місія також хоче нагадати, що до цього часу сторонами МЗК між Російською Федерацією та Україною не було призначено держав-покровительок. Таким чином, виконання завдань згідно цих повноважень значною мірою бере на себе МКЧХ, підмінюючи собою відповідні інститути. ²⁹¹ Місія нагадує, що згідно зі статтями 76(7) та 143 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, позбавлені волі цивільні особи мають право на відвідування уповноваженими представниками держав-покровительок або МКЧХ. Реалізація цього права, очевидно, вимагає, щоб держави-покровительки або МКЧХ знали, де перебувають позбавлені волі цивільні особи (і знати про наявність таких цивільних осіб).

МКЧХ присутній по обидва боки лінії фронту і, відповідно до мандату організації, виступає нейтральним посередником між сторонами у справах жертв війни. ²⁹² Групи захисту МКЧХ співпрацюють з УНІБ та РНІБ, а МКЧХ також бере участь у візитах до затриманих. Однак місія припускає, що очевидна відсутність НІБ для цивільних осіб з російської сторони ускладнює це завдання для МКЧХ. Окрім НІБ, МКЧХ отримує інформацію від родичів затриманих (запит залежить від згоди сім'ї) або дані з відкритих джерел. З лютого 2022 року, до МКЧХ надійшло понад 31000 окремих справ, з яких близько 8000 були розкриті в тому сенсі, що було підтверджено, що особа або померла, або потрапила в полон. Таким чином, близько 23000 осіб все ще залишаються неврахованими. ²⁹³

5. ГАРАНТІЇ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Останньою гарантією, а точніше набором гарантій, є гарантії справедливого судового розгляду. Ці гарантії насамперед застосовуються, коли українським цивільним особам, позбавленим волі Російською Федерацією, загрожує кримінальне переслідування під час затримання. Проте найбільш фундаментальні гарантії застосовуються в усіх видах (судових, адміністративних чи інших) проваджень, включаючи ті, що стосуються *habeas corpus*. Вони охоплюють право на розгляд справи компетентним, неупередженим та незалежним (судовим чи адміністративним) органом, право на доступ до цього органу (що перетинається з правом оскаржувати законність затримання) та право на апеляцію (перетинається з правом на періодичний перегляд). Як зазначалося вище, Місія не отримала жодної інформації, яка б вказувала на те, що українські цивільні особи, яких Російська Федерація позбавила волі, зможуть оскаржити законність свого тримання під вартою (*habeas corpus*) або що протягом певного періоду буде проведено перегляд цієї (триваючої) законності. За відсутності таких процедур, гарантії справедливого судового розгляду, очевидно, не дотримуються Російською Федерацією.

6. СПЕЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ ВРАЗЛИВИХ ОСІБ ТА ОСІБ, ЯКІ КОРИСТУЮТЬСЯ ПРИВІЛЕЯМИ ТА ІМУНІТЕТАМИ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

²⁹⁰ Стаття 71(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

²⁹¹ Дивись статтю 5(3) ДП І.

²⁹² Стаття 136 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

²⁹³ Російсько-український міжнародний збройний конфлікт: 23000 людей вважаються зниклими безвісти, МКЧХ, 20 лютого 2024 року.

Усі особи, позбавлені волі під час збройного конфлікту, користуються правовими гарантіями, визначеними в попередніх підпунктах. Крім того, особи, що належать до вразливих груп, а також особи, які користуються привілеями та імунітетами згідно з міжнародним правом, користуються певними додатковими гарантіями. Хоча більшість із цих додаткових гарантій стосуються поводження з ними, а не тримання під вартою як такого, деякі з них мають значення і в цій сфері.

Як правило, Конвенція про права дитини вимагає, щоб при прийнятті всіх рішень, що стосуються дитини, включаючи будь-яку форму тримання під вартою, першочергово враховувалися найкращі інтереси дитини.²⁹⁴ Діти не повинні бути позбавлені волі, хіба що в крайньому випадку і на найкоротший відповідний період часу.²⁹⁵ У контексті кримінального правосуддя, Комітет з прав дитини вимагає подальших гарантій, включаючи розгляд справи дитини судом протягом 24 годин після арешту, уникнення попереднього ув'язнення, та особливо швидкого судового розгляду - стандарту, який також вимагається КПЛ ООН щодо дітей.²⁹⁶ Для осіб з інвалідністю стаття 14 КПП забороняє позбавлення волі за ознакою інвалідності.²⁹⁷ У контексті цієї доповіді нагадується, що Російська Федерація є державою-учасницею як КПД, так і КП.

Питання насильницького переміщення українських дітей на тимчасово окуповані території чи в Російську Федерацію було мандатом Московського механізму 2023 року, який опублікував окремий звіт про ці явища.²⁹⁸ У контексті цього звіту Місія нагадує, що позбавлення волі відбувається, коли особа не може залишити певне місце за власним бажанням, а це означає, що багато дітей, які були примусово вивезені на тимчасово окуповані території або в Російську Федерацію, можуть опинитися під вартою, особливо ті, які були поміщені в дитячі установи.

Місія також збирила інформацію та отримала свідчення про тримання дітей під вартою у спосіб, описаний вище щодо дорослих. Часто дітей затримували разом з батьками, в тому числі у випадках колективного затримання. Однак, схоже, що практика затримання дітей особливо застосовується до хлопчиків віком 14-17 років,²⁹⁹ начебто оскільки вони вважаються такими, що досягли віку придатності до військової служби, і становлять «загрозу» для російської влади. Такі випадки позбавлення волі відбуваються за тією ж схемою, що й щодо дорослих: органи, що затримують, не уточнюють причин затримання, жодних звинувачень не висувається, діти також можуть утримуватися без зв'язку із зовнішнім світом і навіть зникати. У доповіді УВКПЛ за 2023 рік також задокументовані особливо тривожні випадки, коли близько 90 дітей були затримані та використані російськими збройними силами як живий щит в Київській та Чернігівській областях у лютому та березні 2022 року.³⁰⁰ Це серйозні порушення статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статей 37 і 40 Конвенції про права дитини, а також статті 75 Конвенції про громадянські і політичні права. Крім того, Місія не отримала жодної інформації про те, що інтерновані дорослі цивільні особи мають можливість «просити, щоб їхні діти, які залишилися на волі без батьківського

²⁹⁴ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 62.

²⁹⁵ Стаття 37(b) Конвенції про права дитини. Див. також Документ ООН CRC/C/ЖК/24 (2019), *Загальний коментар No 24 щодо прав дітей у системі правосуддя щодо дітей, який у пункті 16 проголошує відхилення «кращим способом поводження з дітьми в більшості випадків»*, 18 вересня 2019 року; ЖК РПЛ No 35, *op. cit.*, п. 18.

²⁹⁶ Документ ООН CRC/C/ЖК/24 (2019), *Загальний коментар No 24 щодо прав дітей у системі правосуддя щодо дітей, який проголошує в пункті 16 відхилення «кращим способом поводження з дітьми в більшості випадків»*, 18 вересня 2019 року, п. 90; РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, параграфи 33, 38 і 59.

²⁹⁷ Стаття 14(1)(b) КПП. Див. також ГК РПЛ No 35, *op. cit.*, п. 19.

²⁹⁸ Звіт моніторингової місії III, *op. cit.*, п. 95-97.

²⁹⁹ Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 81-83.

³⁰⁰ Там само, п. 83.

підкування, були інтерновані разом з ними»,³⁰¹ що інформація про евакуйованих дітей буде передана Україні та ЦАР³⁰² або що дітям буде надано пріоритет при звільненні чи репатріації.³⁰³ Це додаткові гарантії в інтересах дітей, встановлені відповідно до МГП.

МГП також передбачає особливе ставлення до вагітних жінок і матерів з немовлятами або маленькими дітьми. Такі жінки, якщо їх заарештовують, затримують або інтернують з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, «мають право на те, щоб розгляду їхніх справ надавався найвищий пріоритет».³⁰⁴ Їм також надається пріоритет при звільненні або репатріації.³⁰⁵ Останній обов'язок поширюється також на дітей, поранених і хворих, а також на «інтернованих осіб, які були позбавлені волі протягом тривалого часу»,³⁰⁶ оскільки особи, що належать до цих груп, також вважаються вразливими. Місія не володіє жодною інформацією, яка б свідчила про те, що Російська Федерація враховує вразливість осіб, які належать до певних груп, при позбавленні волі українських цивільних осіб або прийнятті рішення про їх звільнення.

Окрім того, деякі особи користуються привілеями та імунітетами згідно з міжнародним правом. Це стосується дипломатичного персоналу, і осіб, які працюють у міжнародних організаціях. Проте у квітні 2022 року, чотирьох співробітників Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ, громадян України, було затримано у східних регіонах України, які на той час контролювалися так званими Донецькою та Луганською народними республіками. Двох інших співробітників СММ ОБСЄ затримали наприкінці квітня 2022 року.³⁰⁷ Станом на 31 березня 2024 року троє з них – Вадим Голда, Максим Петров та Дмитро Шабанов – залишаються позбавленими волі. У вересні 2022 року Петрова та Шабанова засудили до 13 років позбавлення волі за обвинуваченням у державній зраді, яка полягала у передачі секретної інформації спецслужбам США. Судовий процес проводився так званими Верховними судами так званої Луганської Народної Республіки, а увесь розгляд справи проходив у закритому судовому засіданні.³⁰⁸ Пану Голді також було пред'явлено звинувачення у вчиненні кримінального злочину, але, схоже, судовий розгляд все ще триває. Усі троє співробітників утримуються Російською Федерацією вже майже два роки. ОБСЄ та її держави-учасниці неодноразово закликали до їх звільнення, наголошуючи, що ці співробітники «все ще користуються своїм функціональним правовим захистом як співробітники ОБСЄ».³⁰⁹ Тривале тримання під вартою співробітників СММ ОБСЄ є несумісним із зобов'язаннями ОБСЄ, які має Росія.³¹⁰

7. ЗАБОРОНА КОЛЕКТИВНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

³⁰¹ Стаття 82(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

³⁰² Стаття 78(3) ДП І.

³⁰³ Стаття 132(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

³⁰⁴ Стаття 76(2) ДП І.

³⁰⁵ Стаття 132(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

³⁰⁶ Стаття 132(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

³⁰⁷ Стефані Ліхтенштейн, Доля співробітників ОБСЄ, затриманих на контрольованих сепаратистами територіях на сході України, висить на волосині, *Монітор з питань безпеки та прав людини*, 27 травня 2022 року.

³⁰⁸ Стефані Ліхтенштейн, українська співробітниця ОБСЄ, засуджена так званим російсько-сепаратистським судом, *Politico*, 20 вересня 2022 року.

³⁰⁹ Делегація ЄС при міжнародних організаціях у Відні, затримання Росією посадових осіб ОБСЄ в рамках її агресивної війни проти України, *Постійна рада ОБСЄ No1442, Відень*, 21 вересня 2023 року. Дивіться також «Виконувач обов'язків голови місії СММ ОБСЄ спростовує заяви та засуджує переслідування членів національної місії, вимагає негайного та безумовного звільнення позбавлених волі», *ОБСЄ*, 25 липня 2022 року.

³¹⁰ Див. : *НБСЄ і Нова Європа – наша безпека неподільна*, Рішення засідання Римської ради, Рим, 1993, п. 11.

Крім того, Місія нагадує, що підстави для позбавлення волі мають оцінюватися на індивідуальній основі. За аксіомою, міжнародне право забороняє затримання груп осіб без розгляду справи кожного затриманого окремо. Натомість, Місія збрала інформацію та отримала свідчення про те, що російська влада регулярно вдається до таких позбавлень волі, які застосовуються до колективів цивільних осіб. Одним із найгучніших випадків, який отримав широкий розголос, є тримання близько 360 мешканців села Ягідне на Чернігівщині у березні 2022 року у підвалі місцевої школи близько місяця.³¹¹

УВКПЛ також повідомляє про випадок у Гостомелі (Київська область), коли російські збройні сили затримали 38 осіб, у тому числі 16 дітей, разом у підвалі багатоповерхового житлового будинку на вулиці Проскурівській, 13, і тримали там осіб у лютому-березні 2022 року.³¹² Це приклади *prima facie* порушень, зокрема, статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що прирівнюється до колективного свавільного позбавлення свободи.

8. ЗАБОРОНА ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ БЕЗ ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ, ТА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗНИКНЕНЬ

Насамкінець Місія нагадує, що збереження в таємниці всієї інформації про затриманих цивільних осіб і повне позбавлення їх будь-якого зв'язку із зовнішнім світом прирівнюється до позбавлення волі без зв'язку із зовнішнім світом, що заборонено міжнародним правом.³¹³ Це також може становити насильницьке зникнення, яке полягає в «арешті, затриманні, викраденні або будь-якій іншій формі позбавлення волі агентами держави або особами чи групами осіб, які діють з дозволу, підтримки чи мовчазної згоди держави, з подальшою відмовою визнати позбавлення волі або шляхом приховування долі чи місцезнаходження зниклої особи, які ставлять таку особу поза захистом закону».³¹⁴ Насильницькі зникнення також заборонені міжнародним правом, як через спеціальний документ, Міжнародний пакт про захист всіх осіб від насильницьких зникнень (МПЗНЗ), до якого, однак, Російська Федерація не є державою-учасницею, так і через поєднання різних прав людини, порушених цією практикою.

У МПЗНЗ 2006 року чітко зазначено, що «ніхто не може бути підданий насильницькому зникненню» (пункт 1) і що «жодні виняткові обставини, як-от стан війни або загроза війни, внутрішньополітична нестабільність чи будь-яка інша надзвичайна ситуація в суспільстві, не можуть бути використані як виправдання насильницького зникнення» (п. 2). Для держав, які не є учасницями МПЗНЗ, таких як Російська Федерація, заборона насильницьких зникнень впливає з поєднання кількох прав людини, особливо права на життя, права на свободу та особисту недоторканність, заборони свавільних затримань і катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. У 1980 році, Комісія ООН з прав людини створила Робочу групу з питань насильницьких або недобровільних зникнень (РГННЗ),³¹⁵ мандат якої з тих пір регулярно поновлюється.³¹⁶ Беручи до уваги, що мандат РГННЗ, як і у всіх інших спеціальних процедур Ради з прав людини, походить від Статуту ООН, РГННЗ може

³¹¹Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 76. Див. також «Важке становище цивільного населення в Україні», Прес-реліз УВКПЛ, 10 травня 2022 року; Українські селяни загинули після кількох тижнів ув'язнення у шкільному підвалі, *Reuters*, 8 квітня 2022 р.; У Ягідному, Україна, пошарпана школа зберігає спогади про травму, *New York Times*, 19 листопада 2022 р.; Війна в Україні: трагедія Ягідного, села, яке опинилося в пастці невдалого наступу Росії на Київ, *Le Monde*, 17 лютого 2023 року.

³¹²Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 74.

³¹³ Дивись Висновки РГСЗ No. А/РПЛ/РГСЗ/2020/36; А/РПЛ/РГСЗ/2018/44; та А/РПЛ/РГСЗ/2018/35. Див. також ЄСПЛ, *Аксої проти Туреччини*, заява No 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року, пункти 82 і 84.

³¹⁴ Стаття 2 МПЗНЗ.

³¹⁵ Резолюція 20 (XXXVI) Комісії з прав людини, 29 лютого 1980 року.

³¹⁶ Останнє оновлення відбулося у 2020 році, повідомляє UN Doc. А/РПЛ/RES/45/3, *Насильницькі або недобровільні зникнення*, 8 жовтня 2020 року.

здійснювати юрисдикцію над усіма державами-членами ООН, включаючи Російську Федерацію, незалежно від обсягу її договірних зобов'язань. РГННЗ використовує визначення насильницьких зникнень, закріплене в МПЗНЗ. Крім того, насильницьке зникнення також є формою свавільного затримання за обтяжуючих обставин відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.³¹⁷

Свідчення, зібрані Місією, а також свідчення, зібрані міжнародними організаціями та представниками громадянського суспільства, свідчать про те, що Російська Федерація послідовно та умисно вдається до таких затримань без зв'язку із зовнішнім світом щодо українських цивільних осіб. У загальному повідомленні РГННЗ щодо Російської Федерації, у 2022 році зафіксовано 293 випадки насильницьких зникнень, у тому числі цивільних осіб, із зазначенням, що *«найбільша кількість випадків зафіксована в Київській, Херсонській та Запорізькій областях. Деякі з насильницьких зникнень, ймовірно, були здійснені співробітниками російських спецслужб, оскільки свідки зазначили про специфічну манеру спілкування, уніформу, відмінну від уніформи регулярних російських військових, а також використання спеціального обладнання»*.³¹⁸

УВКПЛ виявило системну модель, за якою російські збройні сили та окупаційна влада відмовлялися або взагалі визнавати сам факт затримання, або розкривати інформацію про долю та місцезнаходження затриманих родичам, адвокатам та іншим зацікавленим особам протягом тривалого періоду часу.³¹⁹ Зібрана інформація та свідчення, отримані Місією, підтверджують це.³²⁰ У багатьох випадках органи, які здійснювали затримання, не повідомляли місця, куди буде доставлено затриману особу, часто кажучи, що людину відпустять через кілька днів.³²¹ Коли цього не ставалося, і члени родини починали розшукувати своїх родичів, влада заперечувала їх тримання під вартою, навіть незважаючи на те, що родина отримувала підтвердження того, що їх родичі перебувають під вартою, від інших джерел, таких як інші особи, що були звільнені.³²²

Родини також не отримували жодних повідомлень про те, що їхніх родичів перевезли в інше місце, навіть на територію Росії.³²³ Коли родини зверталися до російської влади, вони не отримували відповіді взагалі, або їм повідомляли, як правило, через кілька місяців, про те, що особу тримають в неволі без розголошення точного місцезнаходження або навіть загального зазначення регіону.³²⁴ Однак Місія також отримала багато свідчень про те, що особи не отримували жодної інформації про членів своїх родин, яких востаннє бачили, коли їх забирали представники російської влади, місяці,³²⁵ або навіть роки тому.³²⁶ Нагадуючи про абсолютну заборону тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом та насильницьких зникнень відповідно до МГП та МППЛ, Місія доходить висновку, що Російська Федерація порушила ці заборони.

В. ВИСНОВКИ

³¹⁷ РПЛ ЖК No 35, *op. cit.*, п. 17. Дивіться також Висновки РГСЗ No 77/2020, 38/2021 та 25/2022.

³¹⁸ РГННЗ, *Загальне звинувачення: Російська Федерація*, 127-а сесія (9-13 травня 2022 року), п. 1.

³¹⁹ Звіт УВКПЛ *про затримання* за 2023 рік, *op. cit.*, п. 68. Див. також *Проміжний звіт БДПЛ III*, *op. cit.*, п. 45. Свідчення 21, 22, 35 і 43 (у матеріалах авторів).

³²⁰ КримSOS, *Насильницькі зникнення в Криму під час російської окупації у 2014-2020, 2021 роках*; Крим SOS, *Насильницькі зникнення на Херсонщині в умовах російської окупації: жертви, викрадачі та конкретні закономірності (22.02 – 23.02), 2023*. Насильницькі зникнення в Криму під час російської окупації у 2014-2020 роках

³²¹ Свідчення 21, 24, 26, 27, 40, 41, 42 та 43 (у справі авторів). Звіт УВКПЛ *про затримання* за 2023 рік, *op. cit.*, п. 70; *Проміжний звіт БДПЛ IV*, *op. cit.*, параграф 47.

³²² Свідчення 21 і 22 (у матеріалах авторів). Звіт УВКПЛ *про затримання* за 2023 рік, *op. cit.*, п. 70; *Проміжний звіт БДПЛ IV*, *op. cit.*, параграф 49.

³²³ Свідчення 18, 21 і 22 (у справі авторів). Звіт УВКПЛ *про затримання* за 2023 рік, *op. cit.*, п. 70-71.

³²⁴ Свідчення 18 і 21 (у матеріалах авторів); Звіт УВКПЛ *про затримання* за 2023 рік, *op. cit.*, п. 71.

³²⁵ Свідчення 18, 21, 22 і 43 (у матеріалах авторів).

³²⁶ Свідчення 18, 21, 23 (у матеріалах авторів); Центр громадянських свобод, *Голос в'язня*, 2023.

Місія нагадує, що МГП та МППЛ встановлюють правові підстави, які дозволяють сторонам конфлікту позбавляти свободи цивільних осіб, які відносяться до іншої сторони конфлікту. Деякі цивільні особи, а саме цивільні особи, які супроводжують збройні сили з їх офіційного дозволу, фактично не будучи їх членами (цивільні члени екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, підрядники з постачання тощо), а також члени торгового флоту та екіпажі цивільних повітряних суден Сторін конфлікту можуть бути затримані разом із членами збройних сил Сторони конфлікту, і вони мають право на статус військовополоненого відповідно до ЖК III. Усі інші цивільні особи вважаються особами, які перебувають під захистом відповідно до ЖК IV та ДП I. Такі цивільні особи можуть бути інтерновані лише у виняткових ситуаціях, *«якщо безпека держави, що позбавляє волі, робить це абсолютно необхідним»* (ч. 1 ст. 42 ЖК IV – цивільне населення на території ворога) або *«якщо держава-окупант вважає це за необхідне з імперативних міркувань безпеки»* (ч. 1 ст. 78 ЖК IV – цивільні особи на окупованій території).

Місія встановила, що велика кількість цивільного населення України була позбавлена волі Російською Федерацією. Незважаючи на те, що в більшості випадків затриманим особам офіційно не повідомлялося про підстави для затримання, найбільш поширені причини, як видається, пов'язані з: (а) підозрою у підтримці Збройних сил України та/або приналежності до Збройних сил; (б) підозрою у підтримці України та/або запереченні російської «спеціальної військової операції»; (в) потенційною причетністю до або підтримкою міжнародного тероризму та/або екстремізму; г) метою примусу до колабораціонізму; г) метою залякування населення тимчасово окупованих територій.

Місія дійшла висновку, що причини (б), (г) та (г) ніколи не можуть бути законними підставами для позбавлення волі, а отже – усі випадки позбавлення волі, які ґрунтуються виключно на одній із цих причин, є незаконним та свавільним позбавленням волі українських цивільних осіб. Деякі з цих випадків також можуть становити порушення інших норм міжнародного права, таких як заборона захоплення заручників або заборона *«актів або погроз насильством, основною метою яких є поширення терору серед цивільного населення»*.³²⁷ Причини (а) і (в) можуть становити законні підстави для позбавлення волі, однак це можливо лише в тому випадку і в тій мірі, в якій це відповідає суворим умовам інтернування цивільних осіб, зазначеним в статтях 43(1) і 78(1) ЖК IV і підтвердженим документами МППЛ (статті 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, стаття 5 ЄКПЛ і стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), за якими таке інтернування є винятковим і тимчасовим, і не ґрунтується на інших, прихованих цілях, таких як переслідування чи репресії. Місія дійшла висновку, що ці вимоги явно не були виконані Російською Федерацією, а тому всі випадки позбавлення волі цивільних громадян України, які підпадають під ці категорії, також є незаконними та свавільними.

Окрім того, Місія нагадує, що для того, щоб бути законним і несвавільним, будь-який випадок позбавлення волі повинен також відбуватися із дотриманням процесуальних гарантій. Ці гарантії впливають як з МГП, так і з МППЛ і включають: а) обов'язок інформувати осіб, позбавлених волі, про причини затримання, б) обов'язок надавати особам, позбавленим волі, можливість оскаржити законність затримання; в) наявність періодичних переглядів підстав позбавлення волі, г) інформаційні зобов'язання; г) гарантії справедливого судового розгляду; д) заборона колективного позбавлення волі; е) заборона позбавлення волі без зв'язку із зовнішнім світом та насильницьких зникнень. Особливі гарантії також повинні бути надані особам, які належать до вразливих груп, або особам, які користуються привілеями та імунітетами згідно з міжнародним правом.

³²⁷ Стаття 51(2) ДП I.

Місія дійшла висновку, що українським цивільним особам, яких Російська Федерація позбавила волі, послідовно відмовляють у всіх цих гарантіях. Свідчення, зібрані Місією, а також звіти різних міжнародних організацій та представників громадянського суспільства чітко свідчать про те, що абсолютна більшість затриманих цивільних осіб ніколи не була поінформована про конкретні, індивідуальні підстави для їх затримання. Ці цивільні особи не мають можливості оскаржити законність свого затримання ані на початковому етапі, ані в будь-який подальший момент перебігу його (часто дуже довгого) терміну, і, як видається, не було жодного періодичного, регулярного перегляду законності цього позбавлення волі, здійснюваного російською владою. Російська влада також послідовно не виконує інформаційні зобов'язання, що випливають з ЖК IV та ДП I. Ніщо не вказує на те, що мандат РНБ поширюватиметься на цивільних затриманих і що регулярний канал зв'язку щодо цивільних затриманих буде запроваджено або безпосередньо між сторонами конфлікту, або через третього суб'єкта (держави-покровительки, МКЧХ, ЦАР тощо). Російська Федерація також, схоже, не надає особливих гарантій особам, які належать до вразливих груп, таких як діти, особи з інвалідністю або вагітні жінки, а також особам, які користуються привілеями та імунітетами згідно з міжнародним правом. Вона зневажає особливий статус трьох співробітників СММ ОБСЄ, утримуючи їх під вартою вже майже два роки.

Місія дійшла висновку, що, позбавивши велику кількість громадян України свободи за відсутності законних підстав, та не надавши їм основних правових гарантій, Російська Федерація порушила численні положення МГПП та МППЛ, зокрема статті 43 та 78 ЖК IV, статтю 75 ДП I, статті 9 та 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статтю 5 ЄКПЛ та статтю 5 КППЛ. Ці позбавлення волі є свавільними як за МГП, так і за МППЛ. У багатьох випадках, про які Місія отримала свідчення, вони можуть становити, і в багатьох випадках дійсно становлять собою, акти позбавлення волі без зв'язку із зовнішнім світом та насильницького зникнення, які категорично заборонені МГП та МППЛ.

Місія також дійшла висновку, що існують обґрунтовані підстави вважати, що воєнний злочин *«незаконного позбавлення волі»*,³²⁸ а також злочин проти людяності, який полягає у *«позбавленні волі або іншому тяжкому позбавленні фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права»*,³²⁹ були вчинені особами, причетними до свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб, у тому числі військовослужбовцями збройних сил Російської Федерації або представниками окупаційної влади.

Воєнний злочин незаконного позбавлення волі відбувається, коли в контексті МЗК злочинець обмежує волю або продовжує тримати в неволі одну або більше осіб, захищених однією або декількома ЖК, усвідомлюючи контекст і захищений статус цих осіб. Міжнародний трибунал чітко зазначив, що цей воєнний злочин вчиняється як у випадку *«примусового позбавлення волі цивільної особи, коли безпека держави, яка позбавляє волі, не робить це абсолютно необхідним»*, так і тоді, коли *«сторона, яка позбавляє волі, не поважає основні процесуальні права затриманих осіб і не створює відповідного суду чи адміністративної колегії»*.³³⁰ Як встановила Місія в цьому розділі, свавільне позбавлення Російською Федерацією свободи цивільного населення України поєднало в собі обидві ці форми злочину.

³²⁸ Стаття 147 ЖК IV та стаття 8(2)(а)(vii) Римського статуту МКС.

³²⁹ Стаття 7(1)(е) Римського статуту МКС.

³³⁰ Міжнародний трибунал у справі *«Прокурор проти Делаліча та ін.» (Čelebići)*, Справа IT-96-21-A, рішення апеляційної інстанції від 20 лютого 2001 року, п. 320: Див. також Міжнародний трибунал у справі *«Прокурор проти Кордича і Черкеза» (Prosecutor v. Kordić & Čerkez)*, справа IT-95-14/2-A, рішення апеляційної інстанції від 17 грудня 2004 року, п. 73.

Злочин проти людяності, пов'язаний з позбавленням волі або іншим тяжким позбавленням фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права, має місце, коли злочинець ув'язнив або іншим чином критично позбавив одну або більше осіб фізичної свободи, тяжкість цього діяння була такою, що вона порушувала собою основоположні норми міжнародного права, і злочинець усвідомлював фактичні обставини, що визначають тяжкість діяння. Крім того, таке діяння повинне бути вчинене в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, і з усвідомленням такого нападу. Як встановила Місія в цьому розділі, практика свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб носила масовий характер і мала ознаки систематичної, послідовної, умисної поведінки, спрямованої саме на цивільне населення України. Це приводить Місію до висновку, що контекстуальний елемент злочину проти людяності присутній, і що принаймні окремі випадки свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності.

VI. ПОВОДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКИМИ ЦИВІЛЬНИМИ ОСОБАМИ, ЯКИХ ПОЗБАВИЛА ВОЛІ РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Хоча вивчення питання поведження з українськими цивільними особами, затриманими Росією, не є першочерговим завданням мандату нинішньої Місії, неможливо дослідити ці явища, не з'ясувавши також поведження, якого зазнали і, найімовірніше, продовжують зазнавати такі цивільні особи. Крім того, слід підкреслити, що в деяких випадках поведження після затримання може вплинути на статус цього затримання за міжнародним правом прав людини, та сприяти його кваліфікації як свавільного.

Так само, як і у випадку з підставами та гарантіями тримання під вартою, поведження під час тримання під вартою регулюється одночасно МГП та МППЛ. Знову ж таки, МГП діє як *lex specialis* у деяких сферах (наприклад, воно містить дуже детальний правовий режим поведження з військовополоненими), але МППЛ є більш детальним і конкретним в інших сферах (наприклад, щодо гарантій справедливого судового розгляду). Для цивільних осіб, позбавлених волі в умовах збройного конфлікту, особливе значення мають розділи III і IV частини III ЖК IV. Деякі правила, закріплені в цих розділах, зараз вважаються звичаєвими і закріплені в Дослідженні МКЧХ про звичаєве міжнародне гуманітарне право (особливо Правила 118-128). У МППЛ, окрім загальних документів (МППП, ЄКПЛ та КПЛ), особливої актуальності набувають спеціальні документи, спрямовані на заборону катувань (КПК та *Європейська конвенція про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню* – ЄКПК) та захисту особливих категорій осіб (КПД, КПІ). Як зазначалося вище, Російська Федерація не відступила від будь-яких гарантій, що визначені документами МППЛ, і, таким чином, вони залишаються застосовними в повному обсязі. МГП та МППЛ передбачають досить всеосяжний правовий режим, що застосовується до поведження з цивільними особами, затриманими в умовах збройного конфлікту. Основними елементами цього режиму є: а) принцип гуманного поведження з людиною і заборона катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, покарання; б) гарантії справедливого судового розгляду; в) деякі інші гарантії, що застосовуються до затриманих цивільних осіб загалом або до окремих груп таких цивільних осіб.

А. ГУМАННЕ ПОВОДЖЕННЯ ТА ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ ТА ІНШИХ ЖОРСТОКИХ, НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ І ПОКАРАННЯ

Обов'язок держави поводитися з усіма, кого вона позбавила волі, «з гуманністю та повагою до гідності, властивої людській особі», закріплений у статті 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка застосовується до всіх форм і місць тримання під вартою, включаючи приватні.³³¹ Крім того, у першому принципі Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються будь-якій формі затримання або позбавлення волі зазначається, що «з особами, до яких застосовано будь-яку форму затримання або позбавлення волі, поводяться гуманно і з повагою до гідності, властивої людській особі».³³² Це позитивний обов'язок, що накладається на осіб, які в силу свого статусу осіб, позбавлених волі, перебувають у ситуації особливої вразливості. Незважаючи на те, що це зобов'язання не зазначене у статті 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, на сьогодні воно розглядається як таке, що не підлягає відступу.³³³

МГП також передбачає гарантію гуманного поводження. Стаття 27 ЖК IV передбачає, що з особами, які перебувають під захистом, слід поводитися гуманно «завжди». Це, на більш загальному рівні, підтверджується статтею 75(1) ДП I та Спільною статтею 3 для ЖК. Це правило вважається звичаєвим за своєю природою.³³⁴ Стаття 37 ЖК IV наголошує на обов'язковості гуманного поводження щодо «осіб, які перебувають під захистом, які перебувають під вартою в очікуванні суду або відбувають покарання, пов'язане з позбавленням волі». Однак немає жодних сумнівів у тому, що цей обов'язок, як частина основоположних гарантій МГП, поширюється на всіх затриманих осіб, незалежно від контексту та правових підстав для їх затримання.

Вимога гуманного ставлення є загальним поняттям, яке потребує подальшого уточнення. Зазвичай це робиться в негативному ключі, шляхом виявлення певних вчинків, які явно суперечать вимозі гуманного ставлення. Позасудові вбивства, катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження чи покарання, безумовно, є такими діями, так само як і різні форми сексуального насильства, включаючи зґвалтування. Спостерігачі отримали численні свідчення, які свідчать про те, що такі дії під час позбавлення волі українських цивільних осіб як на початковому етапі, так і під час тривалого позбавлення волі, носили масовий характер. У зв'язку з поширеним характером катувань та сексуального насильства, а також у зв'язку з тяжкістю цих порушень МГП та МППЛ, в цьому розділі їм приділено окрему увагу.

1. ПОЗАСУДОВІ ВБИВСТВА

Позасудові вбивства (також позасудові страти або свавільні вбивства) – це умисні вбивства осіб поза будь-якими правовими рамками. Такі дії порушують право на життя, закріплене у статті 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 2 ЄКПЛ та статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на життя вважається однією з імперативних норм МППЛ. Позасудові вбивства є одним із найсерйозніших порушень цієї норми. Серйозність порушення ще більше посилюється, якщо не відбувається його ефективного розслідування, або якщо акти позасудових вбивств офіційно виправдовуються і винагороджуються. Місія нагадує, що позасудові вбивства можуть бути приписані державі як тоді, коли є докази того, що особи були незаконно позбавлені життя агентами цієї держави, або за потурання чи мовчазної згоди таких агентів, так і тоді, коли державні органи не вжили розумних доступних їм заходів

³³¹ РПЛ, Загальний коментар No 21: Стаття 10 (Гуманне поводження з особами, позбавленими волі), 10 квітня 1992 року, п. 2.

³³²Звід принципів ООН 1988 р., *op. cit.*

³³³ UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, Загальний коментар No 29: Надзвичайний стан (стаття 4), 31 серпня 2001 року, параграф 13 (а).

³³⁴ Дивись правило 87 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

для захисту права осіб на життя.³³⁵ У 1982 році Економічна і соціальна рада ООН утворила мандат Спеціального доповідача з питань позасудових або свавільних страт,³³⁶ який з тих пір регулярно поновлюється. Позасудові вбивства також можуть становити собою воєнні злочини або злочини проти людяності.³³⁷

Навесні 2022 року у звіті, оприлюдненому Московським механізмом II, було зроблено висновок про наявність достатніх підстав вважати, що російською владою скоєно певну кількість позасудових убивств, у тому числі щодо цивільного населення України.³³⁸ У ньому висвітлено події, що відбулися в Бучі навесні 2022 року, де після звільнення цього району українською армією було виявлено понад 400 тіл. Є свідчення та докази, які доводять, що велика кількість цих осіб була вбита після затримання російською владою, часто після неодноразових катувань та жорстокого поводження. Під час візиту до Бучі спостерігачам повідомили, що станом на березень 2024 року майже 50 жителів міста, щодо багатьох з яких є докази того, що вони були затримані російською владою, досі вважаються зниклими безвісти, і є підозра, що деякі з майже 80 невідомих тіл можуть належати їм. Місія нагадує, що інцидент у Бучі ніколи не розслідувався Російською Федерацією. Власне, після того, як події в Бучі вже стали загальновідомими, президент Росії Володимир Путін відзначив підрозділ, який діяв у Бучі, за «високий героїзм і мужність» і присвоїв йому звання гвардійського за захист суверенітету Росії.³³⁹

Ще один сумнозвісний випадок позасудового вбивства затриманого цивільного – справа Решата Аметова, кримського татарина з Сімферопольської області. Пан Аметов був заарештований невідомими чоловіками в куртках військового зразка під час акції протесту 3 березня 2014 року в Сімферополі. За даними мобільних операторів, одразу після арешту його привезли до офісу "Російської Єдності" у Сімферополі. Через 13 днів його тіло зі слідами насильницької смерті знайшли за межами міста Білогірськ. Інцидент не був належним чином розслідуваний російською окупаційною владою в Криму. Інші випадки позасудових вбивств були задокументовані міжнародними організаціями та представниками громадянського суспільства з 2014 року.³⁴⁰ Звіти свідчать про те, що такі випадки часто трапляються в контексті свавільного позбавлення волі. Місія дійшла висновку, що позасудові вбивства українських цивільних осіб, затриманих російською владою, а також нездатність належним чином розслідувати заяви про такі вбивства є серйозним порушенням МППЛ та МГП і можуть становити воєнний злочин та злочин проти людяності.

2. КАТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ, НЕЛЮДСЬКЕ ТА ТАКЕ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ АБО ПОКАРАННЯ В МГП ТА МППЛ

Заборона катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, закріплена у статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права,³⁴¹ статті 3 ЄКПЛ, статті 3 Конвенції СНД про захист прав людини та основоположних свобод, Спільній Статті 3 Женевських конвенцій, статті 32 Женевських конвенцій, статті 75(2) ДП I, в КПК та ЄКПК. Вона має звичайний

³³⁵ ЄСПЛ, «Махмут Кая проти Туреччини» (*Mahmut Kaya v. Turkey*), заява No 22535/93, від 28 березня 2000 року, пункти 87 та 101.

³³⁶ Резолюція Економічної і Соціальної Ради 1982/35, *Сумарні або довільні страти*, 7 травня 1982 року

³³⁷ Статті 7(1)(а) та 8(2)(а)(і) Римського статуту МКС.

³³⁸ Звіт ММ II, *op. cit.*, pp. 61-63.

³³⁹ Ханна Річі, Маша Ангелова, Роб Пічета, Путін присвоїла почесне звання російській бригаді, звинуваченій у воєнних злочинах, у Бучі, *CNN*, 19 квітня 2022 року.

³⁴⁰ Amnesty International, *Позасудові вбивства під час конфлікту на сході України*, 2014; УВКПЛ, *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 лютого – 31 липня 2022 року)*, 27 вересня 2022 року, параграфи 35-39; УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (1 лютого – 31 липня 2023 року)*, 5 жовтня 2023 року, п. 50.

³⁴¹ РПЛ, *Загальний коментар No 20: Стаття 7 (Заборона катувань або іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання)*, 10 березня 1992 року, п. 2.

характер і входить до числа небагатьох загальноновизнаних імперативних норм міжнародного права.³⁴² Це одне з небагатьох абсолютних прав, від якого не можна відступати навіть в умовах збройного конфлікту.³⁴³ Вона поширюється на всіх осіб у будь-який час, у тому числі на всіх осіб, позбавлених волі. Вона має широку сферу застосування і значення. Як постановив КПЛ ООН, «особи, позбавлені волі, не тільки не можуть піддаватися поводженню, яке суперечить статті 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, /.../, а також не можуть зазнавати будь-яких труднощів або обмежень, крім тих, що виникають внаслідок позбавлення волі; повага до гідності таких осіб має бути гарантована на тих самих умовах, що й щодо гідності вільних осіб».³⁴⁴

Катування визначається як «будь-яке діяння, за допомогою якого сильний біль або страждання, фізичні чи душевні, умисно заподіюються особі з такою метою, як отримання від неї або третьої особи інформації або зізнання, покарання її за вчинення нею або третьою особою діяння, у вчиненні якого вона або третя особа підозрюється, або залякування чи примусу її чи третьої особи, або з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіяні державною посадовою особою чи іншою особою, яка діє в офіційній якості, або за її підбурюванням, або за її згодою чи мовчазною згодою».³⁴⁵ Як уточнив КПЛ ООН, заборона катувань «стосується не лише дій, які завдають фізичного болю, а й дій, які завдають душевних страждань потерпілому».³⁴⁶ Хоча ані КПК, ані МПГПП не містять визначення поняття «інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження чи покарання», очевидно, що катування є обтяжливою та умисною формою жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.³⁴⁷

Хоча кожен випадок має бути розслідуваний та оцінений індивідуально, зібрана інформація, а також свідчення, отримані Місією, чітко свідчать про широкомасштабне та систематичне застосування російською владою катувань до затриманих українських цивільних осіб. Цю точку зору поділяють й інші міжнародні мандати, зокрема УВКПЛ³⁴⁸ та БДПЛ.³⁴⁹ НМКРПУ також нещодавно дійшла висновку, що застосування катувань до затриманих українців, у тому числі цивільних, є широкомасштабним і систематичним.³⁵⁰ Спеціальний доповідач ООН за підсумками візиту до України у 2023 році не лише дійшла висновку, що практика катувань російською владою щодо українських утримуваних осіб, у тому числі цивільних, є широко поширеною та

³⁴² Документ ООН САТ/С/ЖК/2, *Загальний коментар No 2. Імплементція статті 2 державами-учасницями*, 24 січня 2008 року, пункт 1. Див. також Міжнародний трибунал (ІСТУ), *Прокурор проти Фурундзії*, справа IT-95-17/1-Т, Судова палата, 10 грудня 1998 року, п. 153-157.

³⁴³ Дивись статті 1 та 2 (2) КПТ, статті 4(2) та 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 3 та 15(2) ЄКПЛ.

³⁴⁴ РПЛ, *Загальний коментар No 21: Стаття 10 (Гуманне поводження з особами, позбавленими волі)*, 10 квітня 1992 року, п. 3.

³⁴⁵ Стаття 1 КПТ.

³⁴⁶ РПЛ, *Загальний коментар No 20: Стаття 7 (Заборона катувань або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання)*, 10 березня 1992 року, п. 5.

³⁴⁷ Манфред Новак, Елізабет Макартур, *Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти катувань. Коментар*, Видавництво Оксфордського університету, 2008, с. 539. Див. також С. Джозеф, М. Кастан, *Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Кейси, матеріали та коментарі*. 3-тє видання, Видавництво Оксфордського університету, 2013, с. 234.

³⁴⁸ Доповідь УВКПЛ про права людини за 2024 рік, *ор. cit.*, параграф 40; Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *ор. cit.*, п. 88.

³⁴⁹ Проміжний звіт БДПЛ IV, *ор. cit.*, п. 9; Проміжний звіт БДПЛ III, *ор. cit.*, параграф 6.

³⁵⁰ Звіт НМКРПУ 2024, *ор. cit.*, параграф 79; Доповідь конференції НМКРПУ, *ор. cit.*, параграф 534.

системною,³⁵¹ а й навіть заявила, що «збройна агресія Росії стає синонімом катувань та іншої нелюдської жорстокості».³⁵²

Катування може носити характер не лише заподіяння сильного фізичного та морального болю та страждань під час затримання та після нього, а може також бути спричинене найжахливішими умовами тримання під вартою, позбавленням їжі, води та санітарних умов, триманням осіб без зв'язку із зовнішнім світом, а в багатьох випадках і насильницькими зникненнями. У наступних розділах ми розглянемо кожне з цих явищ більш детально.

3. Поводження в момент затримання

У контексті позбавлення волі позитивний обов'язок гуманного поведіння, а також абсолютна заборона катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння чи покарання, починається з моменту затримання. Це означає, що спосіб, у який особа тримається під вартою, а також те, як з нею поводяться під час тримання під вартою, повинні відповідати абсолютній забороні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння чи покарання.

Зібрана інформація, а також свідчення, отримані Місією, свідчать про надмірне застосування насильства та жорстокого залякування під час затримання українських цивільних осіб.³⁵³ Це проявилось в затриманнях, що здійснюються непропорційно великою кількістю уповноважених осіб, зазвичай і закритими балаклавами обличчями, які вламуються до помешкання або змушують людину сісти в транспортний засіб на вулиці.³⁵⁴ Зазвичай це супроводжувалося криками, залякуванням людини,³⁵⁵ ударами кулаками, ногами та викручуванням рук.³⁵⁶

На затриману особу часто вдягали наручники, капюшон, вдягали на голову мішок або натягували на очі вовняну шапку, але іноді також використовували поліетиленовий пакет: *«Наступного разу вони прибули 3 жовтня [2022 року]. «Поліцейських» супроводжували російські військові. ... Росіяни вдягли на мене наручники, натягнули на очі шапку та обмотали скотчем. Зверху одягли ще один мішок. Мої руки в наручниках були відведені назад і я був обмотаний клейкою стрічкою від ліктя до плечей. /.../ Це було схоже на викрадення. Мене посадили в машину і везли досить довго. Вони привезли мене в якесь село, відвели в кімнату, яка нагадувала КПЗ. У цій кімнаті на стінах і на підлозі були сліди крові»*.³⁵⁷

4. Поводження під час початкової фази тримання під вартою

³⁵¹ Документ ООН A/РПЛ/55/52/Add.1, *Візит в Україну. Доповідь Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання, Еліс Джилл Едвардс*, 15 лютого 2024 року, п. 50.

³⁵² Спеціальний доповідач ООН з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання, *війни Росії в Україні як синоніма тортур, прес-реліз*, 10 вересня 2023 року.

³⁵³ Свідчення 21, 23, 24 і 41 (у справі авторів).

³⁵⁴ Свідчення 21 і 41 (у матеріалах авторів). Дивіться також ZMINA, *Катування та жорстоке поведіння з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією*, 2023.

³⁵⁵ Свідчення 23, 24, 41 та 42 (у справі авторів).

³⁵⁶ Свідчення 24, 26 і 27 (у справі авторів). Дивіться також Amnesty International. *Як тюремний конвой? Незаконне переміщення та знущання Росії над цивільними особами в Україні під час «фільтрації»*, 2022, с. 21.

³⁵⁷ Свідчення потерпілого, зафіксовані у книзі В. Човганя, М. Романова, В. Мельничука, *«Дев'ять кіл пекла»: місяця невольності в Україні під російською окупацією. Березень 2022 – грудень 2022*, Гідність, Копенгаген, 2024, с. 24-25. Див. також *Проміжний звіт БДПЛ IV, op. cit.*, п. 60; Свідчення 40 і 42 (у матеріалах авторів).

Зібрана інформація та свідчення, отримані Місією, також вказують на те, що надзвичайно жорстоке поводження із затриманими українськими цивільними особами домінувало у переважній більшості випадків на етапі тримання під вартою одразу після затримання. Потерпілі та їхні сім'ї свідчили про нескінченні приниження, крики та залякування, удари ³⁵⁸ кулаками, ногами та побиття, включаючи побиття різними предметами,³⁵⁹ застосування електричного струму,³⁶⁰ відрізання пальців,³⁶¹ сексуальне насильство та зґвалтування³⁶² та подальшу відмову в медичній допомозі, при цьому потерпілу особу зазвичай залишали в холодній темній камері.³⁶³ НМКРПУ заявляє, що *«під час затримання застосовувалися катування з метою отримання інформації про українські збройні сили та осіб, які з ними співпрацюють. Злочинці застосовували методи катувань, які Комісія описувала у своїх попередніх звітах, включаючи побиття за допомогою різних інструментів та застосування електрошокерів і так званого «тапіка»»*.³⁶⁴

Хоча Місія збрала певну інформацію,³⁶⁵ а також отримала свідчення³⁶⁶ про затримання та застосування катувань для отримання грошової вигоди, переважною метою такого поводження в абсолютній більшості випадків, як видається, було примус до зізнань жертв або примус до надання ними інформації про інших осіб, які становили б «інтерес» для російської влади, таких як військовослужбовці Збройних сил України, або примус до співпраці.

Як задокументувало БДПЛ, *«катування, як правило, застосовувалися або під час допитів з метою отримання інформації чи зізнань, або для того, щоб змусити жертв співпрацювати з окупаційною владою, або як покарання. Один чоловік, із Запорізької області який пережив таке поводження, розповів БДПЛ про свій досвід так: «У перший день, з 16:00 до 22:00, мене допитували. Коли я повернувся, то не міг лягти, бо моє тіло було все вкрите синцями від побоїв... Якщо тому, хто ставив запитання, не подобалася моя відповідь, люди позаду мене били мене палицею, і він повторював запитання, можливо, п'ять або шість разів, поки я не змінював свою відповідь, або поки він не здався і не переходив до наступного запитання. Якщо йому подобалася моя відповідь, він ставив наступне запитання»*.³⁶⁷

УВКПЛ також описує *«загальнопоширену практику катувань або жорстокого поводження з боку російських збройних сил, правоохоронних органів та пенітенціарних органів. Катування та жорстоке поводження, схоже, застосовувалися для того, щоб змусити жертв зізнатися у наданні допомоги Збройним силам України, змусити їх співпрацювати з окупаційною владою або залякати тих, хто має проукраїнські погляди. Злочинці застосовували такі методи катувань або жорстокого поводження, як удари кулаками та нанесення порізів затриманим, засовували їм гострі предмети під нігті, били кийками та прикладами гвинтівок, душили, імітували утоплення, били електричним струмом, примушували тривалий час перебувати в незручному положенні,*

³⁵⁸ Свідчення 24 (у матеріалах авторів).

³⁵⁹ Свідчення 40 і 42 (у матеріалах авторів).

³⁶⁰ Свідчення 26, 27 і 41 (у справі авторів).

³⁶¹ Свідчення 40 (у матеріалах авторів).

³⁶² Свідчення 42 (у матеріалах авторів).

³⁶³ Свідчення 26 і 27 (у матеріалах авторів).

³⁶⁴Звіт НМКРПУ 2024, *op. cit.*, п. 76.

³⁶⁵Проміжний звіт БДПЛ IV, *op. cit.*, п. 58; Проміжний звіт БДПЛ III, *op. cit.*, параграф 6; ЗМІНА, катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією, 2023 рік.

³⁶⁶ Свідчення 26 і 27 (у матеріалах авторів).

³⁶⁷Проміжний звіт БДПЛ IV, *op. cit.*, п. 58.

піддавали впливу низьких або високих температур, позбавляли води та їжі, а також імітували страту або погрожували їм».³⁶⁸

З усіх джерел також очевидно, що це поводження було застосовано російською владою або тими, хто діяв від її імені, хоча точні повноваження змінювалися залежно від стадії затримання: *«приблизно в липні 2022 року тюремні охоронці з Російської Федерації, які виглядали «професійно», замінили російські збройні сили, які спочатку керували цим закладом, і співробітники ФСБ, яких називали «слідчими», почали проводити допити. Вони віддавали накази охоронцям щодо поводження із затриманими, у тому числі під час підготовки до допитів, що в основному означало побиття та застосування електричного струму. Наприклад, один із потерпілих випадково підслухав розмови, де представники ФСБ давали вказівку охоронцям «працювати» із затриманим, після чого він розумів, що охоронці піддадуть затриманого такому поводженню. Інший потерпілий чув, як вони віддавали наказ: «робіть те, що потрібно, щоб їх підготувати», після чого його піддавали побиттю та ударам струмом. Наступного дня його привезли на допит і запитали, чи готовий він говорити».*³⁶⁹

Нарешті, очевидно, що ця початкова фаза тримання під вартою особливо характеризувалася тим, що українські цивільні особи утримувалися без зв'язку із зовнішнім світом та/або в неофіційних, навіть тимчасових місцях тримання під вартою.³⁷⁰ Хоча й не завжди, але у більшості випадків, після «зіння», цивільних осіб переводять до більш постійних місць позбавлення волі, таких як СІЗО, камери тимчасової ізоляції та/або в'язниці та виправні колонії.

5. ПОВОДЖЕННЯ НА ПОЧАТКОВИХ СТАДІЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Фаза, що настає після початкового періоду тримання під вартою, найчастіше відбувається в офіційних місцях тримання під вартою, таких як камери тимчасової ізоляції, слідчі ізолятори (СІЗО), а також в'язниці та виправні колонії. Однак це не означає, що те поводження, якому піддавалися цивільні особи на початковому етапі позбавлення волі, на цьому припиняється: *«П'ятеро колишніх затриманих розповіли, що вони зазнавали різних форм жорстокого поводження та катувань у закладі, а вісім повідомили, що чули або бачили, як російські збройні сили катували та жорстоко поводитися з іншими людьми. Методи катувань включали жорстоке побиття гвинтівками, ураження електричним струмом за допомогою електрошокерів, імітацію страти, погрози страти членів родини. Кілька постраждалих повідомили, що вони або інші особи отримали серйозні травми в результаті такого поводження з ними, включаючи вибиті зуби, зламані ребра, ноги або пальці».*³⁷¹

Із зібраної інформації та свідчень, отриманих Місією, видно, що і ця стадія позбавлення волі характеризується подальшими «гонитвами» за зізнаннями та інформацією: *«Четверо колишніх затриманих розповіли, як їх та інших затриманих піддавали допитам, що супроводжувалися побиттям кийками, прикладами гвинтівок або кабелем, ураженням електричним струмом, що називалося «позвати Леніна», удушенням тросом, а також пострілами гумовими кулями, в тому числі біля вух потерпілих. Повідомляється, що слідчі називали одну з жертв "терористом" і "нацистом". Колишні затримані також були свідками загибелі трьох осіб після катувань, у тому числі одного працівника Запорізької атомної електростанції».*³⁷² Дійсно, є випадки катувань такої

³⁶⁸Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 88.

³⁶⁹Звіт НМКРПУ 2024, *op. cit.*, параграф 78.

³⁷⁰ Свідчення 24, 26, 27, 40, 41 та 42 (у справі авторів). Дивіться також ZMINA, *Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян під час повномасштабної збройної агресії Росії проти України, 2023.*

³⁷¹Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, параграф 538.

³⁷² Там само, п. 559.

тяжкості, що УВКПЛ також верифікувало та задокументувало загибель позбавлених волі українських цивільних осіб внаслідок жорстокого поводження.³⁷³

Місія також збрала інформацію та отримала свідчення про жорстокий режим, застосований до позбавлених волі українських цивільних осіб: *«Кожні десять днів відбувалися обшуки камери /.../ Нам наказували вийти з камери, стояти біля стіни, з болісно широко розставленими ногами, і вони [охоронці] розштовхували їх далі. Дехто падав. Всі твої речі розкидалися, по ним топталися і на них плювали, а потім у тебе були лічені хвилини, щоб все прибрати, інакше покарають. Покарання були за все - поставиш чашку не на ту сторону столу або неправильно повісиш рушника – і тебе покарають 3 годинами стояння».*³⁷⁴ Свідчення, зібрані Спеціальним доповідачем ООН з питань катувань, надають додаткове уявлення про режим і поводження, якому піддавалися затримані українські цивільні особи: *«Використання «церемоній приниження», під час яких з полонених знущалися та висміювали, було звичайним явищем. Один чоловік розповів, як від нього вимагали бігти «рукавичкою» - приблизно сімдесятиметровим коридором, поки його штовхали та били російські військовослужбовці. Інший чоловік пригадав, як на нього та інших ув'язнених спускали собак, а російські чиновники сміялися та знімали їх на відео. Він розповів, як один із собак покалічив йому ногу, через що він впав і втратив свідомість».*³⁷⁵ Окрім того, є чіткі докази поводження, розрахованого на приниження та образу будь-яких національних, патріотичних почуттів, які можуть мати затримані українські цивільні особи. Багато хто повідомляв про суворі покарання за те, що розмовляв українською, співав українські пісні, а також, що їх змушували співати гімн Росії та присягати на вірність російському прапору.³⁷⁶ Особливо тривожними були свідчення потерпілого, який розповів спостерігачам, як представники російської влади під час допиту вирізали ножом букви «РФ» від «Російська федерація» на його сидниціх.³⁷⁷

6. УМОВИ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ПОВОДЖЕННЯ З УВ'ЯЗНЕНИМИ

Окрім неналежного поводження та режиму позбавлення волі, якому ув'язнені українські цивільні особи піддавалися і продовжують піддаватися російською владою, є також чіткі повідомлення про поширені нелюдські умови тримання під вартою,³⁷⁸ які прирівнюються до жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, а в багатьох випадках і до катувань.

НМКРПУ детально документує нелюдські умови тримання у великій кількості місць позбавлення волі. Наприклад: *«Умови тримання були нелюдськими. За словами колишніх ув'язнених, жінок і чоловіків, іноді понад 40 осіб одночасно, утримували в кімнаті площею близько 20 квадратних метрів, в результаті чого приміщення було переповнене. У ньому не було світла та опалення, затримані спали на бетонній підлозі, а туалетом слугувало відро. Їжі було мало, і багатьох від неї нудило».*³⁷⁹ Так само: *«Умови тримання у в'язниці були нелюдськими. За словами колишніх ув'язнених, їх утримували у кількох гаражах площею близько 16 квадратних метрів, в одному гаражі перебувало до 16 осіб. Вікон не було, затримані спали на бетонній підлозі, а для туалету було лише відро, яке вони могли спорожнити лише раз на три дні. Їжі було мало. Одну жінку тримали у*

³⁷³ Доповідь УВКПЛ про права людини 2024 р., *op. cit.*, п. 40.

³⁷⁴ Свідчення 26 і 27 (у матеріалах авторів).

³⁷⁵ Документ ООН А/РПЛ/55/52/Add.1, *Візит в Україну. Доповідь Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Еліс Джилл Едвардс*, 15 лютого 2024 року, п. 37.

³⁷⁶ Свідчення 26 і 27 (у матеріалах авторів).

³⁷⁷ Свідчення 28 (у матеріалах авторів).

³⁷⁸ Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, п. 534.

³⁷⁹ Там само, п. 537.

складському приміщенні в одному з будинків.³⁸⁰ Спеціальний доповідач ООН з питань катувань також зібрав докази про перевантажені, перенаселені умови ув'язнення, погане забезпечення їжею настільки, що люди втратили небезпечну кількість ваги через майже повне голодування, погане освітлення та вентиляцію, постійно холодні приміщення, погані санітарні умови та практичну відсутність засобів особистої гігієни.³⁸¹

Зібрана інформація та свідчення, отримані Місією, підтверджують ці висновки: затримані тижнями не могли прийняти душ,³⁸² забезпечення їжею було практично відсутнє³⁸³, а затримані розраховували на те, що сім'ї принесуть їм їжу, або, якщо затриманого перевезуть до закладу на території Росії, члени сім'ї зможуть придбати їжу через інтернет-магазини, відкриті при місцях позбавлення волі.³⁸⁴ Місії повідомили, що цивільних осіб утримують у маленьких камерах, де ліжка, матраци та постільні принадлежності погано забезпечені або взагалі відсутні,³⁸⁵ іноді їм не надається часу поза камерою, немає можливості подихати свіжим повітрям та/або зайнятися фізичними вправами, жінки утримуються разом із чоловіками³⁸⁶ і практично не мають доступу до туалетів³⁸⁷.

7. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

У попередніх розділах вже зазначалося про поширеність сексуального насильства, вчиненого російською владою щодо затриманих мирних жителів України. НМКРПУ повідомляє про «численні випадки сексуального та гендерно обумовленого насильства, вчиненого російською владою та особами, що її підтримують, в місцях позбавлення волі або іншим чином під час тримання під вартою. Це включало воєнні злочини згвалтування та сексуального насильства, які також можуть бути прирівняні до катувань. У деяких випадках, злочинці погрожували затриманим згвалтуванням та сексуальним насильством. Жертвами згвалтувань стали як жінки, так і чоловіки, причому більшість з них - чоловіки, включаючи як цивільних осіб, так і військовополонених. Випадки зафіксовані в Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Луганській областях, в Україні та в Російській Федерації».³⁸⁸

Місія збирала інформацію та отримувала свідчення про різні форми сексуального насильства, зокрема вимогу до затриманих жінок переодягатися та/або роздягатися перед поліцейськими-чоловіками,³⁸⁹ примусове оголення, особливо під час фільтрації,³⁹⁰ а також під час тримання під вартою,³⁹¹ погрози сексуальним насильством та сексуальне

³⁸⁰ Там само, п. 545.

³⁸¹ Документ ООН A/РІПІ/55/52/Add.1, *Візит в Україну. Доповідь Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання*, Еліс Джилл Едвардс, 15 лютого 2024 року, п. 41-42.

³⁸² Свідчення 19, 24, 26, 27, 32 і 34 (у справі авторів).

³⁸³ Свідчення 26, 27, 30, 32 та 34 (у справі авторів).

³⁸⁴ Свідчення 21, 22 та 43 (у матеріалах авторів).

³⁸⁵ Свідчення 19, 20, 26, 27, 30, 32 і 34 (у справі авторів).

³⁸⁶ Свідчення 19, 26, 27, 30 і 34 (у справі авторів).

³⁸⁷ Свідчення 19, 20, 26, 30 та 41 (у справі авторів). Див. також *Доповідь конференції НМКРПУ, op. cit.*, п. 602.

³⁸⁸ A/РІПІ/55/52/Add.1, *Візит в Україну. Доповідь Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання*, Еліс Джилл Едвардс, 15 лютого 2024 року, п. 599.

³⁸⁹ Свідчення 41 (у матеріалах авторів).

³⁹⁰ Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, п. 569; Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., *Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області*, Лабораторія гуманітарних досліджень при Єльській школі громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 серпня 2022 р., с. 22. Свідчення 28 і 32 (у матеріалах авторів).

³⁹¹ Amnesty International, *«Як тюремний конвой» Незаконне переміщення та знущання Росії над цивільними особами в Україні під час «фільтрації»*, 2022, с. 23.

наси́льство, ураження електричним струмом статевих органів³⁹² та сосків,³⁹³ погрози зґвалтування затриманого або члена його/її родини³⁹⁴ та зґвалтування: *Російські збройні сили неодноразово затримували цивільну жінку в кількох районах Херсонської та Миколаївської областей. /.../ На початку серпня 2022 року, група російських військовослужбовців затримала її та доставила до СІЗО у Снігурівці (Миколаївська область). Її три дні тримали без зв'язку з зовнішнім світом, допитували та били пластиковою пляшкою з водою. Потім її перевезли до Нової Каховки (Херсонська область) і до середини вересня 2022 року тримали без зв'язку з зовнішнім світом у імпровізованій камері в паспортному столі колишнього відділку міліції. Її допитували та катували співробітники ФСБ, які піддавали її сексуальному насильству, у тому числі прикріплюючи дроти до сосків і застосовуючи електрошок. Вони також погрожували їй зґвалтуванням і показали їй фалічний предмет, закритий презервативом. Коли її звільнили, вона повернулася додому та виявила, що російські солдати були розміщені в її будинку та вкрали її майно».*³⁹⁵

Місія також отримала повідомлення про гендерні аспекти тримання під вартою, оскільки деякі жінки повідомляли про те, що їх тримали разом із чоловіками,³⁹⁶ вони ходили до туалету під наглядом чоловіків-охоронців³⁹⁷ і не були забезпечені засобами гігієни.³⁹⁸ У цьому контексті слід підкреслити, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства також можуть прирівнюватися до катувань.³⁹⁹ Сексуальне та гендерно обумовлене насильство також є порушенням прав людини, включаючи свободу від катувань або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження,⁴⁰⁰ право на рівність⁴⁰¹ та право на здоров'я.⁴⁰²

8. ЗАБОРОНА КОНТАКТІВ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ

Забезпечення того, щоб усі затримані особи мали змістовний контакт із зовнішнім світом, є важливою гарантією законності тримання під вартою (див. розділ V.B.3). Однак це також важливий запобіжник від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, а також це право кожного затриманого. Такий контакт, як правило, через контакт з членами сім'ї, також є важливим

³⁹²Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, п. 601; Документ ООН А/РПЛ/55/52/Add.1, *Візит в Україну. Доповідь Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, Еліс Джилл Едвардс*, 15 лютого 2024 року, п. 43. Проміжний звіт БДПЛ ІІІ, *op. cit.*, п. 67.

³⁹³Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 рік, *op. cit.*, п. 88.

³⁹⁴Звіт НМКРПУ 2024, *op. cit.*, п. 89.

³⁹⁴Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., *Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області*, Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 2022 р., с. 30.

³⁹⁵Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 р., *op. cit.*, пункт 43; Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., *Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області*, Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 серпня 2022 р., с. 54.

³⁹⁶Свідчення 26 і 27 (у матеріалах авторів).

³⁹⁷Свідчення 24 (у матеріалах авторів).

³⁹⁸Свідчення 41 (у матеріалах авторів).

³⁹⁹Наприклад, МТКЮ у справі «Міжнародний трибунал у справі проти Делаліча та ін.» (*Prosecutor v. Delalić et al.*), справа ІТ-96-21-Т, рішення від 16 листопада 1998 року, п. 475-496; МКТР, *Прокурор проти Акаєсу*, справа ІСТР-96-4Т, Рішення, 2 вересня 1998 року, п. 687.

⁴⁰⁰Статтею 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статтею 1 Конвенції про громадянські та політичні права.

⁴⁰¹Стаття 1-5 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

⁴⁰²Стаття 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; Стаття 12 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

фактором у забезпеченні того, щоб затримана особа отримала правову допомогу, необхідну в її справі.

Уся зібрана інформація та свідчення, отримані Місією, свідчать про те, що заборона контактів із зовнішнім світом є звичайною практикою щодо українських цивільних осіб, затриманих російською владою. Як уже зазначалося в розділі VI.A.4, початкове затримання, як правило, відбувалося без повідомлення третьої сторони/члена родини про факт затримання, а також про місце тримання особи. У переважній більшості випадків члени родини самі встановлювали місцезнаходження своїх близьких за допомогою сарафанного радіо, але навіть коли вони прибували до місця позбавлення волі, і навіть якщо перебування під вартою їхніх родичів визнавалося, будь-які контакти з ними були заборонені.⁴⁰³

9. ВІДМОВА В МЕДИЧНІЙ ДОПОМОЗІ

Зібрана інформація та свідчення, отримані Місією, також вказують на послідовну відмову в наданні медичної допомоги українським цивільним особам, затриманим російською владою.⁴⁰⁴ Така відмова в медичній допомозі стосується не лише тілесних ушкоджень, отриманих внаслідок катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, яких зазнали українські цивільні особи під час тримання під⁴⁰⁵ вартою, але й поширюється на відмову у звичайній медичній допомозі, включаючи ліки, які людям може бути потрібно регулярно приймати.⁴⁰⁶ УВКПЛ охарактеризувало надання медичної допомоги як жахливе.⁴⁰⁷ Як уже зазначалося (розділ VI.A.4), деякі позбавлені волі особи померли внаслідок тілесних ушкоджень, отриманих внаслідок катувань та інших жорстоких, нелюдських, що принижують гідність, видів поводження або покарання. Так само надходять повідомлення про смерть затриманих через ігнорування проблем зі здоров'ям у пенітенціарних установах, а також про відправлення кримських політв'язнів на примусові психіатричні експертизи.⁴⁰⁸ У цьому контексті нагадуємо, що відмова в медичній допомозі є не лише позбавленням права на здоров'я,⁴⁰⁹ а й може становити собою порушення заборони катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання,⁴¹⁰ або навіть порушення права на життя.⁴¹¹

Б. ГАРАНТІЇ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Гарантії справедливого судового розгляду, знову ж таки, передбачені як МППЛ, так і МГП. МППЛ традиційно відіграє провідну роль у цьому відношенні, оскільки містить дуже детальні нормативно-правові акти (ст. 14 МППЛ, ст. 6 ЄКПЛ та ст. 6 КППЛ).

⁴⁰³ Свідчення 21, 26 і 27 (у матеріалах авторів).

⁴⁰⁴ Доповідь УВКПЛ ООН з прав людини 2024, *op. cit.*, п. 56; Доповідь конференції НМКРПУ, *op. cit.*, п. 834; Проміжний звіт БДПЛ IV, *op. cit.*, параграф 52; також Каве Хошнуд, Натаніель Реймонд та ін., Система фільтрації: картографування російських операцій із затримання в Донецькій області, Лабораторія гуманітарних досліджень при Єльській школі громадської охорони здоров'я: Нью-Хейвен, 25 серпня 2022 р., с. 12.

⁴⁰⁵ Звіт УВКПЛ про затримання за 2021 рік, *op. cit.*, п. 14-15; Свідчення 40 (у матеріалах авторів).

⁴⁰⁶ Свідчення 26, 27 та 41 (у матеріалах авторів); див. також Дос. А/РПЛ/55/52/Add.1, *Візит в Україну. Доповідь Спеціального доповідача з питань катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Еліс Джилл Едвардс*, 15 лютого 2024 року, п. 40.

⁴⁰⁷ УВКПЛ, *Свавільне затримання, катування та жорстоке поводження в контексті збройного конфлікту на сході України 2014-2021*, 2 липня 2021 року, п. 4.

⁴⁰⁸ КримSOS, *Крим 2023. Другий рік повномасштабної війни*, 2023, с. 33.

⁴⁰⁹ Стаття 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; Стаття 12 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

⁴¹⁰ Стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

⁴¹¹ Стаття 3 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Прийнято вважати, що «відступ від основоположних принципів справедливого судового розгляду /.../ заборонений у будь-який час»,⁴¹² у тому числі під час збройного конфлікту. МПП підтверджує це, оскільки відносить «загальновизнані принципи звичайного судочинства»⁴¹³ до основоположних гарантій, що застосовуються до всіх осіб, які перебувають під владою іншої сторони конфлікту (ст. 75 ч. 4 ДП І). Як зазначалося вище (розділ V.B.5), гарантії справедливого судового розгляду застосовуються, перш за все, коли українським цивільним особам, свавільно позбавленим волі Російською Федерацією, загрожує кримінальне переслідування, хоча їхня основа також має значення для перевірки законності затримання як такого.

Гарантії справедливого судового розгляду охоплюють в основному: (а) гарантії, пов'язані з судовим органом; (б) гарантії, пов'язані з обвинуваченням (індивідуальна кримінальна відповідальність, *nullum crimen sine lege*), (в) гарантії, пов'язані з провадженням (публічний характер, презумпція невинуватості), та (г) гарантії, пов'язані із захистом та правовою допомогою. Місія нагадує, що свавільне позбавлення волі також має місце «коли повне або часткове недотримання міжнародних норм, що стосуються права на справедливий суд, /.../ має такий серйозний характер, що надає позбавленню волі свавільний характер».⁴¹⁴ Тому важливо ретельно перевірити, чи були дотримані гарантії справедливого судового розгляду в кримінальних та інших провадженнях, які Російська Федерація здійснювала щодо українських цивільних осіб.

Місія збрала свідчення, які доводять, що, хоча, з одного боку, перевірка законності затримання не проводилася, з іншого боку, кримінальне переслідування українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією, було дуже поширеним явищем. Наприклад, у період з 2014 по 2024 рік в окупованому Криму понад 200 осіб було засуджено або звинувачено у скоєнні тяжких злочинів. Найчастіше мішенню ставали кримські татари та члени певних релігійних груп (Свідки Єгови та особи, які, ймовірно, пов'язані з «Хізб-ут-Тахрір»)⁴¹⁵. Однак, затримані цивільні особи з інших регіонів України також піддавалися кримінальному переслідуванню або на тимчасово окупованій території (рідний регіон або інший регіон, часто Крим), або на території Російської Федерації. Переміщення та депортації таких затриманих з одного місця позбавлення волі до іншого, знову ж таки як у межах тимчасово окупованої території, так і на/в межах території Російської Федерації (а також, у деяких винятках, на територію Білорусі), супроводжували такі переслідування.

1. ГАРАНТІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З СУДОВИМ ОРГАНОМ

МППЛ та МПП вимагають, що будь-який судовий орган, який приймає рішення щодо затримання цивільних осіб, як судовий, так і адміністративний, а також будь-який судовий орган, який приймає рішення у кримінальних справах, повинен «забезпечити найсильніші гарантії компетентності, неупередженості та незалежності».⁴¹⁶ Крім того, у кримінальному провадженні таким органом має бути «неупереджений і утворений за загальною процедурою суд, з дотриманням загальновизнаних принципів звичайного судочинства»,⁴¹⁷ або, іншими словами, «компетентний, незалежний і безсторонний суд, встановлений законом».⁴¹⁸

⁴¹² Документ ООН ССРР/С/ЖК/32, Загальний коментар No 32 Стаття 14: Право на рівність перед судами і трибуналами та на справедливий судовий розгляд, 23 серпня 2007 року, п. 6.

⁴¹³ Стаття 75(4) ДП І.

⁴¹⁴ Док. А/РПЛ/36/37, Звіт Робочої групи з питань свавільного затримання, 19 липня 2017 року, п. 8 (с).

⁴¹⁵ Все почалося в Криму, Омбудсмен України, 2024; КримSOS, Насильницькі зникнення в Криму під час російської окупації у 2014-2020, 2021 роках. Дивіться також Висновок РГСЗ А/РПЛ/РГСЗ/2021/56.

⁴¹⁶ Звід принципів ООН 1988 р., *op. cit.*, para f) преамбули.

⁴¹⁷ Стаття 75(4) ДП І.

⁴¹⁸ Стаття 14(1) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Дивіться також статтю 6(1) ЄКПЛ та статтю 6(1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Місія нагадує, що згідно зі статтею 64 ЖК IV, мешканці окупованої території в принципі залишаються суб'єктами кримінального законодавства, прийнятого територіальним сувереном, і *«трибунали на окупованій території продовжують функціонувати щодо всіх правопорушень, охоплених зазначеними законами»*.⁴¹⁹ Суд також нагадує, що за допомогою статті 66 ЖК IV мешканці окупованої території, підозрювані у порушенні кримінального законодавства, прийнятого окупаційною владою (згідно зі статтею 64(2) ЖК IV), можуть бути *«передані /.../ належним чином утвореним неполітичним військовим судам за умови, що зазначені суди засідатимуть на території окупованої держави»*. Насамкінець Місія нагадує, що *«індивідуальні або масові насильницькі переміщення, а також депортації осіб, які перебувають під захистом, з окупованої території на територію держави-окупанта /.../, заборонені, незалежно від мотивів»*.⁴²⁰

Місія отримала численні свідчення про переміщення цивільного населення України з території України на територію Російської Федерації з метою кримінального переслідування у звичайних судах Російської Федерації. Хоча такі суди, безумовно, встановлені законом, їх компетенція розглядати правопорушення, у вчиненні яких на тимчасово окупованій території підозрюються громадяни України, викликає сумніви. Крім того, участь у масовому насильницькому переміщенні цивільного населення України з тимчасово окупованої території на територію Російської Федерації є явним порушенням МГП та МППЛ.

2. ГАРАНТІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОБВИНУВАЧЕННЯМИ

Частиною 3 статті 75 ДП I передбачено, що *«ніхто не може бути засуджений за вчинення злочину інакше, аніж на підставі індивідуальної кримінальної відповідальності»*. Таким чином, обвинувачення, висунуті проти затриманих (або, по суті, будь-яких інших) осіб, мають бути індивідуалізованими та ґрунтуватися на їхніх особистих діях та поведінці, а не на будь-яких презумптивних позиціях, які вони можуть займати з огляду на свою національність, вік чи стать. Крім того, особи можуть бути обвинувачені або засуджені за кримінальне правопорушення лише за будь-яку дію чи бездіяльність, які становили кримінальний злочин згідно з національним або міжнародним правом, якому вони підлягали на момент його вчинення (*nullum crimen sine lege*);⁴²¹ і їм не може бути призначено більш суворе покарання, ніж те, яке застосовувалося на момент вчинення кримінального правопорушення (*nulla poena sine lege*).⁴²² Особи також не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності або покарані *«за злочин, щодо якого було раніше винесено остаточне рішення, що виправдовує або засуджує цю особу відповідно до того самого закону та судової процедури»*⁴²³ (*ne bis in idem*).

Місія отримала інформацію про те, що велика кількість цивільних громадян України, свавільно позбавлених волі Російською Федерацією, звинувачені або навіть вже засуджені за різними кримінальними звинуваченнями, найчастіше за звинуваченнями в міжнародному тероризмі, участі в екстремістському об'єднанні, державній зраді або одному зі злочинів, нещодавно введених у російський правопорядок у зв'язку з так званою «спеціальною військовою операцією».⁴²⁴

⁴¹⁹ Стаття 64 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

⁴²⁰ Стаття 49(1) ЖК IV.

⁴²¹ Стаття 7 ЄКПЛ, стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, стаття 75(4)(с) ДП I.

⁴²² Стаття 7 ЄКПЛ, стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, стаття 75(4)(с) ДП I.

⁴²³ Стаття 75(4)(h) ДП I. Див. також статтю 14(7) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

⁴²⁴ Для огляду див.: Татьяна В. Молчанова, Екатерина І. Таранина, Преступность в условиях специальной военной операции, *Криминологический журнал*, № 3, 2023, с. 139-147.

Місія нагадує, що на окупованій території кримінальне законодавство територіального суверена в принципі залишається чинним. Повна заміна цього законодавства на законодавство окупаційної влади є несумісним зі статтею 64 Загального кодексу про захист прав людини і основоположних свобод. Держава-окупант може приймати власні закони, якщо це необхідно *«для забезпечення безпеки держави-окупанта»*.⁴²⁵ Однак такими законами ніколи не можна зловживати для покарання мешканців окупованих територій за відсутність підтримки тимчасової окупації. Незважаючи на це, в окупованих регіонах України, особливо, в незаконно анексованих Російською Федерацією у 2014 та 2022 роках, українське кримінальне законодавство було повністю замінено російським кримінальним законодавством, а у 2014-2024 роках – кримінальним законодавством так званих Донецької та Луганської народних республік за зразком російського кримінального законодавства. Російське кримінальне законодавство застосовується до жителів тимчасово окупованих територій у повному обсязі (див. також розділ IV.В.3), включаючи положення, які за своєю природою стосуються лише громадян Російської Федерації, такі як державна зрада⁴²⁶ або один із злочинів, пов'язаних із так званою *«спеціальною військовою операцією»*.⁴²⁷ Більше того, у чотирьох областях, незаконно анексованих у 2022 році, російське законодавство застосовувалося заднім числом. Всі ці практики порушують стандарти МППЛ та МГП, включаючи основоположний принцип *nullum crimen sine lege*.

Місія також нагадує, що хоча запобігання та припинення терористичної та екстремістської діяльності може становити собою законні підстави для позбавлення волі осіб, залучених до такої діяльності, у контексті МЗК терміни «тероризм» та «екстремізм» не повинні використовуватися для позначення будь-якої діяльності, що здійснюється ворогом, або на його підтримку. Фактично, МГП містить власні положення, що забороняють *«терористичні заходи»*⁴²⁸ та *«діяння або погрози насильством, основною метою яких є поширення терору серед цивільного населення»*.⁴²⁹ Ці положення враховують той факт, що *«акти насильства, пов'язані зі станом війни, майже завжди призводять до певного ступеня терору серед населення, а іноді також і серед збройних сил»*,⁴³⁰ і вони обмежують поняття тероризму під час війни діями, умисно спрямованими на залякування цивільного населення.

Стаття 361 КК РФ визначає міжнародний тероризм як діяння особи, *«яка за межами території Російської Федерації вчиняє вибух, підпал або інші дії, що загрожують життю, здоров'ю, свободі або недоторканності громадян Російської Федерації з метою порушення мирного співіснування держав і народів або спрямовані проти інтересів Російської Федерації»* (пункт 1) або будь-кого, хто фінансує, заохочує, вербує, озброює або іншим чином залучає особу до вчинення такого діяння. Стаття 282.1 Кримінального кодексу (екстремістське об'єднання) застосовується до особи, яка створює або бере участь в екстремістському об'єднанні, тобто організованій групі осіб для підготовки або вчинення злочинів екстремістського характеру. Поняття «екстремізм» визначено у Федеральному законі від 25 липня 2002 р. *«Про протидію*

⁴²⁵ Частина 2 статті 64 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

⁴²⁶ Дивіться статтю 275 КК РФ. Злочин може вчинити тільки громадянин Російської Федерації.

⁴²⁷ Див., наприклад, статтю 280.3 КК РФ (*Публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання Збройних Сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки*).

⁴²⁸ Стаття 33 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

⁴²⁹ Стаття 51(2) ДП І.

⁴³⁰ *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), 8 червня 1977 року, Коментар 1987 року, стаття 51 — Захист цивільного населення, параграф 1940.*

екстремістській діяльності» No 114-ФЗ, і це визначення дуже загальне.⁴³¹ Місія нагадує, що у Заключних зауваженнях КПЛ ООН, а також у доповіді Спеціального доповідача з питань Росії, в яких проаналізовано російську правову базу, застосовну до «тероризму» та «екстремізму», зроблено висновок, що вони не мають необхідного ступеня точності і використовуються для обмеження законних прав на свободу совісті, вираження поглядів та асоціацій, що призводить до свавільного позбавлення свободи.⁴³²

Як зазначалося вище (див. розділ V.A.2.B), свідчення, отримані Місією, доводять, що українських цивільних осіб, свавільно затриманих Російською Федерацією, зазвичай звинувачують у державній зраді, міжнародному тероризмі, екстремізмі або в одному з правопорушень, пов'язаних із так званою спеціальною військовою операцією, лише через володіння українською символікою, негативне ставлення до тимчасової окупації або певну форму приналежності до українських збройних сил (наприклад, попередню службу або службу члена родини в цих силах). Є також свідчення, які доводять, що деяким цивільним особам були пред'явлені звинувачення лише через сукупність їх особистих характеристик (національність, вік, стать тощо). Місія зазначає, що така практика навряд чи відповідає принципам індивідуальної кримінальної відповідальності та іншим гарантіям, пов'язаним з обвинуваченнями, і, як така, є порушенням МППЛ та МГП.

3. ГАРАНТІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ПРОВАДЖЕННЯМ

МППЛ та МГП передбачають різні гарантії, які застосовуються в ході кримінального провадження або щодо нього. Таким чином, як уже зазначалося вище (див. розділи V.A.2 та V.B.1), будь-яка особа, затримана за кримінальним обвинуваченням, повинна бути негайно поінформована про це обвинувачення, негайно постати перед суддею і мати право на судовий розгляд протягом розумного строку (без невиправданої затримки).⁴³³ Судовий розгляд, як правило, повинен проводитися публічно і в присутності обвинуваченого.⁴³⁴ Презумпція невинуватості повинна поважатися.⁴³⁵ Обвинувачених не можна примушувати свідчити проти себе і визнавати свою провину.⁴³⁶ Кожен, хто засуджений, має право на те, щоб його засудження і винесення вироку переглядалося судом вищого рівня відповідно до закону.⁴³⁷ Існують також спеціальні гарантії, які відображають підвищену вразливість, якщо обвинуваченим є дитина.⁴³⁸

Місія нагадує, що судова практика РГСЗ чітко вказує на те, що зізнання, зроблені за відсутності юридичного представництва, не є допустимими доказами у кримінальному

⁴³¹ Федеральний закон от 25 июля 07.2002 г. No 114-ФЗ "Про противодействию экстремистской деятельности". Для критичної оцінки див.: Венеціанська комісія, Висновок, Ні. 660/2011 Федерального закону про боротьбу з екстремістською діяльністю Російської Федерації, CDL-AD(2012)016, 20 червня 2012 року.

⁴³² Док. А/РПЛ/54/54, Ситуація з правами людини в Російській Федерації. Доповідь Спеціального доповідача щодо ситуації з правами людини в Російській Федерації Мар'яни Кацарової. 18 вересня 2023 р., п. 43, 64-69; UN Документ ООН CCPR/C/RUS/CO/8, Заключні зауваження щодо восьмої періодичної доповіді Російської Федерації, 1 грудня 2022 року, параграфи 18-19.

⁴³³ Статті 9(3) та 14(3)(b) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

⁴³⁴ Стаття 14(3)(d) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та стаття 75(4)(e) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

⁴³⁵ Стаття 14(2) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, стаття 6(2) ЄКПЛ, стаття 6(2) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та стаття 75(4)(d) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

⁴³⁶ Стаття 14(3)(g) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та стаття 75(4)(f) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

⁴³⁷ Стаття 14(5) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

⁴³⁸ Стаття 14(4) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статті 37 і 40 Конвенції про права дитини.

провадженні.⁴³⁹ Крім того, прийняття зізнання, отриманого під примусом, як доказу, ставить під сумнів все провадження, незалежно від того, чи були наявні інші докази на підтримку вироку.⁴⁴⁰ Таким чином, така практика не лише порушує абсолютну заборону катувань, але й заперечує презумпцію невинуватості та право не бути примушеним визнавати свою провину. Отже, позбавлення волі після такого судового розгляду є свавільним.

Місія збрала інформацію та отримала численні свідчення про те, що затримані українські цивільні особи були позбавлені однієї або кількох (або всіх) цих процесуальних гарантій. Осіб позбавляють волі на тижні, місяці або навіть роки, перш ніж їм повідомляють про кримінальні звинувачення проти них і притягують до суду.⁴⁴¹ Судові процеси, як правило, відбуваються за зачиненими дверима, про що свідчать судові процеси над двома співробітниками СММ ОБСЄ, панами Петровим і Шабановим (див. розділ V.Б.6), або взагалі заочно, без участі обвинувачених.⁴⁴² Затриманих змушують, часто за допомогою катувань, визнати свою провину і свідчити проти себе. Крім того, їм пропонують менший термін покарання (або виправдувальний вирок), якщо вони почнуть співпрацювати з російською окупаційною владою або нададуть неправдиві свідчення проти інших осіб. Особливих гарантій для обвинувачених дітей або обвинувачених з особливими потребами (осіб похилого віку, осіб з інвалідністю) не передбачено. Місія дійшла висновку, що неповага до процесуальних гарантій справедливого судового розгляду є порушенням МППЛ та МГП, в першу чергу статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статті 75 ДП I, і робить судовий розгляд, а також будь-яке пов'язане з ним позбавлення волі, свавільним.

4. ГАРАНТІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАХИСТОМ ТА ПРАВОВОЮ ДОПОМОГОЮ

Стаття 14(3)(d) визнає право всіх осіб, які піддаються кримінальному переслідуванню, *«захищати себе особисто або за допомогою правової допомоги за власним вибором; бути поінформованим, за відсутності правової допомоги, про це право; і отримувати правову допомогу в будь-якому випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя і без оплати з власних коштів в будь-якому такому випадку, якщо він/вона не має достатніх коштів для її оплати»*. Таке ж саме право закріплено у статті 6(3)(с) ЄКПЛ та статті 6(3)(с) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Стаття 72(1) Конвенції про захист *прав людини і основоположних свобод також передбачає, що «обвинувачені особи мають право представити докази, необхідні для їх захисту/.../. Вони мають право на допомогу кваліфікованого адвоката або захисника за власним вибором, який зможе вільно відвідувати їх і матиме необхідні умови для підготовки захисту»*. У разі серйозного обвинувачення обвинуваченому повинен бути наданий адвокат або захисник за його згодою або Державою-покровителькою, або, якщо вона не діє, окупаючою державою.⁴⁴³

Місія отримала послідовні свідчення про те, що свавільно затриманим українським цивільним особам було відмовлено у можливості підготуватися до захисту та відмовлено

⁴³⁹ Док. А/РПЛ/45/16, *Звіт Робочої групи з питань свавільних затримань*, 24 липня 2020 року, п. 53. Див. також Висновки РГСЗ № А/РПЛ/РГСЗ/2019/73, п. 91; А/РПЛ/РГСЗ/2019/59, п. 70; А/РПЛ/РГСЗ/ 2019/14, п. 71; А/РПЛ/РГСЗ/2014/14, п. 22.

⁴⁴⁰ Дивись Висновки РГСЗ № А/РПЛ/РГСЗ/2019/73, п. 91; А/РПЛ/РГСЗ/2019/59, п. 70; А/РПЛ/РГСЗ/2019/32, п. 43; А/РПЛ/РГСЗ/2018/52, п. 79(i); А/РПЛ/РГСЗ/2015/34, п. 28; А/РПЛ/ РГСЗ/2012/ 43, п. 51.

⁴⁴¹Звіт НМКРПУ 2024, *op. cit.*, п. 83.

⁴⁴² Висновок РГСЗ А/РПЛ/РГСЗ/2021/56.

⁴⁴³ Стаття 72(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод. Див. також Московський документ НБСЄ 1991 року, п. 23.1 (v).

у доступі до правової допомоги з моменту їх затримання.⁴⁴⁴ Іноді Російська Федерація призначала їм адвокатів. Тим не менш, більшість із цих адвокатів зазвичай радили своїм клієнтам діяти всупереч своїм інтересам, чинили тиск на них, щоб вони підписали зізнання, і навіть були присутні під час катувань. Адвокати, призначені Російською Федерацією, також вимагають спеціальних виплат від своїх клієнтів або їхніх сімей, обіцяючи їм краще лікування та менший термін покарання, якщо така виплата, очевидно, хабар, буде здійснена. У тих рідкісних випадках, коли родина змогла найняти адвоката, цей адвокат – громадянин України чи Росії – зтикався з труднощами в отриманні доступу до свого клієнта під час ув'язнення, таємниця адвоката та клієнта не була дотримана, і адвокати часто могли спілкуватися зі своїми клієнтами лише в залах судових засідань.⁴⁴⁵ Усе це є серйозним порушенням права на справедливий судовий розгляд, особливо статей 9(4), 14(3)(b) і (d) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 72(1) ЖК IV, і вони самі по собі можуть кваліфікувати позбавлення волі, пов'язане з кримінальним переслідуванням, як свавільне.

В. ІНШІ ГАРАНТІЇ НАЛЕЖНОГО ПОВОДЖЕННЯ

Оскільки інтернування цивільних осіб відбувається як винятковий захід, який примушує цивільних осіб перебувати в установах, що знаходяться під владою ворожої воюючої сторони, це наражає затриманих цивільних осіб на низку потенційних зловживань та обмежень. Детальні положення ЖК IV мають на меті пом'якшити деякі з цих занепокоєнь шляхом встановлення абсолютних зобов'язань для держави, яка позбавляє волі.⁴⁴⁶

Держава, яка позбавляє волі, повинна забезпечити, щоб члени однієї родини були поселені разом в одному місці інтернування.⁴⁴⁷ Жінки повинні утримуватися окремо від чоловіків і перебувати під наглядом жінок.⁴⁴⁸ Цивільні особи розміщуються окремо від військовополонених і, зокрема, від засуджених ув'язнених.⁴⁴⁹ Численні випадки, про які повідомлялося Місії, свідчать про те, що для сімей не відводиться окремих приміщень, і що цивільні особи в багатьох випадках розміщуються разом з військовополоненими, а іноді в тих самих приміщеннях, що й засуджені.⁴⁵⁰

Держава, яка позбавляє волі, також зобов'язана вжити всіх необхідних і можливих заходів для забезпечення розміщення цивільних осіб у будівлях або приміщеннях, які забезпечують усі можливі гарантії щодо гігієни та здоров'я, а також забезпечити їх харчуванням та одягом.⁴⁵¹ Проте Місія зафіксувала численні свідчення цивільних осіб, яких тримали під вартою протягом коротших або довших періодів у приміщеннях, які жодним чином не відповідають зобов'язанням ЖК IV, а іноді їх позбавляли взуття та належного одягу.⁴⁵² Крім того, МПП забороняє будь-яку віктимізацію, покарання або скорочення продовольчих пайків.⁴⁵³ Натомість, Місія отримала численні свідчення про те, що позбавлення води та їжі було звичайним явищем, й іноді також використовувалося як покарання або як засіб отримання інформації.⁴⁵⁴

⁴⁴⁴Основні принципи ООН 2015 р., *op. cit.*, Принципи 8 і 9. Дивіться також Документ ООН. А/РПЛ/45/16, *Звіт Робочої групи з питань свавільних затримань*, 24 липня 2020 року, п. 51. Дивіться також Висновок РГСЗ А/РПЛ/РГСЗ/2021/56.

⁴⁴⁵ Висновок РГСЗ А/РПЛ/РГСЗ/2021/56, параграфи 88-90.

⁴⁴⁶ Див., зокрема, статтю 79 та § ЖК IV.

⁴⁴⁷ Стаття 82(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

⁴⁴⁸ Стаття 75(5) ЖК IV.

⁴⁴⁹ Стаття 84 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

⁴⁵⁰ Свідчення 1, 2, 12, 16, 19, 20, 27, 28, 30, 32 і 34 (у матеріалах авторів).

⁴⁵¹ Стаття 85 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

⁴⁵² Свідчення 19, 20, 27, 28, 30 і 34 (у справі авторів).

⁴⁵³ Стаття 100 Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

⁴⁵⁴ Свідчення 1, 2, 19, 20, 27, 28 і 34 (у матеріалах авторів).

Ще одним обов'язком держави, що позбавляє волі, є уникнення створення місць для інтернування в районах, особливо вразливих до небезпеки війни.⁴⁵⁵ Відповідно до обов'язку воюючої держави евакуювати цивільне населення, у тому числі осіб, які перебувають під захистом, що належать до супротивної воюючої сторони, із зони бойових дій, держава, що позбавляє волі, може бути зобов'язана розташувати місця інтернування подалі від лінії фронту.⁴⁵⁶ Однак така евакуація не може передбачати переміщення осіб, які перебувають під захистом, поза межі окупованої території, за винятком випадків, коли з матеріальних причин уникнути такого переміщення неможливо. Навіть у таких випадках, особи мають бути повернені назад до своїх домівок, як тільки припиняться бойові дії на відповідній території.⁴⁵⁷ Ґрунтуючись на численних джерелах та свідченнях, Місія виснувала, що Україні не було надано корисної інформації про географічне розташування місць інтернування відповідно до ЖК IV.⁴⁵⁸

Також Місію було поінформовано про велику кількість українських засуджених цивільних осіб, переведених до Російської Федерації, переважно у 2022 році, які відбули свої покарання.⁴⁵⁹ Спостерігачам стало відомо, що деякі з цих в'язнів були звільнені лише для того, щоб їх негайно повторно затримали за обвинуваченнями у порушенні російського міграційного законодавства згідно з російським адміністративним законодавством, оскільки їхній імміграційний статус не був врегульований і, відповідно, вони були поміщені до центрів тримання нелегальних мігрантів.⁴⁶⁰ Таким чином, багато з них опинилися перед неможливим вибором: прийняти російське громадянство, яке російська влада наполегливо пропонувала, або залишитися в імміграційному ув'язненні без чіткої перспективи того, як довго це триватиме. Місія дійшла висновку, що таке повторне тримання під вартою на підставах, які були повністю поза контролем відповідних осіб, є свавільним позбавленням волі. Більше того, практика фактичного примусового нав'язування громадянства жертвам війни шляхом обумовлення звільнення складанням присяги на вірність ворожій владі через прийняття громадянства, порушує норми МПП.⁴⁶¹

Місія дійшла висновку, що Російська Федерація за всіма основними аспектами не дотримується конкретних вимог, пов'язаних із належним поведінням з цивільними особами, інтернованими відповідно до ЖК IV.

Г. ВИСНОВКИ

Незважаючи на те, що свавільне позбавлення волі саме по собі є серйозним порушенням МППЛ та МПП, в цьому розділі також встановлено, що це порушення мало наслідком інші серйозні порушення цих двох законодавчих актів. Місія з жалем констатує, що українські цивільні особи, свавільно позбавлені волі Російською Федерацією, у великих масштабах стають жертвами таких практик, як позасудові вбивства, катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведіння чи покарання, сексуальне насильство або відмова у базових гарантіях справедливого судового

⁴⁵⁵ Стаття 83(1) Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

⁴⁵⁶ Стаття 49(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

⁴⁵⁷ Стаття 49(2) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

⁴⁵⁸ Статті 83 (2), 89 і 90 ЖК IV.

⁴⁵⁹ УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (з 1 лютого по 31 липня 2023 року)*, 5 жовтня 2023 року, п. 95.

⁴⁶⁰ Свідчення 39 (у матеріалах авторів); УВКПЛ, УВКПЛ, *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (1 лютого – 31 липня 2023 року)*, 5 жовтня 2023 року, п. 95. УВКПЛ також відзначило труднощі з точки зору повернення ув'язнених в Україну з Росії після звільнення, пов'язані з відсутністю дійсних проїзних документів, оскільки вони підпадають під категорію осіб, яким Державна міграційна служба України не видає необхідні довідки про повернення.

⁴⁶¹ Статті 50, 55 і 56 ЖК IV та статті 14(1) і 69 ДП I.

розгляду. Після затримання цивільні особи піддаються регулярному жорстокому поводженню, що включає катування та сексуальне насильство, розраховане на приниження, примус до зізнань або підкорення та залякування людей, з метою примусу до покори та співпраці з окупаційними військами. Їм відмовляють у будь-яких контактах із зовнішнім світом, у тому числі з їхніми родинами. Їм доводиться терпіти суворі умови, оскільки їх тримають у неофіційних місцях ув'язнення, піддають жорстокому режиму, відмовляють у їжі, воді та медичній допомозі. Вони змушені спати на холодній підлозі, без матраців і постільної білизни – і це якщо переповнені камери взагалі дозволяють їм прилягти. Умови тримання негігієнічні, відсутні елементарні санітарні умови і часто відсутня належна вентиляція або світло.

Повна заборона контактів із зовнішнім світом призвела до того, що цивільне українське населення утримується без зв'язку із зовнішнім світом і навіть стає жертвою насильницьких зникнень, що також змушує цілі родини впадати в стан жертви, відчайдушно чекаючи будь-яких новин про своїх родичів, про яких в багатьох випадках вони нічого не чули більш ніж два роки. На жаль, свавільне позбавлення волі деяких українських цивільних осіб також мало наслідком найвищу ціну – їхнє життя, оскільки Місія зареєструвала випадки позасудових убивств. Для інших людей, свавільне позбавлення волі означало повну відмову у найбільш фундаментальних гарантіях справедливого судового розгляду. Цивільних громадян України судять за законодавством, яке, в першу чергу, взагалі не повинно застосовуватися до них, з порушенням принципів законності та зворотної дії в часі. Їхні процесуальні права та право на захист і правову допомогу не дотримуються. Місія нагадує, що відмова у основоположних гарантіях справедливого судового розгляду сама по собі робить будь-яке затримання, пов'язане з кримінальним переслідуванням, свавільним.

VII. ЗВІЛЬНЕННЯ З СВАВІЛЬНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ЗАСОБИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Як показано в розділі IV цього звіту, дуже велика кількість українських цивільних осіб була і продовжує бути свавільно позбавленою волі Російською Федерацією нібито з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом. Тримання їх в місцях позбавлення волі є свавільним, оскільки не дотримані матеріальні та процесуальні вимоги МГП та МППЛ, про що свідчить аналіз, наведений у розділах V та VI цієї доповіді. Звідси випливає, що МГП та МППЛ вимагають, щоб усі такі цивільні особи були негайно звільнені. Крім того, МГП також містить низку підстав, які зумовлюють необхідність звільнення цивільних осіб, навіть за умови, що позбавлення їх волі було законним. Хоча наголошується, що вони не мають прямого відношення до випадків свавільного позбавлення волі, оскільки це саме по собі є підставою для негайного звільнення, їх все ж буде коротко розглянуто у звіті. Як МППЛ, так і МГП також визначають засоби правового захисту, які повинні бути надані у разі свавільного позбавлення волі.

A. ПІДСТАВИ ДЛЯ ПРИПИНЕННЯ СВАВІЛЬНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

Як МППЛ, так і МГП чітко вказують на те, що цивільні особи можуть бути позбавлені волі лише доти, доки існують підстави для такого позбавлення, і що вони *«повинні бути звільнені з мінімально можливою затримкою і в будь-якому випадку, як тільки обставини, які обґрунтовують арешт, затримання або інтернування, перестануть існувати»*.⁴⁶² Крім того, МГП передбачає шляхи, за допомогою яких позбавлені волі цивільні особи можуть бути звільнені ще до того, як ця умова буде виконана, шляхом

⁴⁶² Стаття 75(3) ДП І.

звільнення, репатріації або обміну. МГП також чітко визначає, що позбавлення волі цивільних осіб має припинитися не пізніше закінчення збройних конфліктів, хоча в цьому правилі є певні застереження. Ще раз наголошується, що ці способи застосовні лише до такого позбавлення волі, яке є законним, а не свавільним. Загалом, таким чином, можна виокремити три основні способи, за допомогою яких законне та несвавільне позбавлення волі цивільних осіб повинне припинитися: (а) звільнення за відсутності підстав для позбавлення волі, (б) звільнення під час бойових дій чи окупації та (в) звільнення після закінчення бойових дій. Якщо позбавлення волі цивільних осіб продовжується з нехтуванням матеріальним і процесуальним правом, продиктованим МГП та МППЛ, воно стає свавільним.

1. ЗВІЛЬНЕННЯ ЗА ВІДСУТНОСТІ ПІДСТАВ ДЛЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Відповідно до МГП, важливим принципом, що регулює інтернування цивільних осіб, є те, що ця форма позбавлення волі має припинитися, як тільки особа перестає становити реальну загрозу. Інтернована цивільна особа повинна бути звільнена, якщо причини, які викликали необхідність інтернування, більше не існують.⁴⁶³ З огляду на стрімкий розвиток подій у збройному конфлікті, особа, яка вважається загрозою, може незабаром не становити такої ж загрози після зміни обставин на місцях. Право на оскарження законності позбавлення волі та обов'язок періодичного перегляду такої законності, про які йшлося вище (Розділ V.Б.2 та V.Б.3), є ключовими гарантіями забезпечення того, що підстави для інтернування були та продовжують виконуватися. Обов'язок держави, що тримає під вартою, забезпечити процес перегляду відповідно до ЖК IV, є абсолютним. Без такого процесу перегляду навіть початково законне інтернування перестає бути законним, і прирівнюється до свавільного позбавлення волі як за МГП, так і за МППЛ. Іншими словами, якщо процесуальні гарантії тримання під вартою відсутні, інтернування не є або більше не є законним, і являє собою свавільне позбавлення волі як відповідно до МГП, так і за МППЛ. Нинішня Місія отримала численні свідчення від колишніх інтернованих, які свідчать про те, що такі процесуальні гарантії дійсно відсутні. Це свідчить про порушення Російською Федерацією зобов'язань за ЖК IV.

Раніше Місія встановила, що деякі з українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією, вважаються військовополоненими. Відповідно до ЖК III, військовополонені можуть перебувати в полоні протягом усього конфлікту і повинні бути звільнені лише після припинення активних бойових дій.⁴⁶⁴ Цей режим відрізняється від режиму, що застосовується до цивільних осіб, які можуть бути інтерновані лише тоді, коли це «абсолютно необхідно»⁴⁶⁵ або «необхідно з імперативних міркувань безпеки».⁴⁶⁶ Як зазначалося вище (розділ V.A.1.A), хоча інтернування військовополонених може бути правилом, інтернування цивільних осіб має носити виключно винятковий характер. Тому дуже важливо визначити правильний статус особи та не покладатися на занадто широке розуміння статусу військовополоненого. Це визначення здійснюється компетентним трибуналом, як передбачено статтею 5 ЖК III та статтею 45(1) ДП I. Хоча це не звичайний трибунал, він все одно повинен відповідати певним вимогам щодо складу, компетенції та процедури, щоб уможливити індивідуальне визначення статусу та уникнути свавільних рішень.⁴⁶⁷ Перегляд статусу компетентним трибуналом є процесуальною гарантією того, що особи, які фактично є цивільними особами, не будуть інтерновані як військовополонені.

⁴⁶³ Стаття 132(1) та 133 (1) ЖК IV, стаття 75(3) ДП I та Правило 128 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

⁴⁶⁴ Стаття 118(1) Закону про захист прав людини і основоположних свобод.

⁴⁶⁵ Стаття 42(1) ЖК IV.

⁴⁶⁶ Стаття 78(1) ЖК IV.

⁴⁶⁷ МКЧХ, *Оновлений коментар до Третьої Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими*, 2021 р., п. 1125.

У тих випадках, коли держава, яка позбавляє волі, використовує занадто загальне визначення військовополонених, особи, які є цивільними особами, можуть опинитися під вартою як військовополонені. Це не лише фактично позбавить цивільних осіб процесу перегляду, призначеного для цивільних осіб, але й несправедливо продовжить їхнє тримання під вартою до закінчення бойових дій. Якщо цивільні особи були помилково інтерновані відповідно до ЖК III, а механізм перегляду їхнього статусу відсутній, нефункціональний або працює з надто широкими категоріями, затримані цивільні особи свавільно позбавляються свободи.

Місія не змогла надати жодних доказів, які б свідчили про те, що такий трибунал створювався, а Російська Федерація здійснювала перегляд статусу щодо затриманих українських цивільних осіб. Навпаки, вона отримала інформацію про численні випадки, коли проведення такого розгляду не відбувалося, а цивільних осіб «таврували» як військовополонених, незважаючи на те, що вони заперечували проти такого визначення.⁴⁶⁸ Одним із прикладів є випадок громадянина України Нікіти Шкрябіна з Харкова, який у березні 2022 року був інтернований в статусі військовополоненого, незважаючи на те, що він був цивільним громадянином, який не брав участі у бойових діях. Хоча він повідомив російській владі, що він не повинен вважатися військовополоненим, перегляд його статусу не відбувся. Його адвокат також намагався домогтися перегляду його статусу військовою прокуратурою та військовими судами, але безрезультатно.⁴⁶⁹

2. Звільнення під час військових дій чи окупації

Цивільні особи, позбавлені волі в умовах збройного конфлікту, можуть бути звільнені, навіть якщо підстави для їх інтернування продовжують діяти. Стаття 132(2) ЖК IV прямо передбачає, що *«Сторони конфлікту /.../ докладають зусиль під час військових дій для укладення угод про звільнення, репатріацію, повернення до місць проживання або розміщення в нейтральній країні певних категорій інтернованих, зокрема дітей, вагітних жінок та матерів з немовлятами та маленькими дітьми, поранених і хворих, а також інтернованих, які тривалий час перебувають під вартою»*.

Місія отримала багато свідчень і зібрала звіти, які свідчать про те, що по відношенню до інтернованих цивільних осіб поширеною практикою є вимагання сплати викупу в обмін на звільнення,⁴⁷⁰ а деякі органи влади, відповідальні за місця позбавлення волі, прямо вимагають плату за звільнення. Така практика свідчить не лише про свавільне позбавлення волі, але й про захоплення заручників, що однозначно заборонено як МГП, так і МППЛ.⁴⁷¹ Захоплення заручників визначається як затримання особи, поєднане з погрозами продовжувати утримувати заручника, з метою примусу третьої сторони до вчинення будь-якої дії, що є явною або неявною умовою звільнення заручника.⁴⁷² Позбавлення волі, що прирівнюється до захоплення заручників, може становити собою воєнний злочин.⁴⁷³

Численні звіти та свідчення, отримані Місією, також свідчать про поширену практику звільнення осіб за певних умов. Хоча МГП дозволяє встановлювати умови при звільненні цивільних осіб, які були законно затримані,⁴⁷⁴ такі умови повинні бути в межах закону. На противагу цьому, Місія отримала численні звіти про умови звільнення, такі як примус до присяги на вірність державі, яка позбавляє волі, надання згоди на

⁴⁶⁸ Свідчення 19 і 43 (у матеріалах авторів).

⁴⁶⁹ Меморіал, Свої среди чужих, *Адвокатська Улиця*, 3. 7. 2023 рік.

⁴⁷⁰ Свідчення 12, 16, 39.

⁴⁷¹ Стаття 34 ЖК IV та стаття 75 (2) с ДП I.

⁴⁷² Стаття 1 Міжнародної конвенції проти захоплення заручників.

⁴⁷³ Стаття 147 ДП I та стаття 8(2)(viii) Римського статуту МКС.

⁴⁷⁴ Стаття 43(1) Закону України «Про захист прав людини і основоположних свобод».

майбутню співпрацю, відеозапис примусових зізнань щодо минулої співпраці та підпис зізнання «на чистому аркуші», який буде заповнено пізніше.⁴⁷⁵ Деякі з цих випадків передбачають, що умово звільнення буде діяння, яке в подальшому вестиме до кримінального переслідування української цивільної особи за українським законодавством.⁴⁷⁶ Хоча така практика сама по собі може бути незаконною, ситуація примусу, спричинена відсутністю ефективних гарантій та механізмів перегляду для інтернованих цивільних українців, значно збільшує серйозність такої практики.

Місія зіткнулася з іншими умовами звільнення українських цивільних осіб з районів, що перебувають під російською тимчасовою окупацією, коли осіб змушують погодитися покинути ці райони, що в деяких випадках прирівнюється до депортації, незважаючи на те, що МПП забороняє індивідуальне або масове насильницьке переміщення або депортацію осіб, які перебувають під захистом.⁴⁷⁷ Ця заборона є абсолютною в тому сенсі, що з неї не допускається жодних винятків, крім тих, що передбачені статтею 49 ЖК IV. У розпал бойових дій, що тривають, держава-окупант може тимчасово евакуювати або позбавляти волі цивільне населення з міркувань власної безпеки або якщо цього вимагають нагальні військові причини.⁴⁷⁸ Місія отримала численні свідчення про те, що згода на депортацію є примусовою умовою для «добровільного» звільнення.⁴⁷⁹ Позбавлення волі цивільних осіб як захід примусу до їх незаконної депортації з окупованої території є однозначно незаконним.

Спостерігачі також отримали свідчення, які демонструють, що під час кількох обмінів, проведених між Україною та Російською Федерацією, українських цивільних осіб, затриманих Росією, обміняли на російських військовополонених. За даними Українського координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, з 3135 осіб, звільнених у рамках 51 обміну з РФ починаючи з березня 2022 року, 147 були цивільними особами (119 чоловіків та 28 жінок).⁴⁸⁰ НІБ має інформацію про 149 осіб, з яких 121 чоловік та 28 жінок.⁴⁸¹ Що стосується віку, то статистика НІБ показує, що 5 жінок і 19 чоловіків були старше 60 років, 15 жінок і 57 чоловіків - від 41 до 60 років, а 8 жінок і 45 чоловіків - від 21 до 40 років.⁴⁸² Спостерігачі отримали свідчення, які свідчать про те, що українських цивільних осіб умисно затримували саме з метою обміну на російських військовополонених. Така практика порушує МППЛ та МПП і прирівнюється до свавільного позбавлення волі та захоплення заручників.

3. ЗВІЛЬНЕННЯ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Нарешті, інтернування цивільних осіб, які на законних підставах позбавлені волі з причин, пов'язаних з конфліктом, має бути припинено «якнайшвидше» після закінчення бойових дій.⁴⁸³ Якщо позбавлення волі цивільних осіб триває після загального завершення військових операцій або припинення окупації, вони продовжують користуватися відповідними положеннями ЖК до остаточного звільнення, репатріації або відновлення.⁴⁸⁴ Невиправдана затримка з репатріацією цивільного населення є

⁴⁷⁵ Свідчення 2, 34, 39 (у матеріалах авторів).

⁴⁷⁶ Закон України No 2108-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність", 2022.

⁴⁷⁷ Стаття 49(6) ЖК IV, правило 130 Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МПП. Див. також Нюрнберзький військовий трибунал, *справа Сполучених Штатів Америки проти Ерхарда Мільха*, 17 квітня 1947 року.

⁴⁷⁸ Стаття 49(2) та (5) ЖК IV.

⁴⁷⁹ Свідчення 20, 27, 28, 39.

⁴⁸⁰ Засідання Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими Київ, 22 березня 2024 р.

⁴⁸¹ Національне інформаційне бюро, зустріч у Києві, 21 березня 2024 р.

⁴⁸² Статистичні дані надано Національним інформаційним бюро, зустріч у Києві, 21 березня 2024 р.

⁴⁸³ Стаття 118(1) ЖК III.

⁴⁸⁴ Стаття 3(b) та 75(6) ДП I.

воєнним злочином.⁴⁸⁵ Після закінчення військових дій або окупації Сторони конфлікту та всі інші держави-учасниці ЖК докладають зусиль для забезпечення повернення всіх інтернованих до останнього місця проживання або сприяння їх репатріації.⁴⁸⁶ Оскільки на момент подання цього звіту збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною ще триває, ця норма наразі не застосовується. Більше того, вкотре наголошується, що це стосуватиметься лише випадків законного позбавлення волі. Однак, як зазначалося вище, Місія отримала повідомлення про те, що російська влада досі свавільно позбавляє волі тисячі українських цивільних осіб, що є самою суттю мандату цієї місії.

Б. ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНОГО СВАВІЛЬНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ ПРАВА

Як зазначила Постійна палата міжнародного правосуддя у *справі Чорзувської фабрики: «Принцип міжнародного права полягає в тому, що порушення зобов'язання передбачає зобов'язання відшкодувати збитки в адекватній формі»*.⁴⁸⁷ Отже, оскільки будь-яке позбавлення волі допускається лише відповідно до МППЛ та МГП на чітко обумовлених, допустимих підставах і здійснюється з чітким дотриманням зазначених процесуальних гарантій, якщо це не так, то позбавлення волі порушує МППЛ та МГП і є свавільним. У таких випадках особи, які були затримані таким чином, мають право на компенсацію (і на засоби правового захисту в більш широкому сенсі). Це право прямо передбачене статтею 9(5) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статтею 5(5) ЄКПЛ та статтею 5(4) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це особливе зобов'язання по відношенню до тих, хто постраждав в результаті порушення абсолютної заборони свавільного позбавлення волі, і може розглядатися як таке, що впливає із загального права на правовий захист у разі порушень прав людини, закріпленого у статті 8 Загальної декларації прав людини, статті 2(3) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 13 ЄКПЛ та статті 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Те, що «держави, відповідальні за порушення міжнародного гуманітарного права, зобов'язані повністю відшкодувати завдані збитки або шкоду»,⁴⁸⁸ також вважається звичаєвим правилом МГП. Ці два правові інститути частково відрізняються тим, що в той час як МППЛ встановлює індивідуальне право на компенсацію, МГП традиційно зосереджується на відшкодуванні, що надається на міждержавному рівні. Однак в останні десятиліття індивідуальне право на репарації також почало обговорюватися в рамках МГП.

1. ФОРМИ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНОГО СВАВІЛЬНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ ПРАВА

РГСЗ у своєму Обговоренні №10 щодо репарацій за свавільне позбавлення волі⁴⁸⁹ підтвердила, що всі жертви свавільного позбавлення волі мають право, яке підлягає примусовому виконанню компетентним національним органом, на швидке та адекватне

⁴⁸⁵ Стаття 84(4)(b) ДП І.

⁴⁸⁶ Стаття 134 ЖК ІV.

⁴⁸⁷ Фабрика в Чоржуві, юрисдикція, рішення № 8, 1927 р., Р.С.І.І., серія А, № 9, с. 21.

⁴⁸⁸ Правило 150 дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП. Див. також Московський документ НБСС 1991 р., пункт 23.1(xi).

⁴⁸⁹ ООН Док. А/РПЛ/45/16, Обговорення № 10 щодо відшкодування за свавільне позбавлення волі, 24 липня 2020 р., Додаток І.

відшкодування,⁴⁹⁰ вимагаючи, щоб такі репарації були пропорційними тяжкості порушень та завданої шкоди.⁴⁹¹ РГСЗ виділяє п'ять форм репарацій:

- А) **Реституція**, яка полягає у відновленні потерпілого у вихідному становищі до моменту порушення його прав.⁴⁹² Це сама основа права на компенсацію, і у випадку свавільного позбавлення волі це, перш за все, означає, що жертва свавільного позбавлення волі повинна бути негайно і беззастережно звільнена, щоб забезпечити, що серйозне порушення прав людини, якого вона зазнала, тобто свавільне позбавлення свободи, негайно припиняється. У тих випадках, коли потерпілий був засуджений судом, вимога про безумовне звільнення також означає, що його вирок має бути скасований, а судимість погашена.⁴⁹³ Крім того, вона включає в себе обов'язок повного, незалежного та неупередженого розслідування обставин кожного випадку свавільного позбавлення волі.⁴⁹⁴
- Б) **Реабілітація**, яка повинна включати медичну, психологічну та іншу допомогу, а також юридичні та соціальні послуги, які можуть знадобитися потерпілому від свавільного позбавлення волі,⁴⁹⁵ які повинні бути безоплатними, надаватися на підставі вільної згоди потерпілого та враховувати обставини та потреби потерпілого. Також має бути забезпечено лікування на індивідуальній, сімейній або колективній основі.
- В) **Сатисфакція**, спрямована на відшкодування нематеріальної шкоди, що не піддається кількісній оцінці, завданої потерпілому,⁴⁹⁶ яка може включати такі заходи, як публічні вибачення, перевірка фактів, публічне і повне розкриття істини. Це прямо і нерозривно пов'язано з правом на правду, оскільки *«жертви та їхні представники повинні мати право шукати та отримувати інформацію про причини, що призвели до їхньої віктимізації, а також про причини та умови, пов'язані з грубими порушеннями міжнародного права прав людини та серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, а також дізнаватися правду щодо цих порушень»*.⁴⁹⁷
- Г) **Компенсація**, яка має бути надана у належному та пропорційному порядку, враховуючи тяжкість порушення та обставини справи.⁴⁹⁸ Цей захід спрямований на

⁴⁹⁰ Там само, пункт 7; Див. також Основні принципи ООН 2015, ор.сit., абз. 92; ООН Док. А/RES/60/147, Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, 21 березня 2006 р., п. 17.

⁴⁹¹ ООН Док. А/РПЛ/45/16, Обговорення № 10 щодо відшкодування за свавільне позбавлення волі, 24 липня 2020 р., Додаток I, пункт 7; Див. також UN Doc. A/RES/60/147, Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, 21 березня 2006 р., п. 15.

⁴⁹² ООН Док. А/РПЛ/45/16, Обговорення № 10 щодо відшкодування за свавільне позбавлення волі, 24 липня 2020 р., п. 10; див. також UN Doc. A/RES/60/147 Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, 21 березня 2006 р., п. 19.

⁴⁹³ Див. Висновки РГСЗ № А/РПЛ/РГСЗ/2021/15, пункт 98; А/РПЛ/РГСЗ/2020/41, пункт 85; А/РПЛ/РГСЗ/2020/10, пункт 84; А/РПЛ/РГСЗ/2018/84, пункт 77; А/РПЛ/РГСЗ/2018/40, пункт 53.

⁴⁹⁴ Див. Висновки РГСЗ А/РПЛ/РГСЗ/2020/83, пункт 90; А/РПЛ/РГСЗ/2020/10, пункт 85; А/РПЛ/РГСЗ/2021/48, пункт 89; А/РПЛ/РГСЗ/2022/26, пункт 100.

⁴⁹⁵ ООН Док. А/РПЛ/45/16, Обговорення № 10 щодо відшкодування за свавільне позбавлення волі, 24 липня 2020 р., Додаток I, пункт 11.

⁴⁹⁶ Там само, пункти 12-13.

⁴⁹⁷ ООН Док. А/RES/60/147 Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, 21 березня 2006 р., п. 24. Див. також Звіт УВКПЛ про затримання за 2023 р., ор. цит., пункт 33; ООН Док. ССРР/С/ЖК/36, Загальний коментар № 36. Стаття 6: право на життя, 3 вересня 2019 р., п. 58.

⁴⁹⁸ ООН Док. А/РПЛ/45/16, Обговорення № 10 щодо відшкодування за свавільне позбавлення волі, 24 липня 2020 р., Додаток I, пункти 14-15.

усунення фізичної та психологічної шкоди, якої зазнає потерпілий внаслідок свавільного позбавлення волі,⁴⁹⁹ а також має бути спрямований на усунення будь-якої нематеріальної шкоди або моральної шкоди, яка включає шкоду, заподіяну потерпілому, таку як втрата репутації, стигматизація або порушені сімейні чи громадські відносини.⁵⁰⁰

- Д) **Гарантії неповторення**,⁵⁰¹ які спрямовані на запобігання повторенню ситуації, що призвела до порушень прав людини, і можуть включати такі заходи, як скасування або внесення змін до законів чи нормативно-правових актів, які визнані такими, що порушують міжнародні зобов'язання,⁵⁰² забезпечення постійної підготовки працівників правоохоронних органів та, зокрема, військовослужбовців збройних сил та сил безпеки, медичного персоналу, громадських захисників, охоронців та працівників слідчих ізоляторів, а також забезпечення незалежного нагляду за всіма місцями позбавлення волі з боку міжнародних організацій, таких як МКЧХ, та незалежних національних організацій, таких як національні правозахисні установи та незалежні організації громадянського суспільства.

2. ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНОГО СВАВІЛЬНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ ПРАВА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У контексті цього мандату Місія не встановила жодних випадків будь-якої форми репарацій, застосованих Російською Федерацією щодо свавільно позбавлених волі українських цивільних осіб. Місія отримала свідчення про те, що деякі українські цивільні особи змогли домогтися звільнення в рамках судового провадження в Росії за допомогою російських юристів. Хоча таких випадків налічується всього кілька сотень, Місія вітає такі звільнення, хоча й зазначає, що вони не відповідають вимогам щодо повного захисту порушеного права та репарацій, які Російська Федерація має виконувати відповідно до МППЛ.

Крім того, Місія отримала свідчення про звільнення деяких українських цивільних осіб у рамках обміну військовополоненими між Україною та Росією. Однак, на думку Місії, хоча звільнення свавільно затриманих українських цивільних осіб, безперечно, вітається, така практика не відповідає зобов'язанням Росії за МПП та МППЛ, оскільки ці зобов'язання вимагають безумовного звільнення цих жертв.

Місія не змогла встановити будь-які інші форми репарацій, запропоновані та/або впроваджені Російською Федерацією щодо українських цивільних осіб, свавільно позбавлених волі російською владою.

Разом з тим, були зроблені певні кроки з боку інших держав, міжнародних і регіональних організацій, спрямовані на те, щоб примусити Російську Федерацію до цього.⁵⁰³ Йдеться про резолюцію Генеральної Асамблеї ООН А/RES/ES-11/5 від 14 листопада 2022 року

⁴⁹⁹ ООН Док. А/RES/60/147 Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, 21 березня 2006 р., п. 20.

⁵⁰⁰ ООН Док. А/РПЛ/45/16, Обговорення № 10 щодо відшкодування за свавільне позбавлення волі, 24 липня 2020 р., Додаток I, п. 15.

⁵⁰¹ ООН Док. А/РПЛ/45/16, Обговорення № 10 щодо відшкодування за свавільне позбавлення волі, 24 липня 2020 р., Додаток I, пункти 16-17; див. також Див. документ ООН. ССРР/С/51/Д/458/1991, Альберт Вомах Муког проти Камеруну, документ ООН. ССРР/С/78/Д/856/1999, Алекс Сотелі Чамбала проти Замбії, документ ООН. ССРР/С/121/Д/2764/2016, Achille Benoit Zogo Andela v. Cameroon, UN Doc. ССРР/С/39/Д/305/1988, Hugo van Alphen v. Netherlands, UN Doc. ССРР/С/78/Д/981/2001, Теофіла Касафранка де Гомес проти Перу, документ ООН. ССРР/С/103/Д/2024/2011, Аршидін Ісрай проти Казахстану, документ ООН. ССРР/С/108/Д/2094/2011, F.K.A.G. та ін. V. Австралія, UN Doc. ССРР/С/120/Д/2147/2012 Ян Мельников проти Білорусі.

⁵⁰² Див., наприклад, висновки РГНЗ А/РПЛ/РГНЗ/2019/77, пункт 55; А/РПЛ/РГНЗ/2019/15, пункт 58.

⁵⁰³ Доповідь конференції НМКРПУ, op.cit., пункти 951-989.

«Сприяння компенсації та відшкодуванню збитків за агресію проти України», яка «визнає, що Російська Федерація має бути притягнута до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права в Україні або проти України, включаючи її агресію в порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також будь-які порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, і що вона повинна понести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних діянь, включаючи репарації будь-якої шкоди, заподіяної такими діями».⁵⁰⁴ Резолюція також рекомендує «створення державами-членами у співпраці з Україною міжнародного реєстру завданої шкоди, який би слугував записом у документальній формі доказів та інформації про претензії щодо шкоди, втрати або травми всім зацікавленим фізичним та юридичним особам, а також державі Україна, спричинених міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України, а також заохочувати та координувати збір доказів».⁵⁰⁵

Після цього на рівні Ради Європи Комітет міністрів Ради Європи прийняв Резолюцію, якою заснував Реєстр збитків, згаданий у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН,⁵⁰⁶ створивши адміністративний апарат Реєстру. Згідно з постановою, Реєстр має слугувати засобом обліку і «повинен отримувати та обробляти інформацію про заяви про відшкодування шкоди та докази; категоризувати, класифікувати та систематизувати такі претензії, оцінювати та визначати прийнятність претензій для включення до Реєстру та реєструвати прийнятні претензії для цілей їх майбутнього розгляду та винесення рішення. Реєстр не має жодних судових функцій щодо таких позовів, включаючи визначення відповідальності та розподіл будь-яких виплат чи компенсацій».⁵⁰⁷ 16 листопада 2023 року, Конференція учасників Реєстру збитків для України обрала своє Правління⁵⁰⁸, а 14 грудня 2023 року Колегія провела своє установче засідання.⁵⁰⁹ Таким чином, точні умови роботи Реєстру ще належить з'ясувати, і, перш за все, велика складність полягає в тому, як забезпечити виконання цих зобов'язань державою, яка не бажає цього робити.

В. ВИСНОВКИ

Місія має обґрунтовані підстави вважати, що російська влада позбавила волі тисячі українських цивільних осіб. Оскільки ці позбавлення волі або не відповідають законним підставам для тримання під вартою згідно з МГП та МППЛ, або не задовольняють процесуальні гарантії, встановлені тими самими двома законодавчими органами, або обом цим стандартам одночасно, вони є свавільними, як це вже чітко було встановлено в розділі V цього звіту. Таким чином, ці українські цивільні особи є жертвами свавільного позбавлення волі як за МГП, так і за МППЛ. Отже, вони мають право на негайне і безумовне звільнення. Підстави для звільнення, які встановлює МГП щодо законних випадків позбавлення волі, таких як добровільне звільнення під час воєнних дій чи окупації або звільнення після закінчення воєнних дій, мають лише інформативне значення для звіту. Місія зазначає, що вдалося виявити вкрай обмежену кількість випадків, коли українські цивільні особи, свавільно позбавлені волі, були звільнені, як правило, без будь-яких пояснень, російською владою.

⁵⁰⁴ ООН Док. A/RES/ES-11/5, Надання правового захисту та відшкодування шкоди за агресію проти України, 14 листопада 2022 р., п. 2.

⁵⁰⁵ Там само, пункт 4.

⁵⁰⁶ CM/Res(2023)3, Постанова Комітету міністрів про створення Розширеної часткової угоди щодо реєстру збитків, заподіяних агресією Російської Федерації проти України, 12 травня 2023 р.

⁵⁰⁷ Там само, Стаття 1.

⁵⁰⁸ Рада Європи, Конференція учасників Реєстру збитків для України обирає Правління, прес-реліз, 16 листопада 2023 р.

⁵⁰⁹ Рада Європи, Рада Реєстру збитків в Україні проводить своє установче засідання, прес-реліз, 14 грудня 2023 р.

МГП та МППЛ встановлюють чітке право на засоби правового захисту для всіх тих, хто був свавільно позбавлений волі. Це право включає право потерпілого та його родичів на ефективний захист порушеного права, включаючи припинення порушень, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення. Місія не змогла встановити жодних доказів навіть спроби з боку Російської Федерації припинити практику свавільного позбавлення волі цивільного населення України. Фактично, єдині формалізовані звільнення, які були здійснені за участю Російської Федерації, – це ті, коли вона неправомірно та незаконно класифікувала українських цивільних осіб як військовополонених та звільнила їх у рамках обміну військовополоненими з Україною. Це є не лише кричущим порушенням ЖК IV, але й наводить на думку про абсолютно незаконний мотив, яким керувалася Російська Федерація щодо затримання українських цивільних осіб. Так само не було передбачено жодних інших засобів захисту порушеного права, таких як повна реституція, компенсація, реабілітація, сатисфакція та гарантії неповторення. По суті, ненадання Російською Федерацією відповіді на запит про співпрацю з нинішньою Місією, не кажучи вже про фактичну співпрацю, свідчить про її ставлення до свавільного позбавлення українських цивільних осіб власними органами.

VIII. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МГП ТА МППЛ, А ТАКОЖ ЗА ПОТЕНЦІЙНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

У попередніх розділах доповіді було чітко встановлено, що численні випадки затримання Російською Федерацією українських цивільних осіб прирівнюються до свавільного позбавлення волі, що означає різні порушення МГП та МППЛ. В доповіді також наведено достовірні докази того, що деякі з цих порушень можуть, якщо будуть визначені відповідальні за них особи, становити собою воєнні злочини та злочини проти людяності. У цьому розділі, відповідно до мандату *«збирати, узагальнювати та аналізувати цю інформацію /.../ з метою надання /.../ інформації відповідним механізмам підзвітності, й національним, регіональним або міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому»*, Місія визначає зобов'язання, що виникають для держав у трьох основних галузях міжнародного права (МГП, МППЛ, МКП), що мають відношення до цього звіту. Він також містить огляд механізмів підзвітності, доступних у цих трьох галузях.

A. ПІДЗВІТНІСТЬ ЗА МГП

За допомогою спеціальних договірних положень і звичаєвих норм МГП накладає на держави ряд зобов'язань, які поширюються не тільки на сторони конфлікту, але в значній мірі і на інші держави. Однак на даний час не існує конкретних механізмів підзвітності за МГП, подібних до тих, що встановлені в рамках МППЛ і МКП.

1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ ЗА МГП

Відповідно до спільної статті 1 чотирьох ЖК, усі держави зобов'язані *«поважати і забезпечувати повагу до цієї Конвенції за будь-яких обставин»*. Це зобов'язання не обмежується Сторонами конфлікту, але в останній своїй частині поширюється також на всі Сторони ЖК, включаючи всі держави світу. Обов'язок *поважати* тягне за собою зобов'язання держави робити все, що реально може бути зроблено за даних обставин, для забезпечення дотримання правил МГП її збройними силами, іншими органами, а також іншими особами або групами, що діють за її вказівками або під її керівництвом або контролем. Зобов'язання *забезпечувати повагу* означає зобов'язання держав, у тому числі тих, які не є сторонами конфлікту, вжити всіх можливих заходів, враховуючи обставини,

для забезпечення дотримання правил МГП у конфлікті. Обов'язок поважати і забезпечувати повагу вважається нормою звичаєвого права.⁵¹⁰

Як зазначається в дослідженні МКЧХ щодо звичаєвого міжнародного гуманітарного права, *«зобов'язання держав поважати міжнародне гуманітарне право є частиною їхнього загального зобов'язання поважати міжнародне право»*.⁵¹¹ Порушення обов'язку поважати МГП, тобто порушення певних норм МГП, що приписуються державі, тягне за собою відповідальність цієї держави за правилами про відповідальність держави.⁵¹² Важливо нагадати, що держави несуть відповідальність за дії, вчинені їхніми органами, навіть якщо при здійсненні таких актів органи перевищують свої повноваження або порушують інструкції.⁵¹³ Важливо також ще раз нагадати, що держави несуть відповідальність за дії, вчинені особою або групою осіб, які *«фактично діють за вказівкою цієї держави, під керівництвом або контролем цієї держави»*.⁵¹⁴

Держава, відповідальна за порушення МГП, має нові, додаткові зобов'язання. По-перше, за нею зберігається обов'язок виконати порушене зобов'язання.⁵¹⁵ По-друге, вона зобов'язана припинити порушення і надати відповідні запевнення і гарантії його неповторення.⁵¹⁶ По-третє, вона повинна забезпечити повне відшкодування – у формі реституції, компенсації або сатисфакції – за шкоду, заподіяну міжнародно-протиправним діянням.⁵¹⁷

У даному випадку держава, відповідальна за порушення МГП, спричинені свавільним позбавленням волі громадян України, тобто Російська Федерація, зобов'язана:

- i) дотримуватися всіх відповідних норм МГП, що застосовуються до українців, свавільно позбавлених волі Російською Федерацією;
- ii) негайно припинити всі випадки свавільного позбавлення волі цивільних громадян України, негайно припинити порушення правил МГП, що застосовуються під час позбавлення волі, та надати запевнення та гарантії неповторення таких дій; і
- iii) забезпечити відшкодування збитків, включаючи, *серед іншого*, сприяння та допомогу всім свавільно затриманим українським цивільним особам у звільненні, репатріації, поверненні до місця їхнього проживання чи проживання в третіх країнах відповідно до своїх зобов'язань за МГП, забезпечити негайний доступ незалежних органів, особливо МКЧХ, до всіх місць позбавлення волі, а також забезпечити надання фінансової компенсації та належної сатисфакції (вибачення, кримінальне переслідування осіб, винних у порушеннях МГП) для свавільно затриманих українських цивільних осіб, а також для України.

Держави-учасниці ЖК, які не є сторонами збройного конфлікту, зобов'язані *«використовувати свій вплив, наскільки це можливо, для припинення порушень міжнародного гуманітарного права»*.⁵¹⁸ Це означає негативне зобов'язання не заохочувати, не допомагати і не сприяти вчиненню порушень МГП, а також позитивне зобов'язання вживати заходів, колективно або індивідуально, для запобігання або припинення таких порушень.

⁵¹⁰ Правила 139 і 144 дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП..

⁵¹¹ Жан-Марі Хенкартс, Луїза Досвальд-Бек (Ред.), Звичаєве міжнародне гуманітарне право, Том I: Правила, Cambridge University Press, Кембридж, 2005, стор. 495..

⁵¹² Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння в документі ООН. A/56/10, Доповідь Комісії міжнародного права про роботу її п'ятдесят третьої сесії, Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, п'ятдесят шоста сесія додаток № 10, листопад 2001 р., стор. 43-59..

⁵¹³ Там само, Стаття 7.

⁵¹⁴ Там само, Стаття 8.

⁵¹⁵ Там само, Стаття 29.

⁵¹⁶ Там само, Стаття 30.

⁵¹⁷ Там само, Статті 31 та 34-37.

⁵¹⁸ Правило 144 дослідження МКЧХ щодо звичаєвого МГП.

2. МЕХАНІЗМИ ПІДЗВІТНОСТІ В РАМКАХ МГП

МГП не встановлює жодних конкретних механізмів підзвітності, подібних до процедур у судових та квазісудових органах відповідно до МППЛ або МКС відповідно до МКП. Тим не менш, існують певні конкретні інститути та механізми, уповноважені забезпечувати шляхи підзвітності. Такі інститути та механізми є більш рудиментарними та менш формальними, ніж у МППЛ та МКЛ. Хоча це жодним чином не впливає на абсолютний і обов'язковий характер зобов'язань за МГП, це забезпечує певну гнучкість з точки зору механізмів, дозволяючи пристосуватися до дуже різноманітних ситуацій, до яких застосовується МГП.

Одним із передбачених МГП механізмів, який міг би відіграти корисну роль у сфері, розглянутій у цій доповіді, але який досі не був запроваджений, є механізм визначення **держав-покровительок**. Держави-покровительки - це треті держави, визначені однією стороною конфлікту і прийняті іншою стороною конфлікту, і покликані захищати інтереси першої сторони і її громадян.⁵¹⁹ Держави-покровительки забезпечують опосередкований зв'язок між сторонами конфлікту, коли дипломатичні відносини між ними розриваються. Деякі положення МГП, що застосовуються до цивільних осіб і позбавлених волі цивільних осіб, включаючи статті 43, 71-76 і 83 ЖК IV і статтю 33 ДП I, прямо згадують держави-покровителі і покладають на них деякі завдання. Проте інститут покровительства в принципі не використовується з часів Другої світової війни, і не використовується в контексті нинішнього конфлікту. Тим не менше, масштаби конфлікту в Україні, а також системний і широкомасштабний характер порушень МГП, включаючи численні випадки свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб, дають підстави розглянути можливість створення держав-покровительок з метою зміцнення механізмів забезпечення дотримання правил і зобов'язань, що діють для захисту жертв війни, включаючи позбавлених волі цивільних осіб.

Пункт 3 статті 5 ДП I чітко передбачає, що у разі відсутності призначення або прийняття держав-покровительок *Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ)* визнається їх заміником. Дійсно, стандартною практикою збройних конфліктів останніх десятиліть є те, що МКЧХ бере на себе завдання, покладені на держави-покровительки. Крім того, МКЧХ також здійснює низку інших заходів відповідно до мандата, наданого йому чотирма ЖК та ДП I. МКЧХ діє за принципом конфіденційності і, як правило, неможливо дізнатися повний обсяг його діяльності в конкретному конфлікті або щодо конкретного питання. Однак МКЧХ оприлюднив кілька заяв, які підтверджують, що він займається питанням, яке розглядається цією місією. Навесні 2022 року він створив спеціальну установу – Бюро Центрального агентства з розшуку (БЦАР) для гуманітарної кризи в Україні. БЦАР *«збирає, централізує та передає інформацію про долю та місцезнаходження людей, як військових, так і цивільних, позбавлених волі, які потрапили до рук ворога»*.⁵²⁰

Ще однією інституцією, створеною МГП, а точніше статтею 90 ДП I, є *Міжнародна комісія зі встановлення фактів (МКВФ)*. МКВФ є постійно діючим органом, що складається з 15 експертів, який може розслідувати заяви про кричущі та серйозні порушення МГП, вчинені під час міжнародних збройних конфліктів. Сумнозвісним є той факт, що, незважаючи на те, що МКВФ був створений ще в 1991 році, він досі жодного разу не використовувався на практиці. У зв'язку з виходом Російської Федерації з механізму МКВФ у 2019 році, малоімовірно, що нинішній конфлікт призведе до зрушення в цьому відношенні. Натомість, завдання зі встановлення фактів, пов'язані з

⁵¹⁹ Див. статтю 11 ЖК IV та статтю 5 ДП I.

⁵²⁰ Центральне бюро розшуку МКЧХ з питань міжнародного збройного конфлікту в Україні: надання відповідей сім'ям, МКЧХ, 2 червня 2022 р., доступно за адресою <https://www.icrc.org/en/document/central-tracing-agency-missing-persons-ukraine>

конфліктом в Україні, покладено на спеціальні органи, а саме чотири місії експертів, створені у 2022-2024 роках відповідно до Московського механізму ОБСЄ та Незалежну міжнародну комісію з розслідування порушень в Україні, створену в березні 2022 року Радою ООН з прав людини.

Крім того, МППІ також передбачає зобов'язання кожної Високої Договірної Сторони розшукувати, переслідувати або видавати осіб, які підозрюються у вчиненні або відданні наказу вчинити воєнні злочини, включаючи серйозні порушення ЖК, і притягати таких осіб, незалежно від їх громадянства, до відповідальності в своїх судах. Держава може також передати таких осіб для судового розгляду іншій державі-учасниці за умови, що остання довела наявність підстав для відкриття справи *prima facie*.⁵²¹ Обов'язок розшукувати та піддавати підозрюваного правопорушника суду не залежить від будь-яких юрисдикційних міркувань.

Б. ПІДЗВІТНІСТЬ ВІДПОВІДНО ДО МППЛ

МППЛ також накладає різні зобов'язання на держави, в першу чергу на державу, яка має юрисдикцію над конкретною особою (особами). У разі порушення МППЛ застосовуються і норми про відповідальність держави. Тим не менш, вони модифікуються – в основному на користь окремих жертв порушень МППЛ – через спеціальні договори з прав людини. Крім того, на універсальному та регіональному рівнях були створені різні політичні, квазісудові та навіть судові органи для контролю за дотриманням зобов'язань, що впливають з МППЛ, та розгляду індивідуальних або міждержавних скарг на порушення МППЛ.

1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ ЗА МППЛ

Відповідно до МППЛ держави мають як негативні, так і позитивні зобов'язання. Негативні зобов'язання полягають у обов'язку поважати права людини, тобто утримуватися від втручання в такі права у спосіб, який не може бути виправданий відповідним документом з прав людини. Позитивні зобов'язання включають обов'язок захищати права людини, тобто забезпечувати, щоб здійснення прав людини особою не було скомпрометовано дією або бездіяльністю інших осіб, і обов'язок виконувати права людини, тобто вживати позитивних дій для забезпечення здійснення таких прав особами. Позитивні зобов'язання також включають зобов'язання належним чином розслідувати будь-які передбачувані порушення МППЛ. Держава має такі зобов'язання щодо «*всіх осіб, які перебувають на її території та підпадають під її юрисдикцію*».⁵²² Як пояснюється в розділі III.B.3, юрисдикція не обмежується територією держави, а може поширюватися за її межі або внаслідок здійснення ефективного контролю за деякими частинами території іншої держави, або через специфічний контроль за конкретними особами.

Порушення МППЛ породжують відповідальність держави, якій такі порушення приписуються. Знову ж таки, держава несе відповідальність за дії або бездіяльність своїх власних органів, а також тих, хто діє від її імені або під її ефективним контролем. Держава також може нести відповідальність за дії, вчинені окремими особами та групами, які не перебувають під її ефективним контролем, якщо вона не виявляє належної обачності для запобігання таким діям (відповідно до зобов'язання захищати). Відповідальна держава також залишається зв'язаною постійним обов'язком виконувати порушене зобов'язання. Вона також зобов'язана припинити порушення, надати відповідні запевнення та гарантії неповторення та забезпечити адекватні репарації, які можуть і повинні набувати різних форм. Зміст цих зобов'язань, включаючи форму і

⁵²¹ Стаття 146 ЖК IV та Стаття 85(1) і (3) та Стаття 88(2) ДП I.

⁵²² Стаття 2(1) МППП.

бенефіціара репарацій, конкретизується в різних договорах з прав людини. Ці договори, як правило, передбачають, що, крім інших держав-учасниць, окремі жертви порушень також мають право пред'являти претензії до відповідних міжнародних або національних органів і отримувати репарації.

У МППЛ немає положення, подібного до загальної статті 1 ЖК, яка покладає на треті держави обов'язок «забезпечувати повагу» до МППЛ. Проте права людини мають *erga omnes* (або, у випадку договірних положень, *erga omnes partes*). Таким чином, вони є «турботою всіх держав. /.../ всі держави можуть вважатися такими, що мають юридичний інтерес у їхньому захисті».⁵²³ Крім того, найбільш фундаментальні права людини, такі як право на життя або заборона катувань, вважаються такими, що належать до імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*). Серйозні порушення *jus cogens* тягнуть за собою зобов'язання всіх держав: а) не визнавати законною ситуацію, створену таким серйозним порушенням, а також не надавати допомогу або сприяння в підтримці цієї ситуації; б) співпрацювати з метою припинення законними засобами будь-яких таких серйозних порушень.

2. МЕХАНІЗМИ ПІДЗВІТНОСТІ В РАМКАХ МППЛ

МППЛ засновує різні політичні, а також квазісудові і, навіть, судові органи для контролю за дотриманням державами зобов'язань, що випливають з МППЛ, та/або для розгляду індивідуальних або міждержавних скарг, у яких стверджується про порушення МППЛ. Такі органи існують як на універсальному, так і на регіональному рівні.

На універсальному рівні, Комітет ООН з прав людини (КПЛ ООН), що складається з представників 47 держав,⁵²⁴ може розглядати будь-які порушення прав людини і надавати рекомендації щодо них. КПЛ ООН вже здійснив декілька кроків у відповідь на акт агресії Російської Федерації проти України та звинувачення у серйозних порушеннях МППЛ (та МГП) скоєних під час подальшого конфлікту.

Спочатку, у березні 2022 року, він створив Незалежну міжнародну комісію з розслідування порушень в Україні (*НМКРПУ*) і, отримавши її звіт у березні 2023 року, вирішила 4 квітня 2023 року продовжити її мандат ще на рік.⁵²⁵ На сьогоднішній день, НМКРПУ представила чотири звіти та доповідь на конференції, які разом представляють собою докладну документацію порушень МППЛ та МГП в контексті конфлікту в Україні.

По-друге, 12 травня 2022 року КПЛ ООН провів спеціальне засідання, присвячене погіршенню ситуації з правами людини в Україні внаслідок російської агресії. Резолюція, прийнята під час цього засідання, вимагала від усіх сторін конфлікту «утримуватися від будь-яких порушень прав людини та зловживань в Україні».⁵²⁶ Відтоді, на своїх наступних чергових засіданнях КПЛ ООН прийняв дві Резолюції щодо ситуації з правами людини в Україні, спричиненої російською агресією, а також щодо ситуації з правами людини в Росії, які, *серед іншого*, висловлюють рішуче засудження насильницьких зникнень,⁵²⁷ закликають до повного обміну військовополоненими, звільнення всіх незаконно утримуваних осіб та повернення всіх інтернованих та

⁵²³ МСП, *Barcelona Traction, Light, and Power Company, Ltd (Бельгія проти Іспанії)*, рішення, МСП Rep 1970, р. 3, пункт 33.

⁵²⁴ Членство Російської Федерації в РПЛ було призупинено Генеральною Асамблеєю ООН у квітні 2022 року, в результаті чого РФ вийшла з РПЛ. Див. документ ООН. A/RES/ES-11/3, Призупинення прав членства Російської Федерації в Раді з прав людини, 8 квітня 2022 р.

⁵²⁵ ООН Док. A/РПЛ/51/L.41/Rev.1, op.cit., пункт 18.

⁵²⁶ ООН Док. A/РПЛ/RES/S-34/1, Погіршення ситуації з правами людини в Україні внаслідок російської агресії, 16 травня 2022 р., п. 1.

⁵²⁷ ООН Док. A/РПЛ/RES/52/32, Ситуація з правами людини в Україні внаслідок російської агресії, 11 квітня 2023 р.

цивільних осіб, примусово переміщених та депортованих, у тому числі дітей,⁵²⁸ і закликають до негайного та безумовного звільнення всіх свавільно затриманих або жертв насильницьких зникнень.⁵²⁹

По-третє, у жовтні 2022 року КПЛ ООН створив мандат *Спеціального доповідача* щодо ситуації з правами людини в Російській Федерації⁵³⁰, а у квітні 2023 року призначив пані Мар'яну Кацарову (Болгарія) першою уповноваженою за цим мандатом. Мандат Спеціального доповідача був знову продовжений у жовтні 2023 року, при цьому обсяг мандату було розширено, і до нього включено питання осіб, депортованих Росією, особливо дітей.⁵³¹

КПЛ ООН також створив систему спеціальних процедур, яка наразі складається з 46 тематичних та 14 мандатів для конкретних країн – спеціальних доповідачів або робочих груп. Спеціальні процедури користуються універсальним охопленням, оскільки в силу своїх мандатів, встановлених КПЛ ООН і, отже, закріплених у Статуті ООН, вони можуть взаємодіяти з будь-якою державою, незалежно від її договірних зобов'язань. Це є значною перевагою порівняно з договірними органами ООН, оскільки останні можуть взаємодіяти лише з державами-учасниками відповідних договорів. Спеціальні процедури не мають жорстких повноважень щодо забезпечення дотримання відповідних положень; однак вони можуть порушувати питання, що викликають занепокоєння, перед відповідною державою, за допомогою процедури термінового зв'язку. Деякі з них, такі як Робоча група з питань свавільних затримань (*РГСЗ*), також мають квазісудові функції та можуть отримувати заяви щодо окремих випадків.

Мандат РГСЗ має особливе значення для цього мандата, оскільки він безпосередньо стосується звинувачень у свавільному позбавленні волі. Більше того, завдяки своїй так званій процедурі регулярного зв'язку, РГСЗ може отримувати заяви, що містять твердження про свавільне позбавлення волі. Такі заяви можуть надходити від будь-кого, будь то фізична особа, жертва або член її сім'ї, або міждержавна чи неурядова організація, національна правозахисна установа і навіть уряди.⁵³² РГСЗ не розкриває, хто подав звинувачення, і посилається на всіх як на «джерела», а подання можуть стосуватися однієї або кількох осіб, хоча кожна особа повинна бути названа.⁵³³ Ключовим елементом, який уможлиблює залучення РГСЗ до справи, є згода жертви (жертв) на те, щоб бути названою(-ими) в обмінах повідомленнями з державою, яка, як стверджується, свавільно позбавила особу волі, а також у публічних висновках РГСЗ та інших документах. Беручи до уваги, що РГСЗ часто отримує звинувачення щодо осіб, які все ще перебувають під вартою, згода може бути надана іншою уповноваженою особою, наприклад, членом сім'ї. Звичайна процедура комунікації є письмовою і завершується прийняттям Висновку РГСЗ щодо конкретного набору фактів, представлених йому джерелом, при цьому держава має право на відповідь.⁵³⁴ На сьогоднішній день, схоже, була лише одна справа, пов'язана з контекстом триваючого збройного конфлікту в Україні, яку РГСЗ розглянула з уточненням, *«що вона звернулася до Російської Федерації в цій справі виключно тому, що її органи причетні до затримання пана Мустафаєва. Цей висновок надається без шкоди для правового статусу Криму та резолюцій Генеральної Асамблеї»*.⁵³⁵

⁵²⁸ Там само, пункти 5 і 8.

⁵²⁹ ООН Док. А/РПЛ/RES/54/23, Ситуація з правами людини в Російській Федерації, 12 жовтня 2023 р., п. 2.

⁵³⁰ Там само.

⁵³¹ Там само, пп. 2 і 4.

⁵³² ООН Док. А/РПЛ/36/38, Методи роботи Робочої групи з питань свавільного позбавлення волі, 13 липня 2017 р., п. 12.

⁵³³ Там само, пп. 9-12.

⁵³⁴ Там само, пп. 15-20.

⁵³⁵ ООН Док. А/РПЛ/РГСЗ/2021/56.

Дещо схожа процедура розгляду окремих заяв про насильницькі зникнення також існує в рамках іншого механізму спеціальної процедури – Робочої групи з питань насильницьких та недобровільних зникнень (*РГННЗ*). РГННЗ прагне допомогти родинам у визначенні долі або місцезнаходження їхніх зниклих родичів, які перебувають поза захистом закону, і робить це за допомогою низки розроблених процедур.⁵³⁶ Примітно, що, як і у випадку з РГСЗ, РГННЗ також може отримувати повідомлення про зниклих осіб від будь-кого, включаючи міжурядові організації та уряди.⁵³⁷ У травні 2022 року РГННЗ розглянула та прийняла загальне звинувачення щодо Росії, в якому зафіксовано 293 випадки насильницьких зникнень, у тому числі українських цивільних осіб, в контексті вторгнення Росії в Україну.⁵³⁸

Є й інші тримачі мандату за спеціальною процедурою, які мають особливе значення для предмета цієї Місії. Що стосується мандату конкретної країни, то у звіті вже згадувався новостворений мандат Спеціального доповідача з питань ситуації з правами людини в Російській Федерації. Що стосується тематичних мандатів, то, окрім РГСЗ та РГННЗ, інші відповідні мандати включають Спеціального доповідача з питань катувань та інших нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Спеціального доповідача з питань свободи релігії чи переконань, а також Спеціального доповідача зі свободи вираження поглядів та Спеціального доповідача зі свободи асоціацій та зібрань. Вкотре нагадується, що до спеціальних процедур можуть залучатися держави, міжнародні організації, організації громадянського суспільства та окремі особи.

Окрім КПЛ ООН, система ООН з прав людини охоплює десять договірних органів з прав людини, що складаються з окремих експертів, створених відповідно до окремих договорів з прав людини та факультативних протоколів до них. Ці органи здійснюють контроль за виконанням відповідних договорів і їх дотриманням переважно шляхом розгляду національних доповідей, які держави повинні періодично подавати. Деякі з них також розглядають індивідуальні або міждержавні скарги, в яких стверджується про порушення прав, гарантованих окремими договорами, але ця компетенція, як правило, надається факультативними протоколами або підлягає механізму надання згоди. Російська Федерація не визнала міждержавних процедур як за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, так і за КПК. Однак вона визнала компетенцію договірних органів розглядати індивідуальні скарги відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Конвенції про громадянські та політичні права. Так, жертви свавільного позбавлення волі або їхні родичі можуть подати заяви до КПЛ ООН, створеного відповідно до Факультативного протоколу до МПГПП, або до Комітету ООН проти катувань, створеного відповідно до КПК.⁵³⁹

Що стосується КПК, Росія також погодилася з процедурою розслідування, яка може бути ініційована, якщо Комітет *«отримає достовірну інформацію, яка, як видається, містить обґрунтовані вказівки на те, що катування систематично практикуються на території цієї держави-учасниці»*.⁵⁴⁰ Хоча цю процедуру ініціює сам Комітет, на практиці всі процедури розслідування ґрунтуються на інформації, наданій йому різними неурядовими організаціями.⁵⁴¹ Таким чином, інші держави-учасниці, як міжурядові, так і неурядові організації можуть звернутися до Комітету з проханням ініціювати

⁵³⁶ ООН Док. А/РІПЛ/WGEID/1, Методи роботи робочої групи з насильницьких або недобровільних зникнень, 6 квітня 2023 р., пункти 10-13.

⁵³⁷ Там само, п 12.

⁵³⁸ РГННЗ, Загальне твердження: Російська Федерація, 127-ма сесія (9-13 травня 2022 р.).

⁵³⁹ Стаття 22 КПК.

⁵⁴⁰ Стаття 20(1) КПК.

⁵⁴¹ Манфред Новак, Елізабет МакАртур, Конвенція ООН проти тортур. Коментар, Oxford University Press, 2008, стор. 661.

процедуру розслідування. Однак вона, ймовірно, дасть обмежені результати, оскільки ця процедура передбачає співпрацю з боку держави-учасниці, яка піддається цій процедурі. Нарешті, знову ж таки, стосовно КПК, механізм врегулювання спорів передбачений у її статті 30 у випадках *"спору між двома або більше державами-учасницями щодо тлумачення застосування цієї Конвенції, який не може бути вирішений шляхом переговорів"*.⁵⁴² У таких випадках, якщо згоди не може бути досягнуто протягом 6 місяців з дати запиту про арбітраж, будь-яка з цих Сторін може передати спір на розгляд Міжнародного суду ООН. Хоча стаття 30 (2) КПК дозволяє державам відмовитися від цього положення, Російська Федерація зобов'язана його дотримуватися. Нагадуючи, що КПК вимагає від своїх держав-учасниць, *серед іншого*, ефективного розслідування всіх заяв про катування, а також притягнення винних до відповідальності, будь-яка держава-учасниця КПК може розглянути можливість застосування процедури статті 30 на підставі очевидної неспроможності Російської Федерації ефективно застосовувати положення КПК щодо свавільного затримання та подальшого поведження з цивільними особами України з боку її влади.

У контексті нагляду за місцями позбавлення волі слід відзначити роботу Українського національного превентивного механізму (НПМ), створеного відповідно до Факультативного протоколу до КПК (ФП КПК).⁵⁴³ Як передбачено статтею 4 ФП КПК, НПМ повинні мати доступ до всіх місць позбавлення волі, щоб переконатися, що з тими, хто перебуває в таких закладах, поведяться гуманно. Важливо нагадати, що термін «позбавлення волі» охоплює не лише установи системи кримінального правосуддя, такі як в'язниці та поліцейські дільниці, але й інші установи, такі як заклади медичної (наприклад, психіатричні заклади) та соціальної допомоги, а також будь-які неофіційні місця, де можуть утримуватися люди.⁵⁴⁴ Таким чином, мандат НПМ України може бути використаний для з'ясування умов поведження з усіма позбавленими волі особами. Хоча Російська Федерація не є державою-учасницею ФП КПК, враховуючи, що вона тримає під вартою громадян України у своїх установах, мандат НПМ України може бути поширений на такі об'єкти та поведження в них з українськими цивільними особами.

На *регіональному* рівні, найбільш надійна система захисту прав людини існує в Раді Європи, вона базується на Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Місія нагадує, що у зв'язку з виключенням Російської Федерації з Ради Європи, країна перестала бути зобов'язаною за ЄКПЛ 16 вересня 2022 року, хоча ЄСПЛ продовжує мати компетенцію розглядати справи, пов'язані з подіями, що відбулися в межах юрисдикції Російської Федерації до цієї дати.

Як зазначалося у попередніх звітах, з 2014 року Україна подала кілька міждержавних позовів проти Російської Федерації. Відповідно до умов, визначених статтями 34 та 35 ЄКПЛ, особи, які вважають себе жертвами порушень прав людини, закріплених у ЄКПЛ, можуть подати індивідуальну заяву до ЄСПЛ. Місія не мала змоги перевірити, чи були подані такі індивідуальні заяви, що стосуються саме тієї теми, яка розглядається в цьому звіті. Місія також нагадує, що 11 червня 2022 року Російська Федерація ухвалила закон, який передбачає, що країна *"не виконуватиме рішення Європейського суду з прав людини, які набудуть чинності після 15 березня 2022 року"*.⁵⁴⁵ Закон не звільняє

⁵⁴² Стаття 30(1) КПК.

⁵⁴³ 19 вересня 2006 року Україна визначила своїм НПМ Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

⁵⁴⁴ Документи ООН CAT/C/50/2, п. 67; CAT/OP/ECU/2, параграф. 51; CAT/OP/SEN/RONPM/1, пункти. 30–31.

⁵⁴⁵ Федеральний закон от 11 июня 2022 г. № 183-ФЗ *"О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации"*, п. 7(а).

Російську Федерацію від обов'язку поважати рішення ЄСПЛ щодо дій, що відбулися до 16 вересня 2022 року.

В. ПІДЗВІТНІСТЬ ВІДПОВІДНО ДО МКП

Зобов'язання держав запобігати, припиняти, розслідувати та переслідувати воєнні злочини та злочини проти людяності випливає з договорів МКП та звичаєвого міжнародного права. Механізми притягнення до відповідальності існують як на міжнародному, так і на національному рівні, і МКС вже були видані ордери на арешт низки осіб, у тому числі за практику насильницького переміщення або депортації українських дітей.

1. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ ЗА МКП

Чотири ЖК та ДП I чітко визначають дії, які кваліфікуються як серйозні порушення. Стаття 85(5) ДП I підтверджує, що «серйозні порушення /.../ вважаються воєнними злочинами». Римський статут МКС підтверджує, що категорія воєнних **злочинів** сьогодні охоплює як серйозні порушення ЖК (і серйозні порушення спільної статті 3 ЖК), так і інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних або неміжнародних збройних конфліктах. Вона містить довгий перелік воєнних злочинів у своїй статті 8. Держави зобов'язані «*прийняти будь-яке законодавство, необхідне для забезпечення ефективних карних санкцій для осіб, які вчинили або віддали наказ про вчинення будь-якого з серйозних порушень цієї Конвенції /.../*». ⁵⁴⁶ Вони також повинні «*розшукувати осіб, які підозрюються у вчиненні або відданні наказу вчинити такі серйозні порушення, і /.../ притягати таких осіб, незалежно від їхньої національності, до відповідальності у /їхньому/ національному суді*». ⁵⁴⁷ Звичаєве міжнародне право поширює ці зобов'язання на інші види воєнних злочинів. Крім того, воно визначає, що держави повинні встановлювати та здійснювати територіальну та персональну юрисдикцію щодо воєнних злочинів (злочинів, вчинених їхніми громадянами чи збройними силами, або на їхній території) і можуть встановлювати універсальну юрисдикцію, але якщо вони це роблять, вони повинні її здійснювати. ⁵⁴⁸ І Україна, і Росія внесли до своїх кримінальних кодексів певні воєнні злочини. ⁵⁴⁹

Злочини проти людяності досі не кодифіковані в спеціальному договорі. Тим не менш, стаття 7 Римського статуту МКС містить перелік діянь, які «*якщо вони вчинені в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу*», ⁵⁵⁰ прирівнюються до злочинів проти людяності. Згідно зі звичаєвим міжнародним правом, усі держави зобов'язані запобігати, переслідувати та карати злочини проти людяності. ⁵⁵¹ Для цих цілей вони повинні вжити необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб ці злочини вважалися такими за їхнім кримінальним законодавством, і щоб їхні органи мали юрисдикцію щодо таких злочинів на основі принципів територіальності, особистості та універсальності. Кожна держава також повинна «*забезпечити, щоб її компетентні органи розпочинали швидко, ретельне і неупереджене розслідування щоразу, коли є розумні підстави вважати, що дії, які становлять собою злочини проти людяності, були вчинені або вчиняються на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією*». ⁵⁵² На відміну

⁵⁴⁶ Стаття 49 ЖК I, Стаття 50 ЖК II, Стаття 50 ЖК III, Стаття 129 ЖК IV, Стаття 145 ДП I.

⁵⁴⁷ Там само.

⁵⁴⁸ Правила 157-158 КМГП.

⁵⁴⁹ Див., зокрема, розділ XX Кримінального кодексу України та розділ XII Кримінального кодексу Російської Федерації..

⁵⁵⁰ Стаття 7(1) Римського статуту МКС.

⁵⁵¹ Проект статей про запобігання та покарання злочинів проти людяності, у документі ООН. A/74/10, Звіт Комісії міжнародного права про роботу її Сімдесять першої сесії, Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, Сімдесять перша сесія, Доповнення № 10, серпень 2019 р., стор. 11-21..

⁵⁵² Там само, Стаття 8.

від інших держав, ані Україна, ані Російська Федерація не включили категорію злочинів проти людяності як таку до своїх кримінальних кодексів.⁵⁵³ Реалізуючи обов'язок карати за злочини проти людяності, вони, таким чином, повинні використовувати або класифікацію воєнних злочинів, або загальних «звичайних» злочинів (вбивство, зґвалтування, захоплення заручників тощо).

2. МЕХАНІЗМИ ПІДЗВІТНОСТІ В РАМКАХ МКП

Розслідування та судове переслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності має відбуватися насамперед на **національному** рівні – у країнах, де ймовірно були скоєні злочини (територіальність) або звідки походять ймовірні злочинці (особистість), або, на вторинній основі, у будь-яких інших країнах, які мають можливість здійснювати розслідування та судове переслідування (універсальність). Місія вітає зусилля України та деяких інших країн щодо розслідування потенційних воєнних злочинів та злочинів проти людяності та, в деяких випадках, ініціювання судового переслідування. Вона також вітає створення Спільної слідчої групи (ССГ), до складу якої увійдуть групи з Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини та України за підтримки Євроюсту, якій доручено розслідувати повідомлення про основні міжнародні злочини, скоєні в Україні.⁵⁵⁴ Спостерігачі були поінформовані, що деякі розслідування, особливо ті, що проводяться Офісом Генерального прокурора України, стосуються свавільних позбавлень волі українських цивільних осіб.⁵⁵⁵

Основні міжнародні злочини також можуть розслідуватися та переслідуватися на **міжнародному** рівні. Це стосується потенційних воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних в Україні, які з 2 березня 2022 року розслідує Офіс прокурора МКС. 17 березня 2023 року, МКС видав перші ордери на арешт, пов'язані із ситуацією в Україні, що стосуються насильницького переміщення або депортації українських дітей на тимчасово окуповані території або на територію Російської Федерації. Ордери на арешт були видані на президента Путіна та уповноважену пані Львову-Белову. 5 березня 2024 року, МКС видав наступні два ордери, цього разу на генерал-лейтенанта Збройних сил Росії Сергія Кобилаша та адмірала ВМФ Росії Віктора Соколова за потенційні воєнні злочини, пов'язані відданням наказів про напади на цивільне населення, заподіянням надмірної шкоди цивільним особам, та злочини проти людяності у вигляді негуманних діянь. На момент подання звіту, жоден із чотирьох ордерів на арешт не був виконаний, також відсутня інформація про будь-які кроки МКС у справі щодо свавільного позбавлення свободи українських цивільних осіб Російською Федерацією.

IX. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Перед Місією було поставлене завдання зосередити увагу на можливих порушеннях міжнародного права, *«що пов'язані із свавільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією або є наслідком цього»*. Хоча в контексті триваючого міжнародного збройного конфлікту між Україною та Російською Федерацією встановлення точної кількості українських цивільних осіб, свавільно позбавлених волі Російською Федерацією, є неможливим, Місія дійшла висновку, що ця

⁵⁵³ В Україні нормативно-правовий акт про імплементацію Римського статуту, який має включити до українського правопорядку категорію злочинів проти людства, Верховна Рада ухвалила у травні 2021 року, але він досі не підписаний президентом. Див. проект Закону № 2689 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права.

⁵⁵⁴ Для отримання додаткової інформації див. Євроюст і війна в Україні, Євроюст, доступний за адресою <https://www.eurojust.europa.eu/eurojust-and-the-war-in-ukraine>

⁵⁵⁵ Офіс Генерального прокурора України, зустріч, Київ, 20 березня 2024 р.

кількість є великою і може вимірюватися тисячами. Місія має обґрунтовані підстави вважати, що переважна більшість таких українських цивільних осіб були свавільно позбавлені волі Російською Федерацією, яка діяла безпосередньо через свої органи або, у 2014-2022 роках, через своїх агентів у так званих Донецькій та Луганській народних республіках.

Свавільне позбавлення волі цивільного населення України почалося в окупованому та незаконно анексованому Криму навесні 2014 року, і швидко поширилося на підконтрольні так званим народним республікам райони Донецької та Луганської областей. З початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року ця практика набула поширення на всіх територіях, які потрапили під тимчасову окупацію РФ (особливо в межах Чернігівської, Харківської, Херсонської, Київської, Сумської та Запорізької областей, а також, знову ж таки, в Криму та Донецькій і Луганській областях). Хоча конкретні умови позбавлення волі дещо відрізняються від регіону до регіону, загальна схема свавільного позбавлення волі Російською Федерацією великої кількості українських цивільних осіб як на початковому, так і на тривалому етапі тимчасової окупації залишається незмінною і, схоже, є визначальною рисою політики Російської Федерації на тимчасово окупованій території.

МГП та МППЛ встановлюють правові підстави, що дозволяють сторонам конфлікту позбавляти свободи цивільних осіб, які відносяться до іншої сторони конфлікту. Однак Місія дійшла висновку, що позбавлення Російською Федерацією свободи переважної більшості українських цивільних осіб відбулося поза цим правовим полем. Хоча в більшості випадків затриманим цивільним особам офіційно не повідомлялося про наявність жодних підстав для затримання, найпоширеніші причини, схоже, пов'язані з: (а) підозрою у підтримці Збройних сил України та/або приналежності до Збройних сил; (б) підозрою у підтримці України та/або запереченні російської «спеціальної військової операції»; (в) потенційною причетністю до або підтримкою міжнародного тероризму та/або екстремізму; г) метою примусу до колабораціонізму; ґ) метою залякування населення тимчасово окупованих територій. Деякі з цих причин є явно незаконними (причини (б), (г) і (ґ)). Інші можуть бути законними (причини (а) і (в)), але лише тією мірою, якою це дозволяється суворими умовами інтернування цивільних осіб, викладеними в статтях 43(1) і 78(1) Женевської конвенції IV (ЖКІV) і підтвердженими документами МППЛ, за якими таке затримання є винятковим і тимчасовим. Більше того, затримання ніколи не може ґрунтуватися на інших, прихованих мотивах, таких як переслідування або репресії. Однак, схоже, що саме це відбувалося в багатьох випадках. Місія дійшла висновку, що в переважній більшості випадків затримання Російською Федерацією українських цивільних осіб не має законних підстав, і як таке, є свавільним позбавленням волі.

Крім того, для того, щоб бути законним і несвавільним, кожен випадок позбавлення свободи повинен відповідати певним процесуальним гарантіям, що впливають як з МГП, так і з МППЛ. До них належать: а) обов'язок інформувати осіб, позбавлених волі, про причини затримання, б) обов'язок надавати особам, позбавленим волі, можливість оскаржити законність затримання; в) періодичний перегляд підстав тримання під вартою; г) інформаційні зобов'язання; ґ) гарантії справедливого судового розгляду; д) заборона колективного тримання під вартою; е) заборона тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, та насильницьких зникнень. Особливі гарантії також повинні бути надані особам, які належать до вразливих груп або особам, які користуються привілеями та імунітетом згідно з міжнародним правом.

Місія дійшла висновку, що українським цивільним особам, яких Російська Федерація позбавила волі, послідовно відмовляють у цих гарантіях. Переважній більшості затриманих цивільних осіб ніколи не повідомляється про підстави їх затримання, і вони

не мають можливості оскаржити законність затримання ані на початковому етапі, ані в будь-який момент після цього. Також, схоже, російською владою не було здійснено жодного періодичного, регулярного перегляду законності цього затримання. Крім того, російська влада послідовно не виконує інформаційні зобов'язання, що випливають з ЖК IV та Додаткового протоколу I (ДП I). Ніщо не вказує на те, що мандат Російського національного інформаційного бюро (НІБ) поширюється на цивільних осіб, які утримуються під вартою, і що регулярний канал зв'язку щодо цивільних затриманих буде утворено або безпосередньо між сторонами конфлікту, або через третього суб'єкта (Держави-покровителі, Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Центральне агентство з розшуку (ЦАР) тощо). Російська Федерація також, схоже, не надає особливих гарантій особам, які належать до вразливих груп, таких як діти або особи з інвалідністю, а також особам, які користуються привілеями та імунітетами згідно з міжнародним правом. Вона зневажала і продовжує зневажати особливий статус трьох співробітників Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ, свавільно утримуючи їх під вартою вже майже два роки і піддаючи їх суду за діяльність, здійснену під час роботи на СММ.

Більше того, незважаючи на те, що свавільне позбавлення свободи саме по собі є серйозним порушенням МППЛ та МГП, Місія також встановила, що це порушення сприяло іншим серйозним порушенням положень цих двох міжнародно-правових інститутів. Українські цивільні особи, затримані Російською Федерацією, зазнавали катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, сексуального насильства та інших форм серйозного жорстокого поводження. Вони пережили суворі умови тримання під вартою, їм було відмовлено у контактах із зовнішнім світом, що перетворило їхнє позбавлення волі на тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом та насильницькі зникнення. Місія також зафіксувала випадки позасудових убивств свавільно затриманих українських цивільних осіб. Іншим затриманим цивільним особам було відмовлено в основних гарантіях справедливого судового розгляду в рамках кримінального переслідування. Вони були засуджені відповідно до законодавства, яке, по-перше, не повинно застосовуватися до них, а їхні процесуальні права, а також право на захист і правову допомогу не були дотримані. Місія нагадує, що відмова у основоположних гарантіях справедливого судового розгляду сама по собі робить будь-яке затримання, пов'язане з кримінальним переслідуванням, свавільним.

Грунтуючись на цих висновках, Місія має обґрунтовані підстави вважати, що переважна більшість випадків затримання українських цивільних осіб Російською Федерацією не відповідає законним підставам для тримання під вартою, передбаченим МГП та МППЛ, або не відповідає процесуальним гарантіям, встановленим цими двома міжнародно-правовими документами, або і тому, і іншому одночасно. Таким чином, вони прирівнюються до свавільного позбавлення волі як за МГП, так і за МППЛ. Українські цивільні особи, які зазнали такого свавільного позбавлення волі, мають право на негайне та безумовне звільнення. Місія зазначає, що вдалося виявити лише вкрай обмежену кількість випадків, коли українська цивільна особа, свавільно позбавлена волі, була звільнена, як правило, без надання будь-яких пояснень, російською владою.

МГП та МППЛ встановлюють чітке право на засоби правового захисту для всіх тих, хто був свавільно позбавлений свободи. Це право включає право потерпілого та його родичів на ефективний засіб правового захисту, включаючи припинення порушень, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення. Місія не змогла знайти жодних доказів бодай спроби з боку Російської Федерації припинити практику свавільного позбавлення волі українських цивільних. Насправді, єдині формалізовані звільнення, які були здійснені за участю Російської Федерації, це ті, коли вона неправомірно та незаконно класифікувала українських цивільних осіб як військовополонених і звільнила їх у рамках обміну військовополоненими з Україною. Це

не лише кричуще порушення ЖК IV, але й переконливо свідчить про цілком незаконні мотиви Російської Федерації для затримання українських цивільних. Так само не було передбачено жодних інших засобів правового захисту, таких як повне відшкодування, компенсація, реабілітація, сатисфакція та гарантії неповторення.

Насамкінець, Місія відзначає, що практика свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб мала масовий характер і носила ознаки систематичної, послідовної, цілеспрямованої поведінки, спрямованої саме на цивільне населення України. Це змушує Місію дійти висновку, що є обґрунтовані підстави вважати, що як воєнний злочин «незаконного позбавлення волі»,⁵⁵⁶ так і злочин проти людяності, який полягає у «позбавленні волі або іншому тяжкому позбавленні фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права»,⁵⁵⁷ були вчинені особами, причетними до свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб, у тому числі військовослужбовцями збройних сил Російської Федерації або представниками окупаційної влади. Саме судові органи, що діють на національному або міжнародному рівні, повинні визначати конкретних осіб, які мають бути притягнуті до кримінальної відповідальності на цих підставах.

Крім того, Місія нагадує, що згідно з міжнародним правом держави зобов'язані поважати та забезпечувати повагу до МГП; мають обов'язок поважати, захищати та виконувати права людини; а також обов'язок запобігати, припиняти, розслідувати та переслідувати воєнні злочини та злочини проти людяності. Такі зобов'язання поширюються не лише на Сторони конфлікту, але й на всі інші держави, пов'язані застосовними документами МГП, МППЛ або міжнародним кримінальним правом (МГП), або відповідними нормами звичаєвого міжнародного права. Існують різні правові та інституційні механізми (такі як інститут держав-покровительок, МКЧХ, ЦАР, Робоча група з питань свавільних затримань (РГСЗ), Робоча група з питань насильницьких або недобровільних зникнень (РГННЗ) або МКС), які можуть і повинні бути використані для припинення практики свавільного позбавлення України громадян України Російською Федерацією, відшкодування збитків, та понесення винними особами покарання за свої дії в найближчому осяжному майбутньому.

X. РЕКОМЕНДАЦІЇ

У межах повноважень цього мандату Місія надає наступні рекомендації, адресовані не лише Російській Федерації та Україні, а й усім іншим державам та міжнародним організаціям.

A. РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

- 1) негайно припинити практику свавільного позбавлення волі цивільного населення України та беззастережно звільнити всіх затриманих.
- 2) негайно застосувати до українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією, правовий режим ЖК IV та ДП I, припинити незаконну практику інтернування цивільних осіб та негайно запровадити відповідні механізми перевірки для забезпечення того, щоб позбавлення волі цивільних осіб не відбувалося свавільно відповідно до ЖК IV або ЖК III.
- 3) негайно покласти край спільному розміщенню свавільно затриманих українських цивільних осіб з військовополоненими в порушення статті 184 Загального кодексу про захист прав людини і основоположних свобод.
- 4) Забезпечити, щоб будь-яке позбавлення волі, здійснюване її органами, відповідало основоположним вимогам МППЛ та МГП, а саме:

⁵⁵⁶ Стаття 147 ЖК IV та Стаття 8(2)(a)(vii) Римського статуту МКС.

⁵⁵⁷ Стаття 7(1)(e) Римського статуту МКС.

- i) обов'язку обґрунтовувати кожен випадок позбавлення волі виключно на підставах, дозволених МПП та МППЛ, гарантуючи, що ці підстави не є надто загальними та нечіткими та/або не призводять до затримання на підставі дискримінації;
 - ii) обов'язку інформувати осіб, позбавлених волі, про причини затримання, включаючи фактичні та правові підстави, та про будь-які обвинувачення, висунуті проти них;
 - iii) обов'язку надати особам, позбавленим волі, можливість оскаржити законність затримання;
 - iv) обов'язку проводити періодичні перевірки законності позбавлення волі;
 - v) обов'язку передавати Україні інформацію про затриманих цивільних осіб безпосередньо або через третього суб'єкта, включаючи, але не обмежуючись, через МКЧХ та ЦАР;
 - vi) обов'язку забезпечувати судовий нагляд за кожним випадком позбавлення волі з дотриманням основоположних гарантій справедливого судового розгляду; і
 - vii) обов'язку утримуватися від колективного затримання.
- 5) негайно утворити Національне інформаційне бюро (НІБ) у повній відповідності до статті 136 ЖК IV та забезпечити відповідну структуру координації з цією метою, яка включатиме всі відповідні зацікавлені сторони Росії.
 - 6) Невідкладно складати, надавати та оперативно оновлювати вичерпні списки імен та місцезнаходження всіх українських цивільних осіб, позбавлених волі російською владою відповідно до статті 105 ЖК IV, та надавати такі списки УНІБ та ЦАР у найкоротші терміни.
 - 7) Забезпечити негайний, безпечний і безперешкодний доступ МКЧХ до всіх об'єктів, де утримуються українські цивільні особи, як на тимчасово окупованих територіях, так і в Російській Федерації, відповідно до статті 143 ЖК IV. Надати МКЧХ повний перелік місць позбавлення волі, включаючи будь-які неофіційні, а також усіх людей, які утримуються в них, та постійно оновлювати цю інформацію.
 - 8) Забезпечити Національному превентивному механізму України, створеному відповідно до ФП КПК, негайний, безпечний та безперешкодний доступ, до місць позбавлення волі на тимчасово окупованих територіях, а також до таких місць у Російській Федерації, де утримується цивільне населення України.
 - 9) Забезпечити повну повагу до права позбавлених волі українських цивільних осіб на спілкування зі своїми сім'ями.
 - 10) Негайно припинити практику тримання людей без зв'язку із зовнішнім світом та/або насильницьких зникнень. З цією метою забезпечити, щоб особи, позбавлені волі, утримувалися лише в офіційно визнаних місцях позбавлення волі, а точна інформація про затримання таких осіб та їх місце або місця тримання під вартою, включаючи переведення, була негайно надана членам їхніх родин, їхньому адвокату або будь-яким іншим особам, які мають законний інтерес у цій інформації.
 - 11) Забезпечити ефективний розшук осіб, щодо яких існують підозри у насильницькому зникненні, та розслідування ймовірних насильницьких зникнень, скоєних її органами влади.
 - 12) Забезпечити, щоб з усіма затриманими українськими цивільними особами поводитися з повагою до притаманної їм гідності, утримували в гуманних умовах і надавали повні гарантії справедливого судового розгляду.
 - 13) Негайно припинити та запобігти всім діям, які можуть становити собою позасудові вбивства, катування та інше жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, сексуальне насильство чи будь-яке інше жорстоке

поводження з цивільним населенням України з боку власних збройних сил та інших органів влади, а також негайно провести швидке, повне та неупереджене розслідування всіх повідомлень про такі дії. Притягнути винних до відповідальності та забезпечувати, щоб застосовані покарання були співмірними тяжкості скоєних злочинів.

- 14) Забезпечити право жертв свавільного позбавлення волі та їхніх родичів на ефективний захист порушеного права, включаючи припинення порушень, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення.
- 15) Звернутися за допомогою та добрими послугами до третьої країни, щоб покласти край практиці свавільного позбавлення свободи цивільних громадян України та розглянути можливість створення держав-покровительок, як це передбачено статтею 9 ЖК IV та положеннями статті 5 ДП I.

Б. УКРАЇНІ

- 1) Продовжувати докладати зусиль на всіх рівнях влади для пошуку інформації та складання списків усіх українських цивільних осіб, затриманих Російською Федерацією. Терміново активізувати міжвідомчі зусилля зі збору та належної перевірки даних усіх українських цивільних осіб, які були затримані російською владою.
- 2) Подвоїти зусилля з розшуку цивільних осіб, які утримуються без зв'язку із зовнішнім світом та/або стали жертвами насильницьких зникнень з боку Російської Федерації, а також виявлення будь-яких неофіційних та офіційних місць позбавлення волі на тимчасово окупованих територіях, території Російської Федерації та Білорусі, де утримуються свавільно затримані українські цивільні особи.
- 3) Продовжувати зміцнювати комунікацію з сім'ями позбавлених волі цивільних осіб, у тому числі використовувати інформацію від звільнених затриманих для збору та систематизації інформації та передачі її їхнім сім'ям.
- 4) Продовжувати свої зусилля щодо оперативного, ретельного та незалежного розслідування всіх повідомлень про свавільне позбавлення громадян України волі Російською Федерацією, а також заяв про жорстоке поведіння з ними, включаючи позасудові вбивства, катування або сексуальне насильство, та притягнення винних до відповідальності, гарантуючи, що застосовані покарання відповідають тяжкості скоєних злочинів.
- 5) Продовжувати надавати медичну, психологічну, соціальну та іншу підтримку всім цивільним особам та їхнім родинам, які були звільнені після свавільного позбавлення волі Російською Федерацією.
- 6) Підтримати жертв свавільного позбавлення волі та їхніх родичів, у тому числі жертв насильницьких зникнень, вчинених Росією, в ефективній реалізації їхніх прав на ефективний засіб правового захисту, включаючи припинення порушень, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення.
- 7) Повною мірою використовувати міжнародні механізми, які могли б забезпечити відшкодування жертвам свавільного позбавлення волі, включаючи звичайну процедуру комунікації РГСЗ та загальний механізм звинувачень РГНЗ, а також повною мірою використовувати механізм врегулювання спорів, передбачений статтею 30 КПК.
- 8) Підтримати Національний превентивний механізм, створений відповідно до ФП КПК, у вимаганні від Російської Федерації негайного, безпечного та безперешкодного доступу до всіх установ на тимчасово окупованих територіях та на території Росії, де утримуються українські цивільні особи.

- 9) Забезпечити, щоб її законодавство/кримінальна практика щодо колабораціонізму з російською окупаційною владою належним чином враховували ситуацію примусу, у якій опиняються цивільні українці, свавільно затримані Російською Федерацією.
- 10) Звернутися за допомогою та добрими послугами до третьої країни, щоб покласти край практиці свавільного позбавлення волі українських цивільних осіб та розглянути питання про призначення держав-покровительок, як це передбачено статтею 9 ЖК IV та положеннями статті 5 ДП I.

В. ІНШИМ ДЕРЖАВАМ

- 1) Звернути увагу на та діяти відповідно до на зобов'язання *«поважати і забезпечувати повагу»* до МПП, передбачене спільною статтею 1 ЖК, і вживати відповідних заходів у зв'язку з цим.
- 2) Терміново, індивідуально та колективно, надати всю необхідну допомогу Україні для підтримки її міжвідомчих зусиль зі збору та належної перевірки даних усіх українських цивільних осіб, які були свавільно позбавлені волі Росією.
- 3) Терміново, індивідуально та колективно, надати всю необхідну допомогу, включаючи матеріально-технічну, ноу-хау та фінансову, Україні для підтримки її зусиль з розшуку українських цивільних осіб, які були свавільно затримані, утримувалися без зв'язку із зовнішнім світом та/або стали жертвами насильницьких зникнень з боку Росії, а також для виявлення будь-яких неофіційних та офіційних місць позбавлення волі на тимчасово окупованих територіях та в Російській Федерації, де перебувають свавільно затримані українські цивільні особи.
- 4) Терміново, індивідуально та колективно, надати всю необхідну допомогу, включаючи матеріально-технічну, ноу-хау та фінансову, Україні для підтримки її зусиль у наданні реабілітаційної, медичної, психологічної, соціальної та іншої підтримки всім цивільним особам (та їхнім сім'ям), які були повернуті після свавільного позбавлення волі Російською Федерацією.
- 5) Здійснювати внутрішню кримінальну юрисдикцію щодо будь-яких звинувачень у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та катуваннях, вчинених проти свавільно затриманих українських цивільних осіб, за які вони мають право переслідувати в судовому порядку.
- 6) Беззастережно підтримувати, індивідуально та колективно, роль МКЧХ, передбачену ЖК, особливо щодо безпечного, повного та безперешкодного доступу до всіх місць позбавлення волі, збору та передачі даних затриманих осіб та підтримки контактів із родинами.
- 7) Активно та ефективно підтримувати роботу Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України.
- 8) Виступити з ініціативою запропонувати Україні та Російській Федерації призначити держави-покровительки, як це передбачено статтею 9 ЖК IV та статтею 5 ДП I, щоб допомогти у вирішенні питань, що стосуються затриманих цивільних осіб.
- 9) Проактивно пропонувати свої добрі послуги Україні та Російській Федерації для термінового сприяння безпечному звільненню, поверненню до місця проживання, розміщенню в третіх країнах або репатріації свавільно затриманих українських цивільних осіб.

Г. МІЖНАРОДНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ

- 1) Терміново надати всю необхідну допомогу, включаючи матеріально-технічну, ноу-хау та фінансову, Україні для підтримки її міжвідомчих зусиль зі збору та належної перевірки даних усіх українських цивільних осіб, які були свавільно позбавлені волі Російською Федерацією.

- 2) Терміново надати Україні всю необхідну допомогу, включаючи матеріально-технічну, ноу-хау та фінансову, щоб підтримати її зусилля з розшуку українських цивільних осіб, які були свавільно затримані, утримувалися без зв'язку із зовнішнім світом та/або стали жертвами насильницьких зникнень з боку Російської Федерації.
- 3) Терміново надати всю необхідну допомогу, включаючи матеріально-технічну, ноу-хау та фінансову, Україні для підтримки її зусиль у наданні реабілітаційної, медичної, психологічної, соціальної та іншої підтримки всім цивільним особам (та їхнім сім'ям), які були повернуті після свавільного позбавлення волі Російською Федерацією.
- 4) Проактивно пропонувати свої добрі послуги Україні та Російській Федерації для термінового сприяння безпечному звільненню, поверненню до місця проживання, розміщенню в третіх країнах або репатріації свавільно затриманих українських цивільних осіб.
- 5) Беззастережно підтримувати, індивідуально та колективно, роль МКЧХ, передбачену ЖК, особливо щодо безпечного, повного та безперешкодного доступу до всіх місць позбавлення волі, збору та передачі даних затриманих осіб та підтримки контактів із родинами.
- 6) Повною мірою використовувати міжнародні механізми, які могли б забезпечити відшкодування жертвам свавільного позбавлення волі, включаючи звичайну процедуру комунікації РГСЗ та загальний механізм звинувачень РГННЗ, а також повною мірою використовувати механізм врегулювання спорів, передбачений статтею 30 КПК.
- 7) Активізувати зусилля щодо консолідації та координації роботи, результатів та рекомендацій різних органів ООН, ОБСЄ, Ради Європи та ЄС для забезпечення ефективної синергії та стратегічного виконання наданих рекомендацій.

КОМЕНТАР УКРАЇНИ

ДО ЗВІТУ ПРО ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВАВІЛЬНИМ ПОЗБАВЛЕННЯМ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ СВОБОДИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

1) У розділі V.Б.4 «Інформаційні зобов'язання» зазначено, що «Місія також хоче нагадати, що до цього часу сторонами МЗК між Російською Федерацією та Україною не було призначено держав-покровительок».

У зв'язку з цим важливо зазначити, що Міністерство закордонних справ України ініціювало опрацювання питання щодо визначення третьої країни для представлення інтересів України. За результатами цієї роботи українська сторона розробила умови та правовий статус майбутньої угоди про представництво інтересів України в Російській Федерації спільно з потенційною державою-покровителькою. Станом на сьогодні згоди від Російської Федерації на виконання третьою державою функції представництва інтересів України на її території не надходило.

2) У Звіті точно зазначено, що практика свавільного позбавлення волі цивільних українських громадян Російською Федерацією почалася з 2014 року на тимчасово окупованій території АР Крим та в місті Севастополь, Україна. У зв'язку з цим важливо зазначити, що кримськотатарський корінний народ України залишається найбільш постраждалим від випадків свавільного позбавлення волі російською окупаційною адміністрацією на Кримському півострові.

3) Стосовно інформації, наведеної в Розділі III.В.4. «Міжнародне кримінальне право», Офіс генпрокурора України зазначає, що 2 березня 2022 року Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) розпочав власне розслідування злочинів, скоєних під час російської агресії проти України.

Генеральна прокуратура як центральний орган взаємодії з МКС здійснює збір і передачу до МКС доказів злочинів Російської Федерації, а отже, забезпечує системну співпрацю з Офісом міжнародного прокурора Кримінального суду (далі - ОП МКС).

Згідно зі статтею 618 Кримінального процесуального кодексу України Генеральна прокуратура розглядає запити МКС та організовує їх виконання, надсилає до МКС докази, забезпечує зберігання доказів та захист інформації за запитами МКС, здійснює інші повноваження, що впливають із зобов'язань України у зв'язку з визнанням юрисдикції МКС або передбачені Кримінально-процесуальним кодексом України.

14 вересня 2023 року у місті Києві відкрито «польовий офіс» МКС, який посилив розслідування ОП МКС військових злочинів та інших міжнародних злочинів.

Стосовно інформації, наведеної в розділі VIII.С.2. «Механізми підзвітності в рамках МКП», Офіс Генерального прокурора України зазначає, що Спільна слідча група (далі – ССГ) була створена 25.03.2022 Генеральними прокурорами України, Литви та Польщі для забезпечення скоординованого розслідування злочину агресії, порушення Росією законів і звичаїв війни та інших воєнних злочинів. Естонія, Латвія та Словаччина

приєдналися до ССГ як сторони, а також до неї долучилися Євроюст, Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду та Європол як учасники. З моменту створення ССГ, сферу її розслідування було розширено за рахунок включення злочинів геноциду та злочинів проти людяності; сторони створили Міжнародний центр переслідування за злочин агресії проти України (МЦПА), завданням якого є збір інформації та доказів для підготовки до притягнення до кримінальної відповідальності політичного та військового керівництва Російської Федерації, на даний момент термін роботи ССГ продовжено до 25.03.2026.

Важливо зазначити, що на сьогодні Генпрокуратура активно закликає до застосування принципу універсальної юрисдикції іншими країнами та розвиває з ними співпрацю. Понад 20 країн ведуть власні розслідування міжнародних злочинів (воєнних злочинів, злочинів проти людяності), вчинених військовослужбовцями Збройних сил Російської Федерації на території України. Власні розслідування проводяться як структурні розслідування по збору доказової бази, а також, розслідування за принципом часткової універсальної юрисдикції.

Росія має негайно припинити окупацію території України та вивести війська Російської Федерації та підтримувані Росією збройні формування з усієї території України в межах її міжнародно визнаних кордонів та її територіальних вод, щоб запобігти подальшим порушенням і утискам прав людини та порушенням міжнародного гуманітарного права в Україні, відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Агресія проти України», ухваленої 2 березня 2022 року, та обов'язкового до виконання рішення Міжнародного Суду ООН щодо тимчасових заходів від 16.03.2022.

Проф. Вероніка Білкова (Чехія)

Доктор Сесілія Геллествейт (Норвегія)

Доктор Еліна Штейнерте (Латвія)

Прага-Осло-Рига, 16 березня 2024 р

Його Високоповажність

Пан Олександр Лукашевич, Посол

Постійний представник Російської Федерації при ОБСЄ

Копія: пан Маттео Мекаччі

Директор Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ)

Представники 45 держав-учасниць, що звертаються, та України

Ваша Високоповажносте,

29 лютого 2024 року, делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ після консультацій з Україною задіяли Московський механізм відповідно до пункту 8 Московського документа. Вони звернулися до Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДПІЛ) з проханням звернутися до України із запитом, чи запросить вона місію експертів для того, щоб: *«стираючись на попередні висновки, встановити факти та обставини, пов'язані з можливими порушеннями відповідних зобов'язань ОБСЄ, порушеннями та зловживаннями правами людини, порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також можливими випадками воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що пов'язані із свавільним позбавленням волі цивільних осіб України Російською Федерацією або є наслідком цього; а також збирати, узагальнювати та аналізувати цю інформацію з метою надання рекомендацій, а також надання інформації відповідним механізмам підзвітності, а також національним, регіональним або міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому»*. За результатами розгляду запиту Україна створила 14 березня 2024 року місію у складі трьох експертів, які підписалися нижче. Місія експертів повинна надати свій звіт до 4 квітня 2024 року.

Мандат місії стосується подій, які, незважаючи на те, що відбуваються на території України та стосуються українських громадян, також стосуються діянь, що, як вважається, скоєні особами, які діють від імені або під контролем Російської Федерації. Оскільки відповідно до пункту 6 Московського документа «місія може конфіденційно отримувати інформацію від будь-якої особи, групи чи організації з питань, які вона розглядає», ми хотіли б запросити Російську Федерацію співпрацювати з нашою місією та поділитися з нами будь-якою інформацією, яка могла б допомогти нам у виконанні

нашого мандату. Ми будемо особливо вдячні за отримання інформації та контакти з наступними органами влади:

- Національне інформаційне бюро,
- Управління Верховного комісара з прав людини в Російській Федерації,
- Федеральна служба безпеки Російської Федерації,
- Міністерство оборони Російської Федерації,
- Міністерство внутрішніх справ Російської Федерації.

Ми будемо вдячні за отримання копій будь-яких письмових повідомлень, у тому числі листів, що будь-які з цих чи інших органів Російської Федерації надіслали до будь-яких органів влади в Україні щодо предмету цього мандату, свавільного позбавлення волі цивільних осіб України Російською Федерацією. Ми також будемо вдячні, якщо ви повідомите нам інформацію про загальну кількість та список цивільних українців, позбавлених волі на будь-яких підставах Російською Федерацією з березня 2014 року.

Ми заздалегідь вдячні вам за підтвердження отримання цього листа та за люб'язне надання нам відповіді на нього. З огляду на часові рамки, передбачені для Місії, ми будемо вдячні за отримання вашої відповіді до 24 березня 2024 року.

Щиро Ваші,

Вероніка Білкова

Сесілія Геллесвейт

Еліна Штейнерте

Проф. Вероніка Білкова (Чехія)
Доктор Сесілія Геллествейт (Норвегія)
Доктор Еліна Штейнерте (Латвія)

Прага-Рига-Осло, 16 березня 2024 р

Її Високоповажність

пані Вікторія Кувшиннікова, тимчасово повірена у справах,
Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні

Копія: пан Маттео Мекаччі

Директор Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ)
Представники 45 держав-учасниць, що звертаються, та України

Ваша Високоповажносте,

29 лютого 2024 року, делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ після консультацій з Україною задіяли Московський механізм відповідно до пункту 8 Московського документа. Вони звернулися до Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДПІЛ) з проханням звернутися до України із запитом, чи запросить вона місію експертів для того, щоб: *«спираючись на попередні висновки, встановити факти та обставини, пов'язані з можливими порушеннями відповідних зобов'язань ОБСЄ, порушеннями та зловживаннями правами людини, порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також можливими випадками воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що пов'язані із свавільним позбавленням волі цивільних осіб України Російською Федерацією або є наслідком цього; а також збирати, узагальнювати та аналізувати цю інформацію з метою надання рекомендацій, а також надання інформації відповідним механізмам підзвітності, а також національним, регіональним або міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому»*. За результатами розгляду запиту Україна створила 14 березня 2024 року місію у складі трьох експертів, які підписалися нижче. Місія експертів повинна надати свій звіт до 4 квітня 2024 року.

Мандат місії стосується подій, які відбуваються на території України та стосуються українських громадян. Тому ми вважаємо, що ваша країна може мати інформацію та матеріали, які є важливими для завершення нашої місії. Оскільки відповідно до пункту 6 Московського документа *«місія може конфіденційно отримувати інформацію від будь-якої особи, групи чи організації з питань, які вона розглядає»*, ми хотіли б запросити Україну співпрацювати з нашою місією. Ми будемо особливо вдячні за отримання інформації та контакти з наступними органами влади:

- Генеральна прокуратура
 - Міністерство оборони
 - Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України,
- зокрема Національне інформаційне бюро та Офіс Уповноваженого з питань

осіб, зниклих безвісти за особливих обставин

- Представник Президента в Автономній Республіці Крим
- Комісія Верховної Ради України з прав людини
- Міністерство внутрішніх справ
- Національна поліція
- Міністерство соціальної політики
- Відповідні організації громадянського суспільства

Ми будемо вдячні за отримання копій будь-яких письмових повідомлень, у тому числі листів, які будь-який з цих органів влади або інших українських установ чи організацій надіслали до будь-яких органів Російської Федерації щодо предмета цього мандату. Ми також будемо вдячні, якщо ви зможете надати інформацію про загальну кількість і список українських цивільних осіб, яких ви вважаєте свавільно позбавленими волі Російською Федерацією з березня 2014 року.

Ми заздалегідь вдячні вам за підтвердження отримання цього листа та за люб'язне надання нам відповіді на нього. З огляду на часові рамки, передбачені для реалізації Місії, ми будемо вдячні за отримання вашої відповіді до 24 березня 2024 року.

Щиро Ваші,

Вероніка Білкова

Сесілія Геллесвейт

Еліна Штейнерте

Постійне представництво України
при міжнародних організаціях у Відні
4 Валлнерштрассе, Відень 1010
Республіка Австрія
(+431)4797172
pm_io@mfa.gov.ua

№4131/36-180/7-40395

Відень, 19 березня 2024 року

Шановні експерти,

У відповідь на ваш лист від 16 березня 2024 року, дозвольте мені в першу чергу висловити слова щирої подяки за те, що ви погодилися виступити експертами місії Московського механізму гуманітарного виміру ОБСЄ, й дослідити питання свавільного позбавлення волі громадян України російською федерацією.

Від самого початку агресії росії проти України в 2014 році, й надалі, від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2024 року, російська федерація свавільно позбавила волі велику кількість українських цивільних осіб, які стали жертвами викрадень, насильницьких зникнень та інших форм свавільного позбавлення волі.

З метою реагування на цю вкрай серйозну ситуацію, яка ставить під загрозу життя та здоров'я тисяч громадян України, до Формули Миру президента Зеленського внесено спеціальний пункт, згідно якого 26 лютого 2024 року було утворено Міжнародну платформу з питань звільнення цивільних осіб, незаконно позбавлених волі російською федерацією, яка має на меті консолідацію міжнародних зусиль у цьому напрямку.

Ми вважаємо, що діяльність вашої місії та звіт за її результатами зроблять суттєвий внесок у міжнародні зусилля, спрямовані на звільнення українських цивільних осіб з російського полону, а також, в роботу механізмів підзвітності, спрямованих на забезпечення справедливості та притягнення до відповідальності осіб, що спланували й реалізували російські злочини.

Українська сторона залишається готовою до тісної співпраці з вашою місією, та надасть вам усю необхідну підтримку та інформацію.

Ми з нетерпінням очікуємо вашого візиту в Україну 20-22 березня 2024 року.

Прошу вас, шановні експерти, прийняти мої засвідчення у високій повазі.

Вікторія Кувшиннікова, тимчасово повірена у справах,
Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні

Вероніка Білкова
Сесілія Геллесвейт
Еліна Штейнерте

Прага
Осло
Рига